

Havas Gyöngyvér

Polgári reprezentáció és mentalitás Budapesten a belvárosi Takáts-ház példáján

Új kutatási eredményekkel bővített OTDK dolgozat

(XXXII. OTDK, Humán Tudományi Szekció, 2015. április 8–10.)

A tanulmány I. díjat nyert a 43. Művészettörténet szekcióban

Budapest, 2015. április 10.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Előszó.....</i>	<i>3</i>
<i>Historiográfiai áttekintés</i>	<i>3</i>
<i>Takáts Lajos fűszerkereskedőről és a „Fekete elefántról”</i>	<i>5</i>
<i>A Belváros rendezése és az újonnan keletkezett telkek sorsa</i>	<i>7</i>
<i>Az építési engedély megadásának körülményei és Takáts Lajos erélyes fellépése a levéltári források tükrében.....</i>	<i>11</i>
<i>A Takáts-ház eddig ismeretlen tervezőjének megnevezése</i>	<i>13</i>
<i>A neobarokk stílusjegyeket mutató Takáts-ház művészettörténeti elemzése.....</i>	<i>19</i>
<i>A Schweiger Gyula tervezte Takáts-ház stíluskapcsolatairól</i>	<i>26</i>
<i>A Zsolnay gyár új, reprezentatív képviselte a Takáts-házban</i>	<i>28</i>
<i>Kortárs vélemények a Belváros rendezéséről és az új bérpalotákról, köztük a Duna utca és Váci utca sarkán álló Takáts-házról is.....</i>	<i>32</i>
<i>A Takáts-házba bejelentett lakók a Budapesti Cím-és Lakásjegyzék alapján (1900–1928)</i>	<i>37</i>
<i>Összegzés.....</i>	<i>40</i>
<i>Felhasznált levéltári források és folyóiratok.....</i>	<i>42</i>
<i>Felhasznált irodalom.....</i>	<i>46</i>
<i>Mellékletek.....</i>	<i>49</i>

Polgári reprezentáció és mentalitás Budapesten a belvárosi Takáts-ház példáján

Előszó

A dolgozat az 1890-es évektől erőteljesen meginduló városrendezési munkálatok lázas és reményteli időszakát mutatja be a belvárosi Takáts-ház, – köznyelvi megnevezéssel Zsolnay-ház – példáján keresztül, mely a Váci utca 39.–Duna utca 3. szám alatt áll. Az épületre vonatkozó csekély szakirodalom miatt elsősorban levéltári forrásokra és korabeli folyóiratcikkekre támaszkodik. A tanulmány igyekszik az építészet- és művészettörténeti elemzésen túl a bérházhoz kapcsolódó személyiségek életútját is felvázolni. Első fejezet az építtető Takáts Lajos fűszerkereskedőről és üzleti vállalkozásáról emlékezik meg. Ahogy telik az idő, Takáts Lajos egyéni életútja összefonódik a világvárossá fejlődő Budapest városrendezési munkálataival. A tanulmány ezen a ponton megemlékezik a reprezentatív, négyemeletes bérház elődjéről is, amely egykoron a Duna utca 13. szám alatt állt, majd 1898-ban a bontási munkálatok áldozata lett. E romokon épült fel 1899 és 1900 között Takáts Lajos új háza, mely messze hirdeti építtetője polgári öntudatát és sikeres vállalkozását. Az eddig még ismeretlen tervezőépítész nevére is fény derül, kinek életútja eddig még nem került feldolgozásra. Az elemzést követően az egykori Zsolnay-lerakatról lesz szó, mely 1900-tól az 1930-as évekig az épület alsó traktusában került kialakításra. A tanulmány a rendezési munkálatokról alkotott általános korabeli véleményekről is értekezik, melynek tükrében a Takáts-ház 1900 körüli megítélése is olvasható. Az utolsó, társadalomtörténeti fejezet pedig a reprezentatív bérház egykori, a *Budapesti Cím-és Lakásjegyzék* alapján beazonosítható bérelőiről szól, melyet a mellékletben található, – harminchét főt felsoroló – táblázat szemléltet.

Historiográfiai áttekintés

A historiográfiai áttekintés csak a fontosabb munkákat sorolja fel, melyek eddig foglalkoztak az épület történetével, vagy az építtető életútjával. A Takáts-ház az építészet- és művészettörténeti szakirodalomban leginkább említés szintjén fordul elő. Az első, kifejezetten erről az épületről szóló tanulmányt KATONA Imre művészettörténész közölte a *Heti Budapest* 1990-ben megjelent számában.¹ Kilenc évvel később, ugyanebben a folyóiratban BUZA Péter

¹ KATONA Imre, *Egy régi ház a Duna utcában: A köznyelv Zsolnay-háznak nevezi a házban lévő reliefsokról*, *Heti Budapest*, 1990, 2. évf. 8. sz., 18.

neve alatt jelent meg egy cikk, amely a Takáts Lajos által üzemeltett, „Fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedésről szól. Ebben megemlíti Takáts Lajos házát is, melyet a kereskedelmi haszonból származó jövedelméből emeltetett.² A bérház alsó traktusában berendezett Zsolnay-lerakat kapcsán több, a Zsolnay Porcelán-és Fayance Gyárral és a Zsolnay családdal foglalkozó szakirodalom is említést tesz róla, de részletesen nem tárgyalja.³ Továbbá DÉRY Attila, *Belváros–Lipótváros* című könyvében található róla néhány információ.⁴ Dr. ROZSNYAI József a magyar neobarokk építészetet tárgyaló disszertációjában szintén említi a Váci utca 39.–Duna utca 3. szám alatt álló Takáts-házat. Az építésre vonatkozóan ez az értekezés tartalmazza a legtöbb információt, mert a levéltárban fellelhető engedélyezési iratokat vázlatosan, főbb adataiban felhasználta, azonban részletesen nem tárgyalta. A kézirat formájában fellelhető dolgozat az építész személyét ismeretlenként említi.⁵ A budapesti szecessziós épületeket bemutató színes kiadványban is felfedezhető a bérház, holott döntően neobarokk stílusjegyeket mutat. Ebben a kötetben helytelenül a következő megjegyzések olvashatóak róla: „A Zsolnay Kerámiagyár egykori bérháza és mintaraktára. Épült 1898–1899.” A Zsolnay család nem volt tulajdonosa az épületnek, csak bérelte azt, a háztulajdonos egyedül Takáts Lajos volt, az ingatlan építése pedig 1899 és 1900 között zajlott le. Ez a kiadvány se nevezi meg a tervezőépítést.⁶ Az építtető személyével kapcsolatban a legteljesebb tanulmányt TÖRÖK Róbert írta. Ez a mű szintén nem jelent meg nyomtatásban, jelenleg a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban található.⁷

² BUZA Péter, *Három fekete elefánt, avagy egy cégér vándorútja a Hatvani kapunál*, Heti Budapest: A főváros lapja, 1999. május 18., II. évf., 18.sz., 15–17.

³ HARS Éva, *Zsolnay: Pécs*, Bp., Helikon, 1996, 44.; MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak budapesti lerakatai*, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1996–1997, 41–42. sz., Pécs, 1998. 83–85.; MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, Dr. VÉCSEY Esther, VÍZY László, *Zsolnay épületkerámiák Budapesten*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005, 21. ; ROMVÁRY Ferenc, *Zsolnay*, Debrecen - Pécs, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2011, 17.

⁴ DÉRY Attila, *Belváros–Lipótváros, V. kerület, Budapest építészeti topográfia 2.*, Bp., TERC, 2005, 72. Néhány soros megjegyzések az alábbi kötetekben: *Adalékok a Belváros történetéhez I.*, szerk., MÉSZÁROS György, VÍZY László, Bp., Városvédő Egyesület, 1993, 121., 455. Nem említi a XIX–XX. század építészetét tárgyaló áttekintő irodalom sem, mint például DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar Építészet 1867–1945*, Bp., Urbino, 2000.

⁵ ROZSNYAI József, *Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára*, PhD-disszertáció, Bp., ELTE, BTK, 2011, 234–235. továbbá a budapesti neobarokk épületeket összefoglaló táblázatban. (A védés időpontja: 2012. június 18.)

⁶ *Szecesszió Budapesten*, szerk., DITTRICHNÉ Vajtai Szusánna, Bp., 2013, 231–232.

⁷ TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata avagy a „fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés története*, kézirat, 2011–2012, 6–8. (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, LTSZ: kad 134.2012.)

Takáts Lajos fűszerkereskedőről és a „Fekete elefántról”

A négyemeletes, belsőudvaros lakóépület építtetője Takáts Lajos gyarmatáru-, csemege- és fűszerkereskedő volt, aki a reformkor végétől vette át a Kossuth Lajos és a Magyar utca sarkán álló kereskedelmi vállalkozás irányítását. A fűszerkereskedés pontos címe a *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék* szerint IV. kerület, Kossuth Lajos utca (1894 előtt Hatvani utca) 19. Még telefonnal is rendelkezett az üzlethelyiség, melynek 54–30 a megadott száma.⁸ Az 1815. évi pesti címtárban került elsőként bejegyzésre a „Fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés Heinrich Sámuel neve alatt, ezután 1857-ben a Kölber-testvérek tulajdona, majd 1874 után Mészáros Alajos vezeti tovább ugyanazon a helyen és néven. Az óbudai Kiscelli Múzeumban ma is megtekinthető a kereskedés kovácsoltvas cégére, amely egy fekete elefántot ábrázol. Takáts Lajos az 1880-as években vette át az fűszerkereskedést Mészáros Alajostól. Az alapítás dátumát 1876-ra tette egy 1893. évi árjegyzéken, feltehetően Mészáros Alajos mellett lehetett társtulajdonos.⁹

Kápolnai Takáts Lajos (1846–1918. június 23.) Zilahon született. Édesapját, Takáts Károlyt tartják az első magyar kereskedőnek Zilahon, ahol a Takáts család tulajdonában egy 1884-ben alapított könyvnyomda is volt. Ezt a családi örökséget és annak tulajdonjogát Takáts Lajos eladta a dési származású Seres Samunak. A régi és az új tulajdonos között a kapcsolat mindvégig megmaradt, mivel a fűszerkereskedés szép, igényes kivitelű nyomtatványait, számláinak fejlécét Seres Samu nyomtatta. Pesten, a Hatvani (1894-től Kossuth Lajos) és a Magyar utca sarkán működő csemege és gyarmatáru kereskedés különlegessége az, hogy a világhírű orosz Popoff tea kereskedelmi cég¹⁰ Magyarországon ezt az üzletet választotta ki elárúsítójának, továbbá raktárának. A fűszerkereskedés gazdag kínálatáról tanúskodik a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum tulajdonában lévő 1899. augusztus 18-án keltezett számla, melynek díszes fejlécén látható a pálmafák előtt álló fekete elefánt, melynek másolata a Takáts-ház oromzatára is felkerült.¹¹ A számla hirdetésén

⁸ *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék, 1900–1901*, 12. évf., 591.

⁹ TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i.m., 2011–2012, 6–8. A „Fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés történetét lásd még: BUZA Péter, *Három fekete elefánt, avagy egy cégér vándorútja a Hatvani kapunál*, Heti Budapest: A főváros lapja, 1999. május 18., II. évf., 18.sz., 15–17.

¹⁰ Popoff vagy Popov cég = alapítója 1842-ben Konsztantyin Abramovics Popov és testvére Szemjon Popov. 1862-es Kínával kötött kereskedelmi szerződést követően kiváló minőségű teákat árusítottak, majd indiai érdekeltségeket is alapítottak. 1883-ban a cég részvénytársaság lett, valamint megkapta a cári udvari szállítója címet. Nemzetközi hírnevét rangos díjak alapozták meg, például az 1892-es párizsi világkiállításon aranyérmét, majd az 1900-as párizsi világkiállításon nagydíjat nyertek. A cég az 1917-es orosz forradalom utáni államosítás áldozata lett. (= TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i.m., 2011–2012, 1–5.)

¹¹ TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i.m., 2011–2012, 8–10.

az alábbiak olvashatók: „*Gyarmatáruk mindennemű bel-és külföldi Borok, Rum, tea és ásványvizek valamint dusan ellátott csemegeraktárát legjutányosb áron ajánlja.*”¹²

Vizsgálódásaim szerint nemcsak a híres orosz kereskedelmi céggel állt kapcsolatban, hanem az ún. „*Dr. Miller J.*” gyógyszerészeti céggel is, amelynek központi raktára Brassóban volt. Különféle gyomorpanaszokat enyhítő¹³ illetve légúti problémákra, makacs köhögés megszüntetésére használatos növényi készítményeket is árusított.¹⁴ Megtalálható volt nála a „*Miller tyúkszembalzsama*” elnevezésű kenőcs is, amely többféle bőrproblémára jelentett gyógyírt. A korszakra jellemző hamisítások ellen külön meg kellett nevezni a valódi termékekkel rendelkező személyeket, hogy a vásárlók biztosan tudják, melyik cég kinek engedélyezte a terméke árusítását.¹⁵ A korabeli folyóiratok hirdetéseiben a tengerentúlról, Dél-Amerikából származó termékekre szintén találtam példát. Ezek közé tartozik a „*Leibig Társulat Húskivonatja*” is, amely állítólag kilenc aranyérmét és díszoklevelet kapott kiváló minőségéért, egyfajta alapként lehetett használni a levesekhez, a mai előre gyártott készítményekhez hasonlatosan.¹⁶

A fűszerkereskedés az 1920-as évekig ugyanazon a helyen működött, majd az épületrész az örökösökkel kötött szerződés révén az Astoria Szálló tulajdonába került. Az üzletet ezután ifj. Takáts Lajos üzemeltette a Kossuth utca 13. számmal jelzett épületben.¹⁷ Többek között az 1922–1923. évi *Cím-és Lakásjegyzék* tanúsítja, hogy a kereskedelmi vállalkozás az első világháború után is fennmaradt.¹⁸ Takáts Lajos életművének kutatása közben a kereskedő végső nyughelyéről is találtam adatot, amely a Kerepesi úti Nemzeti Sírkertben található és a Batthyány-mauzóleum hátsó falának sírboltjai között helyezkedik el. A *Budapesti Negyed*ben 1999-ben megjelent adattár említi továbbá, hogy nagykereskedő volt, a síremlékét pedig Szódy Szilárd (1878–1939)¹⁹ neves szobrász-és éremművész készítette.²⁰

¹² *Takáts-számla*, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, LTSZ. K 80.65.26. (A számla „Nagyságos Bácsay Sárközy Julianna úrhölgynek” van címezve, szerepel rajta például 2 doboz szardínia, pörkölt kávé, 1 láda csomagolt tealevél stb.) (**Képmelléklet 1. kép**)

¹³ *Vadász - és Verseny-Lap*, (továbbiakban V-VL) 1883. december 6., 27. évf., 49. szám, 456.

¹⁴ V-VL, 1883. december 13., 27. évf., 50. szám, 463.

¹⁵ V-VL, 1883. november 22., 27. évf., 47. szám, 440.

¹⁶ V-VL, 1883. január 18., 27. évf., 3. szám, 22.

¹⁷ TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i.m., 2011–2012, 10–11. (**Képmelléklet 3. kép**)

¹⁸ *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, 1922–1923, 28. évf., 824. (Takács Lajos fűszerkereskedő, az üzlethelyiség címe: IV. Kossuth u. 19.)

¹⁹ Szódy Szilárd (Nagykátá 1878–Bp., 1939) neves szobrász-és éremművész, plaketteket és síremlékeket is készített. Tanulmányait Budapesten és Olaszországban végezte. A neve a Nemzeti Szalonban kiállító művészek között 1918-tól olvasható. (= *Magyar szobrászok adattára a szobrok aukciós és műkereskedelmi áraival*, szerk., SZEGEDI László, Bp., Alinea Kiadó, 2000, 139, 189.) Köztéri szobrokat is alkotott Budapesten, ezek közül a legismertebb a Przemysl hősi emlékmű. A szobor ünnepélyes átadására 1932. november 13-án került sor. (= *Budapest köztéri szobrai 1692–1945.*, szerk., SZÖLLÖSSY Ágnes, Bp., Budapest Galéria, 1987, 127.; LIBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1934, 419–421.)

Összefoglalva, az építető életútjáról elmondható, hogy Takáts Lajos e közkedvelt és jövedelmező kereskedés hasznából tudta megépíttetni négyemeletes bérházát.²¹ Az impozáns saroképület 1899 és 1900 között épült fel.²² Az építető gazdagságát reprezentálta a barokkos kupolát díszítő, napkorong alakú csúcsdísze, amelyet állítólag Ferenc József-aranyakkal ékesített a tulajdonosa.²³ A gyarmatáruval való kereskedelemre a manzárd kiképzésű tetőtér alatt elhelyezett két színes freskó utalt, amelyen a cégérhez hasonló fekete elefánt volt látható. A második világháborúban, Budapest ostroma idején (1945. január–február) sajnos elpusztult az épület tetőszerkezete, a freskó, valamint a saroktorony is. Ma a „Fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés emlékére a helyreállított oromzaton kialakított stukkóelefánt őrzi, mely a Duna utcai homlokzatról tekint a járókelőkre, és hirdeti – igaz, fekete helyett fehér színben – az Erzsébet-híd felől érkezők számára az egykori neves kereskedő sikertörténetét.²⁴ Az 1900. évhez közeledve mind Takáts Lajos egyéni vállalkozása, mind pedig Budapest világvárossá való kiépítése a maximuma felé közeledett. E kettő találkozásából épülhetett fel a polgári öntudatot merészen megmutató bérház, a Duna utca és Váci utca találkozásánál.

A Belváros rendezése és az újonnan keletkezett telkek sorsa

Az építető, Takáts Lajos kereskedő élettörténetének áttekintése után a reprezentatív bérház létrejöttének előzményeit ismertetjük, amely elválaszthatatlan a pesti Belváros arculatának teljes megváltoztatásától, attól az 1890-es évektől 1900-as évek elejéig lezajlott tudatos várostervezési politikától, amely nem riadt vissza az egykori lakó- és középületek totális megsemmisítésétől sem. A pest-belvárosi, középkori eredetű, a mai Március 15. téren álló, kéttornyú Nagyboldogasszony-plébániatemplom szerencsésen túlélte a városrendezést, azonban lebontották a Városházát, a Kúria épületét, a Grassalkovich-palotát és az Athenaeum nyomda székházát, továbbá a Kígyó-patikát is. A folyamat következménye a döntően klasszicista jellegű városkép átalakulása lett.²⁵

A pesti Belváros szükségessé vált szabályozásának céljai: a rendezetlen és levegőtlen régi utcák eltüntetése, folyosó nyitása a Duna felől beáradó levegő számára, Pest és Buda

²⁰ TÓTH Vilmos, *A Kerepesi úti temető 1999-ben* = Uő., *A Kerepesi úti temető II., Budapesti Negyed*, 1999 ősz, VII. évf., 3. szám, 284.

²¹ ANGYAL Gábor, *Házzól házra, végig a déli Váci utcán I.*, Népszabadság, 2001. január 15., 59. évf., 12.sz., 26.

²² DÉRY Attila, *Belváros–Lipótváros, V. kerület...* i.m., 72.

²³ KATONA Imre, *Egy régi ház a Duna utcában...* i.m., Heti Budapest, 1990, 2. évf. 8. sz., 18.

²⁴ ANGYAL Gábor, *Házzól házra...* i.m., Népszabadság, 2001. január 15., 59. évf., 12.sz., 26.

²⁵ PEREHÁZY Károly, *A régi Belváros*, Bp., Képzőművészeti Kiadó, 1982, 53–54.

újabb híddal való összekötése, továbbá az infrastruktúra fejlesztése, valamint útrendezés. A legfontosabb oka azonban az volt, hogy az 1892 óta székesfővárosi rangot viselő Budapestet világvárossá és Bécshez hasonlatos modern fővárossá kellett fejleszteni. Maga a szabályozás két szakaszban zajlott, a fordulópontot az 1893. évi XIV. törvénycikk jelentette, amely elrendelte a Vámház téri, valamint az Eskü téri hidak megépítését.²⁶ Korának egyik csúcsteljesítményét jelentő Eskü téri (Erzsébet) híd 1897 és 1903 között épült, amely Európában egyedülálló módon 290 méter széles, egynyílású hídpályával kötötte össze Pestet és Budát.²⁷

Az 1893-tól nagy erővel megkezdett városrendezés alapvetően megváltoztatta a Váci utca kialakítását is. Az új Eskü téri (Erzsébet) híd felállításához szükséges volt a régi pesti Belváros megbontására. A hídhoz való eljutást akadályozó épületeket eltüntették, ennek következtében a Váci utca és a Lipót utca (1899-től Váci utca) közvetlen érintkezésbe került egymással. Előtte elválasztotta őket a Városház utca (megszűnt) és a Rózsa tér (megszűnt). 1899 júniusában született meg a Közmunkatanács azon döntése, melynek értelmében a Váci utca az Irányi utcáig legyen meghosszabbítva, azonban ezt a főváros mérnöki hivatala nem támogatta, és a Kiskörút felé való bővítést javasolta. A Váci utca rendezésének következtében a számozás teljesen megváltozott, a régi épületek helyén pedig az új rendszerbe illeszkedő házakat emeltek. Összesen 16 új ház épült fel, köztük volt a Takáts-ház is.²⁸

Fontos megemlékezni az egykori 122. hrsz. alatti épületről is, mely a rendezést megelőzően állhatott a mai Váci utca–Duna utca sarkán kialakított telken. Az egykori címei voltak: az 1860-as években Kalap utca 9. (1897-től Irányi utca), majd az 1880-as évektől Duna utca 13. Az egykori lakóház képe megegyezhetett a régi pesti Belvárosra jellemző egyszintes, esetleg kétszintes épületek kialakításával.²⁹ Pest szabad királyi város Építő Bizottmányának tervei között található egy 1869-ben keltezett építészeti terv, mely erre az

²⁶ SIKLÓSSY László, *Hogyan épült Budapest? (1870 – 1930)*, Bp., Fővárosi Közmunkák Tanácsa, 1931, 235–249. (A Belváros rendezésével kapcsolatos szabályozási terveket lásd **Képmelléklet 4–7. kép**)

²⁷ SIKLÓSSY László, *Hogyan épült Budapest?... i. m.*, 1931, 261; Dr. GÁLL Imre, *A budapesti Duna-hidak*, Bp., Műszaki Könyvkiadó, 1984, 85–104. A híd összeszerelési munkálatairól: MEISSNER Alajos, *Az eskütéri híd építése és a Belváros szabályozása három szövegábrával*, A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, szerk. EDVI Illés Aladár, 1899, Bp., XXXIII. kötet, I. füzet, 45–47. SEEFEHLNER Gyula, *A budapesti eskütéri híd gyártása és szerelése*, A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője, szerk., MIHÁLYFI József, 1900. március 11, XIX. évf., 6. szám, 47–51. A korabeli folyóiratok mind figyelemmel kísérték az építést, erre példa: *Az eskütéri híd építkezései*, Pesti Napló, 8. szám, 1900. január 9., 7. (**Képmelléklet: 16–17.**)

²⁸ TARR László, *A régi Váci utca regényes krónikája*, Bp., Helikon, 1984, 23–24. Az utcanevek megváltozásáról lásd még: BARÓTI Judit, *Belváros: Die Innenstadt Inner town*, Bp., Századvég, 1993, 10–11. A Belváros rendezéséről lásd még: VADAS Ferenc, *A pesti Belváros átépítése = Uő., Városrendezés Budapesten a 19. században = Bécs–Budapest: Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században*, szerk., CSENDES, Peter, SIPOS András, Budapest–Bécs, Budapest Főváros Levéltára–Bécsi Városi és tartományi Levéltár, 2005, 30–31.

²⁹ A régi pesti Belváros rendezés előtti állapotát lásd: **Képmelléklet 8. kép**

ingatlanra vonatkozik, azonban csak egy portálról van szó. Az átalakítás kieszközléséért dr. Krick Rezső folyamodott, aki a korának köztisztviselőjében álló főorvosa volt.³⁰ Gyermekei – dr. Krick Árpád, a Rókus Kórház alorvosa és testvére, Irma –, néhai atyjuk emlékére 100 forintos alapítványt tettek a Rókus kórház javára.³¹ A lakhelyét, esetleg telephelyét egy 1878-ban keltezett közjegyzői okirat szintén a IV. kerületi Kalap utca 9. szám alatt említi. Ezek alapján, itt lakott feleségével, Krick Rezsőné Neubauer Máriával, továbbá valamilyen orvosi célokra fenntartott bolthelyisége lehetett a házban, mert az engedélyezést kérő, 1869. október 25-én kelt levelében „*az utcákra nyíló boltok portáljairól*” beszél.³² Magyarország Építészeti Töredékeinek Gyűjteményében mindösszesen egyetlen emlék maradt az egykori klasszicista épületből, mégpedig az egykori oromzatot díszítő virágkosár, mely vétel útján került a gyűjteménybe 1897-ben.³³ A hajdani épület tulajdonosai között találtam továbbá a nagykárolyi Károlyi grófi családot is, akik 1894. február 23-án, mintegy 50 000 forintért vásárolták az ingatlant, feltehetően a korábbi bejegyzésben megnevezett Drucker Józseftől és nejétől, Uhl Annától. Ekkor a tulajdonjogot átírták a kiskorú gróf (nagykárolyi) Károlyi Melinda nevére, aki unokahúga, majd 1894. december 6-tól felesége lett gróf (nagykárolyi) Károlyi Gyulának. A házassági bizonyítvány kiállítását követően kiskorúságát törölték a telekkönyvből.³⁴

A rendezés következtében kirajzolódó telektörténet jól követhető – a telekkönyvi bejegyzések mellett – a *Vállalkozók Lapjának* hasábjain, ahol a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által közzétett információk is olvashatók. Az egyes telektömbök a régi házak bontásával párhuzamosan kerültek kiírásra, mindig az adott telekrész üressé tételét követően. Elsőként a Ferenciek terén fekvő kúriai telektömb eladását írták ki, majd 1898. április 28-án tartott ülésen „*az esküteri ún. Duna utcai tömb*” következett. Annak okáért, hogy a vásárlókedvet növeljék, a telkekre különleges kedvezményt írtak ki: „*az ezen telektömbökön emelendő építmények harminc évi rendkívüli adómentesség illeti meg*”. A telektömbök nemcsak egészében, hanem parcellákra felosztva is megvehetőek lettek. A kikiáltási ár nem volt előre

³⁰ BFL, XV.17. b.312 1621/1869.

³¹ *Budapest főváros (1892-től székesfőváros) törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve*, 1885, 20.

³² BFL VII.183 – 1878 – 0477. és BFL, IV. 1305. 1869. 1621.001 (Dr. Krick Rezső folyamodványa)

³³ HORLER Miklós, *Általános helyzetkép: Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 1., Adattár*, Bp., 1988, 148.

³⁴ BFL, XV. 37. c. 00121, 3–4. ; Gróf Károlyi Gyula (1871–1947) volt az ország miniszterelnöke 1931. augusztus 24. és 1932. október 1. között. Károlyi Gyula kormányáról bővebben: BÖLÖNY József, *Magyarország kormányai 1848–1992*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1992, 89–90, 323.; életéről: *Új Magyar Életrajzi Lexikon III.*, főszerk., MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub, 2002, 774–775.

meghatározva, az egyes ajánlatokat zárt borítékban kérték leadni a Közmunkák Tanácsához.³⁵ A Fővárosi Közmunkák Tanácsa a Takáts-ház helyén állt, 122. helyrajzi szám alatt lévő belvárosi épületet 1898. február 16-án, a gróf Károlyi Istvánnéval megkötött kisajátítási egyesség után vette birtokba 62.000 forintért, majd lebontatta azt.³⁶ A Váci utca és Duna utca sarkán keletkezett tömbre 1898-ban a következő ajánlatok érkeztek: Majorossy Géza építőmester két telekrészt csak együttesen lett volna hajlandó megvenni: az egyik, a már említett sarokrész, a másik pedig a Duna utca és Eskü út sarkán keletkezett telek. A Duna utca és Váci utca sarkán keletkezett telekért négyszögölenként nyolcszáz forintot ígért. A Tiller Mór és társa cég is tett ajánlatot, valamint dr. Baumgarten Ferdinánd, aki szintén mindkét részt megvenné, négyszögölenként 1050 forintért, azonban csak 1901. május elsején szándékozott fizetni. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa mindhárom ajánlatot elutasította.³⁷ Egy komolyan megfontolandó ajánlat érkezett még a Merkúr Rt. részéről, négyszögölenként ezer forintos vételárral. A Közmunkák Tanácsa siettetné az elfogadását, mert: „*a többi parcellák már el lévén adva a Duna utcai tömb az ajánlat elfogadásával teljesen el lesz adva.*”³⁸ A Merkúr Bank és Váltóüzlet Részvénytársaság végül a Váci utca és Lipót utca sarkán keletkezett parcellát választotta (5–8/ b helyrajzi szám alatt).³⁹ Így a telek az 1898-ban szabadon maradt. Takáts Lajos és neje – született Horváth Ilona – tulajdonába az 1899. január 23-án kelt adás-vételi szerződés értelmében került. A szabályozás alá eső telekért 78.941 forintot fizettek.⁴⁰ A telekkönyv szerint Takáts Lajos és neje egyenlő (50–50 százalékos) arányban osztozott a telek tulajdonjogán. A terület pontos mérete – a szabályozást követően – $102^{50/100}$ négyszögöl.⁴¹

³⁵ *Vállalkozók Lapja* (továbbiakban VL), szerk., ZSIGMONDY L., 1898. május 4., XIX. évf., 18. szám, 6. (Fővárosi hírek: A Fővárosi Közmunkák Tanácsából, 1898. április 28. báró Podmaniczky Frigyes alelnök vezette ülésen elhangzott információk.) lásd még: *Építő Ipar: Műszaki hetilap* (továbbiakban ÉI), 1898. május 4., XXII. évf., 18. szám, 129. Az adómentesség forrását, az 1893. évi XIV. törvénycikk 4. §-t lásd: (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6497>, letöltés ideje 2014. november 2. 17:30.)

³⁶ BFL, XV. 37. c. 00121, 4. *Telekkönyv (Birtokállási lap) (Lásd 1. táblázat)*

³⁷ VL, 1898. június 1., XIX. évf., 22. szám, 5–6.

³⁸ VL, 1898. december 7., XIX. évf., 49. szám, 7.

³⁹ VL, 1899. június 14., XX. évf., 24. szám, 6. (*Magánépítési engedélyezések Budapesten*)

⁴⁰ BFL, XV. 37. c. 00121, 5. (*lásd Képmelléklet 9. kép*)

⁴¹ BFL, XV 37. c. 00121, 6.

Az építési engedély megadásának körülményei és Takáts Lajos erélyes fellépése a levéltári források tükrében

Miután a telek Takáts Lajos tulajdonába került, megkezdődtek a tervezési és építési munkálatok. A következőkben az építés történetéről lesz szó. A vizsgált épületről a Fővárosi Tanácshoz felterjesztett tervrajzok nem ismeretesek, mindösszesen az engedélyezési folyamat jogi részleteiről vannak dokumentumok. Budapest Székesfőváros Tanácsának benyújtott építési engedély 1899. május 18-án elutasításra került: „*A kért engedély nem adatik meg, mivel az udvar 10%, mellette a földszint is beépítenék, a Váci utca és a Duna utca felé a homlokzat- hossz 1/3-át túlhaladó szélességben az egész homlokzattal kilép és a fürdőkhöz szabályszerű légudvart nem terveztetett.*”⁴² (A követelmény négyemeletes bérház esetén a telek térfogatának 20% volt.)⁴³ Takáts Lajos ismételten beadta ugyanazokat a terveket.⁴⁴ Fellebbezett a döntés ellen és az 1899. június 22-én kelt hosszú levélben kifejtette az érveit. A megengedettnél kisebb, szabálytalan belső udvar esetében kiemeli, hogy csak egy cselédszoba és egy konyha nyílik erre, ezeknek pedig elegendő fényforrást biztosít. Utal rá, hogy a telek a rendezések idején csonkított lett és ilyen telek esetén engedélyezett 10%-os udvar kialakítása. Ezt az építési szabályzat 166. paragrafusával indokolta. A földszintet és az egész udvart beépítené, mégpedig azért, mert a telekért fizetett borsos ár ellenében szeretné a helyet „*a legesszerűbb módon kihasználni.*” Ezen túl a homlokzat kiugrását utasította el a Tanács. Az említett kiemelkedésnél azzal érvelt Takáts Lajos, hogy az csak a második emeletről kezdődik, így nem nevezhető „*kiszökelléknek*”, hanem egyfajta zárt, erkélyszerű épületrész. A homlokzathoz viszonyított arányokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy az „*építésügyi szabályzatok paragrafusaiban sehol sem található*” ennek megfelelő kitétel. Mivel nem az egész homlokzaton vonul végig ez a kiugrás, nem hátráltatja a közlekedést, továbbá annyira nem emelkedik ki, hogy a szomszéd világosságát vagy levegőjét elvonná. A kiemelkedés nagyságát is megadja, miszerint az egyik utcában 0,40 méter [40 cm], a másikban pedig 0,80 méter [80 cm]. Az utolsó problémás elem, – melyet a műszaki vélemény elutasított – a lépcső kialakítása volt. Erre a következőképpen reagált az építető: „*(...) a fölépcsőház falait az első emeletről kezdve 0,30 méter vastagságban építtetni engedtéssék meg, mivel ezen lépcső nem szabadon függő lépcső, hanem mindkét oldalon 160 m/m [16 cm] vastagságú vas tartókkal*

⁴² BFL IV 1407.b 26720/1899-III. (tárgy: „Takáts Lajos a IV. közig. kerületben (Belváros) Duna és Váci utca 122 hrsz a. fekvő telken négyemeletes lakóház építésére kér engedélyt.”)

⁴³ BFL IV 1407.b. 37 022/1899-III

⁴⁴ BFL IV 1407.b. 26720/1899-III

lesznek alátámasztva (...).⁴⁵ Az építési engedély elfogadását a főváros magánépítési albizottsága 1899. május 29-én tartott ülésen tárgyalta meg Kauser (II.) János (1847–1925) bizottsági tag elnökletével. Ebben a nagyobb építkezésekre javasolt engedélyezések között elsőként szerepelt Takács Lajos kérvénye, e mellett megjegyzésre került, hogy a „*telek határvonalai és a járda végleges magassága az építkezés megkezdése előtt a mérnöki hivatal által kitűzendő.*”⁴⁶

A folyamodványra végül a Közmunkák Tanácsa megadta a kért engedélyt. Egy feltételhez kötötte, miszerint „*amennyiben az építetű a fölépcsű 30 cm-esre tervezett egyik falát 45 cm erőssé építetni nem kívánná, úgy tartozik a lépcsűket még vasoszlopokkal kitámasztani.*”⁴⁷ A Közmunkák Tanácsának 1899. július 13-án tartott ülésen szűletett meg a jóváhagyás, melyről az egész ügyet átfogó dokumentum készült. Ebben minden kérdést pontosan tisztáztak, és szó esik benne arról, hogy az épület alsó traktusában üzlethelyiségek lesznek kialakítva, továbbá, hogy a fölépcsű megerősítése mellett a mérnöki hivatal kéri, hogy a fürdőhelyiségekhez megfelelő légaknát alakítsanak ki. Az épület kivitelezése előtt pedig újra be kell mutatni az ennek megfelelően módosított terveket, részletrajzokat és hordképességi számításokat.⁴⁸ Takács Lajos ezeket csatolta az 1899. szeptember 20-án keltezett leveléhez, a mellékletek tartalmazták a vasszerkezetek részletrajzai mellett a portland cement pillérek hordképességi számításait is. A Tanács ezt már jóváhagyta.⁴⁹ Takács 1900. június 20-án egy újabb kérvénnyel fordult a Közmunkák Tanácsához, melyben írja, hogy „*az utcái boltban, a földszint és az I. emelet összeköttetése céljából*” egy vaslépcsűt szeretne kialakítani. Erre megkapta a hozzájárulást, a félemelet a tervezett magasságokkal létesíthető, „*azonban ezen helyiség csakis a jelzett célra, raktárba használható.*” Az 1900. július 26-án kelt előadói íven olvasható az építőmester, Kauser Gyula neve.⁵⁰ A jeles építőmester életútját Komor Marcell a *Vállalkozók Lapjának* 1920. június 9-i számában közölte. Ebben leírja, hogy Kauser Gyula (1855–1920. május 25.) királyi kereskedelmi tanácsos, építész, építőmester és kőfaragó volt. Középiskolát Pesten, az építő ipariskolát pedig Bécsben végezte el. Testvérbátyjával, Jánossal közösen hoztak létre építőmesteri vállalkozást Budapesten. Többek között ő végezte a Hadik és Szapáry-paloták építőmesteri munkálatait. Tervezőként is

⁴⁵ BFL IV 1407.b. 32778/1899-III. (lásd *Képmelléklet 2. kép*)

⁴⁶ *VL*, 1899. május 31., XX. évf., 22. szám, 8.; Az engedélyezés ténye az *Építő Ipar* hasábján is olvasható: „*A magánépítési albizottság ülése: május hó 29.: 26720. Takács Lajos (l. IV., Kossuth L. u. 19. sz.) IV. Duna – és Váci utca sarok 122 hrsz. IV. emeletes lakház.*” (*ÉI*, 1899. július 1., 23. évf., 168.)

⁴⁷ BFL IV 1407. b. 37022/ 1899-III

⁴⁸ BFL IV. 1407.b. 37022/1899-III.

⁴⁹ BFL IV. 1407.b. 47928/1899-III.

⁵⁰ BFL IV. 1407.b. 47327/1900-III.

tevékenykedett, például a nevéhez kötődik a Kochmeister-féle áru és bérház tervezése. A Magyar Építőmesterek Egyesületének alapító tagja, valamint a Mérnök Egylet Szakosztályának elnöke volt: „*Kauser Gyula közéleti szereplése minden társadalmi téren érvényesült, polgártársainak bizalma szinte megostromolta őt.*”⁵¹ Feleségül vette Kölber Lujzát, vagyis rokon kapcsolatban állt a fűszerkereskedésben egykor érdekelt családdal.⁵² Feltehető, hogy még a bérház kivitelezési munkálatai előtt ismerhette Takáts Lajost. Az ifj. Kauser Lipót (1882–1962) visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy édesanyja Takáts Lajosnál vásárolt: „*Szüleim rendszeresen nála vásároltak és pedig az akkori szokás szerint könyvre, vagyis úgy, hogy a vásárlókat egy könyvbe vezették be és havonta, a hó utolsó napján fizettek.*”⁵³ Az építőmester csak a kivitelezési munkálatokat vezette, de a tervrajzokat nem Kauser Gyula készítette. Engedélyezési tervek hiányában a levéltári források hallgatnak az épület tervezőépítéséről.

A Takáts-ház eddig ismeretlen tervezőjének megnevezése

Az építész személyére vonatkozóan a korszakra való szakirodalom kérdőjelet tesz a tervező neve mellé. Az építész kilétének felfedése szintén Komor Marcellnek köszönhető, aki a *Vállalkozók Lapjában* – Ezrey álnéven – hosszabb terjedelmű cikket írt 1901. január elején az Eskü tér és környékének rendezéséről. E tanulmányban sorra veszi az újonnan felépített bérpalotákat és egyéb épületeket. A monumentális „*Király teret*” említi elsőként, ahol a Ferenc József által építtetett grandiózus bérpalota félig kész állapotot mutat és Klotild főhercegnő elkészült ikerpalotái magasodnak. Mindhárom épületet Korb és Giergl építészek tervezték. A Klotild-paloták mellett egy épületet emelt még művészi rangra, mégpedig a Körösi és Sebestyén építészpáros tervezte Osztálysorsjáték épületét.⁵⁴ Ezt követően a többi ingatlant vette sorra.⁵⁵ A Takáts-házról ekképpen ír: „*Végül még a „hagymás” házról emlékezzünk meg, mely egészében véve igen csinos és bizonyára nem volna a publikum*

⁵¹ KOMOR Marcell (Ezrey), *Kauser Gyula*, VL, 1920. június 9., XLI. évf., 2–3. Az elszászi származású Kauser családról bővebb információt lásd.: VÖRÖS Károly, *Egy pesti család regénye* 4., Élet és tudomány, 1970, 36. sz., 1715–1718.

⁵² VÖRÖS Károly, *Egy pesti család regénye* 4... i. m., 1718.

⁵³ TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i. m., 2011–2012, 9.

⁵⁴ Az Osztálysorsjáték épületét – mely az Eskü, (ma Március 15.) téren helyezkedett el – lebontották, Budapest ostrománál találat érte és teljesen kiégett, a mai helyét az Erzsébet híd felhajtója foglalja el. A négyemeletes reprezentatív épületről fényképfelvétel látható például a következő kiadványban: *Budapesti üdvözlő*, szerk., KOLLIN Ferenc, Bp., Helikon, 1983, 220. képtábla.

⁵⁵ EZREY = KOMOR Marcell, *Az Eskütér környéke* = VL, főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4–5.

*véleménye oly egybehangzóan elítélő, ha a tervező művésze Schweiger Gyula szebb sarokvégződéssel helyettesítené a hagymát.”*⁵⁶

Az épület jelenlegi állapotában nem látható az említett „hagymás” lezárás, mert a második világháború Budapesten zajló hadi eseményei megsemmisítették azt. A BTM Kiscelli Múzeumában őrzött, a mellékletben közölt archív felvételen azonban egyértelműen látszik a saroképítmény jellegzetes hagymakupolája. A környék új házai közül mind beazonosítható Komor Marcell cikke alapján, így kizárásos alapon se lehet más a „hagymás” ház, mint Takáts Lajos négyemeletes bérháza.

Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet (Budapest) *Lexikongyűjteményében* átnézett cédulák – melyek Schweiger Gyula munkásságáról szólnak – nem tartalmaztak a Takáts-házra vonatkozó adatot, de útmutatást jelentettek az életmű egészére vonatkozóan, amely eddig még nem került feldolgozásra.⁵⁷ A tehetséges budapesti tervezőépítész számos munkája lehet még ismeretlen, így a dolgozat nem tehet kísérletet az életmű egészének bemutatására, csupán töredékes képet adhat munkásságáról a levéltári forrásokra, korabeli szakfolyóiratokra és egyéb fellelhető adatokra támaszkodva. Az általa tervezett ingatlanok közül kezdetben a Takáts-házzal stíluspárhuzamot és azonosságokat mutató két épülete kerül bemutatásra, ezt követően – az időrendnek megfelelő sorrendben – további alkotásai következnek.

Elsőként a Dr. Gebhardt Lajos által építtetett négyemeletes bérhárról lesz szó, amely a IV. (ma V.) kerület, Kossuth Lajos utca 8. szám alatt áll. A neobarokk stílusjegyeket mutató tervrajzok jóváhagyására 1896. december 22-én került sor.⁵⁸ Az épület zárt sorú beépítésben áll, ötszintes, négyemeletes és vertikálisan három tengelyre osztható. Sajnos a jelenleg látható homlokzat jelentősen át lett alakítva, így kevés hasonlóságot mutat a Takáts-ház építészeti megoldásaival. Az eredeti terveknek megfelelően csak az üzlethelyiségek kialakítására alkalmas első emelet ablakai maradtak meg. Az eredeti homlokzati rajzon a Takáts-házhoz nagyon hasonló díszítőelemek fedezhetőek fel. Ezek közé tartozik a zárterkély jellegű

⁵⁶ EZREY = KOMOR Marcell, *Az Esküter környéke = VL*, főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 5. (A teljes cikket lásd. *Képmelléklet 40. kép*)

⁵⁷ MTA Művészettörténet Intézet, *Lexikongyűjtemény*, jelzet: S32; Schweiger Gyula életművére vonatkozóan kevés adat van. Nem említik például az alábbi irodalmak: GERLE János, KOVÁCS Attila, MAKOVECZ Imre, *A századforduló magyar építészete*, Bp., Szépirodalmi Kiadó – BONEX, 1990. Nincs utalás munkásságára a DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar Építészet 1867–1945*, Bp., Urbino, 2000. című kötetben sem. Nincs megemlítve az alábbi kiadványban: *Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma (1879–1919): A Magyar építőművészet és építőipar ötven éve*, szerk., LAKATOS Mihály, MÉSZÁROS L. Edgár, ÓRIÁS Zoltán, Bp., 1929. A BTM, Kiscelli Múzeumának Tervtárában sincsenek Schweiger Gyula által készített tervek. (Branczik Mártának, az Építészeti Gyűjtemény vezetőjének szóbeli közlése, 2014. december 1-jén.)

⁵⁸ BFL, Tervtár, XV.17. d. 329 / 24256 hrsz. Az épületet említi: ROZSNYAI József, *Neobarokk építészet Magyarországon...* i.m., 2011, 166. továbbá a budapesti neobarokk épületeket összefoglaló táblázatban. (lásd *Képmelléklet 18. kép*)

középrizalit, amely vertikálisan a magas, megtört síkú manzárdtetőig fut, – tehát a homlokzat síkja felé emelkedik, – majd homorú ívben megtörő és felül szegmensíves lezárásban végződő oromzat koronázza. A csúcsán egyik kezében kígyós pálcát, a másikban fáklyát tartó szoboralak áll. Az attribútumok alapján a férfi feltehetően a görög-római mitológiából ismert Aszklepiosz (Esculapius), a gyógyítás istene. A szoboralak a megbízó, Dr. Gebhardt Lajos foglalkozására utal, aki Budapest főváros tiszti főorvosa volt.⁵⁹ Alatta festett, címerpajzsba foglalt freskó terve látszik, melyben szintén felfedezhető a pálcára tekeredő kígyó. A Takáts-házhoz hasonlatosan tehát ez a bérház is hűen tükrözi építtetője társadalmi pozícióját és foglalkozását, így a polgári reprezentáció másik fontos példája. További hasonlóságot mutatnak a félköríves záródású, kettős kapcsolt ablakok. A különböző emeletek ablakait Schweiger Gyula német barokk axisokat idéző elemekkel kapcsolta össze, ami tovább erősíti a homlokzat vertikális jellegét. Fontos megemlíteni a fogsor motívumot is, amely végigfut a leghangsúlyosabb elemeknél, mint például az első és második szintet elválasztó párkány esetében, vagy a kosáríves lezárással, második szinten látható szemöldökpárkányok íve alatt. Továbbá jellegzetes elem még a homlokzat egyes kiemelkedő helyein és a manzárdtető sarkán lezárásként elhelyezett barokk vázák és a sávozás alkalmazása.

E mellett azt a tényezőt is meg kell említeni, hogy a IV. kerület Kossuth Lajos utca 8. szám alatt álló ingatlan építését maga Takáts Lajos is figyelemmel követhette, hiszen a IV. kerület Kossuth Lajos utca 19. szám alatt álló fűszerkereskedése közel lehetett a munkálatok helyszínéhez. Lehetséges, hogy ezen építkezés kapcsán ismerkedett meg Schweiger Gyula építésszel, ám írott források hiányában ez az észrevétel csak feltételezés maradhat.

A *Lexikongyűjtemény* alapján induló kutatás során szembetűnő párhuzamot, jellemző stílusjegyeket és megoldásokat találtam még Schweiger Gyula egyik épülete, a mai Centrál Színház és a Takáts-ház homlokzatának összevetése során. A tervezett „*orfeumépület*” felállításáról a *Vállalkozók Lapjának* 1898. április 13-án megjelent száma adott hírt.⁶⁰ Sajnos napjainkban ez a ház sem az eredeti terveknek megfelelő képet mutat. A Révay utca 18. szám alatt álló háromemeletes épület számtalan nevet viselt már, például 1951 és 2008 között Vidám Színpad néven működött, jelenleg Centrál Színház névre hallgat.⁶¹ Építésének

⁵⁹ BFL - VII.7. d - 1908 – 353. (Dr. Gebhardt Lajos végrendelete, kelt. 1906. november 25. Ebben minden ingó- és ingatlan vagyont egyetlen lányára, Pete Lászlónéra, született Gebhardt Emmára hagyta.)

⁶⁰ „(Uj orfeumépület): Schweiger Gyula budapesti építész a Révai utcában egy új orfeumot épített, mely a „Folies- Caprice” mulató céljaira lesz berendezve. A tervek az építési engedély kiadása végett a hetes építési bizottságnál fekszenek.” (VL, 1898. április 13., XIX. évf., 4.) (lásd. *Képmelléklet 20–21. kép*)

⁶¹ HORNETT Ágnes, *Centrál Színház története*,
internetes forrás: <http://www.centralszinhaz.hu/component/content/article/457-central-szinhaz-tortenet>, (letöltés ideje, 2014. május 11., 0:11.)

időpontja közel azonos a Takáts-ház építési munkálatainak kezdetével. A kettős kapcsolt ablakok kökeretelése, az ablakok oromzati mezejében látható erőteljes plasztikai díszítés hasonló a két épületen. Az ablakok íves záródásában van különbség, mert a Centrál Színház ablakai szabályos félköríves záródást kaptak, míg a Takáts-ház ablakainak ívét a két végponton kímához hasonlatos elem kapcsolja az ablak függőleges keretéhez. A Színház legfelső ablakosorán viszont hasonló, enyhén domborodó tagozatkapcsolás látható. A gyakran peremek, párkányok elválasztására használt fogsor motívum is hasonlóan végigfut a homlokzaton és egyes díszítőelemeken. Az öttengelyes főhomlokzat kiugró rizalitja nem ívesen kapcsolódik a homlokzat egészéhez, hanem szögletes profilt mutat. A szobrászati díszítések az ablakok körül koncentrálnak mindkét esetben, az erőteljes sávozás viszont a Centrál Színháznál csak a földszinten került kialakításra, felette sima vakolt falfelület emeli ki az ablakokat. A zárterkélyszerűen kiugratott, a második emeletről kezdődő középizalított alátámasztó építészeti elemet szintén maszkok díszítik. Az építési engedélyezési iratok tanulsága szerint Schweiger Gyula első folyamodványára nem kapta meg a kért jóváhagyást, majd fellebezett a döntés ellen, mely sikerrel járt. A kérvényben úgy fogalmazott, hogy: „*A VI. kerület Révay utca 3792 hrsz. alatt lévő telkemen építendő bérházamra vonatkozó tervek.*” Ebből az következik, hogy a telek tulajdonjoga az építészé volt, ő maga viszont a Csömöri út 90. szám alatt lakott.⁶²

Schweiger Gyula budapesti építész munkásságáról a korabeli folyóiratokban a legkorábbi adat egy 1881-ben írt cikkben olvasható. Ebben, az egykori Petőfi tér és a Ferenc József rakpart sarkán álló, bécsi kávéházak színvonalával vetekedő Brenner Kávéház (korábban Szeingassner) szép és igényesen sikerült felújítását emlegetik az ő munkájaként.⁶³ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Fotógyűjteményében Schweiger Gyula művei közül a VI. kerület, Teréz körút 5. számú bérház, valamint az építész Csömöri út 90. szám (ma XIV. kerület Thököly út 78.) alatt álló saját villája található meg. A Teréz körúton álló ingatlan nem vethető össze a Takáts-házzal, mert 1889 előtt épült és neoreneszánsz stílusjegyeket mutat, egyedül a párkányokon végigfutó hangsúlyos fogsor motívumot és a palmettás frízt lehetne párhuzamként kiemelni.⁶⁴ A Csömöri úti Schweiger-villa német építészeti hatásokat

⁶² BFL IV 1407.b. / 56403/ 1898 - III. (lásd. *Képmelléklet 22. kép*)

⁶³ MTA Művészettörténet Intézet, Lexikongyűjtemény, jelzet: S32 alapján: *Der Baunternehmer, Monatschrift für Stassen-, Eisenbahn-, Tunnel-, Brücken- und Wasserbauten in Ungarn*, Bp., 1881, I. évf., 16. szám, október, 136.

⁶⁴ RÜCKWARDT, Hermann fényképfelvétele, (VI. ker.) *Teréz körút 5., lakóház homlokzata*, fényképfelvétel ideje: 1889, FSZEK, Fotótár, jelzet: 000661. Nyomtatásban megjelent RÜCKWARDT, Hermann Oskar: *Architektonische Studienblätter aus Budapest: eine Sammlung der schönsten Fassaden und architektonischen details der in der Neuzeit in Budapest ausgeführten öffentlichen und privaten Bauten : photographische Aufnahmen nach der*

mutat, a homlokzatát pedig sgraffito díszíti.⁶⁵ Az 1893 körül épült ingatlant ismeretlen időpontban bontották le, a fal díszítményeit pedig Seitz Ottó készítette. Az építkezést Mészner és Arndt építőmesterek vezették.⁶⁶ Az aláírásuk gyakran látható más, Schweiger Gyula által készített tervrajzokon, például a VI. kerület Révay utca 18. szám alatt felépült „*Folice Caprice*” épületének tervein.⁶⁷ A *Budapest neoreneszánsz építésze* című kiadvány szerint, a könyv hátlapján látható tervrészlet is Schweiger Gyula alkotása.⁶⁸ Ezt a részletet Rakovszky Géza bérpalotájának homlokzati tervrajzából emelték ki. Az épületről nincs külön tanulmány a kötetben, így a jegyzet alapján kerestem az eredeti terveket, de jelenleg a homlokzati rajz nem hozzáférhető. A kikért iratanyagban viszont található egy 1889-ben készített alaprajz, melyen olvasható Schweiger Gyula aláírása.⁶⁹ E mellett az általam kikért engedélyezési iratokban is szerepel az építész neve.⁷⁰ Maga a VIII. kerület, Trefort utca 2. szám alatt álló épület 1890-ben készült el, ahogy ezt a jelenleg is látható, homlokzatán elhelyezett tábla mutatja. A neoreneszánsz bérpalota színes kerámiaburkolatot kapott, az élénk színű keretbe foglalt kettős ablakok mutatnak hasonlóságot a többi épületével. A reprezentatív bérpalota előképe feltehetően az *Architektonische Rundsau* nevű szaklapban, 1885-ben publikált bécsi üzletház, melynek alaprajzi elrendezése és kettős kapcsolt ablakai nagymértékű egyezést mutatnak. Az épületet L. Theyer építész tervezte.⁷¹ A budapesti „tót templom” (szlovák evangélikus templom és a Luther-ház) környékének beépítése is az ő nevéhez fűződik. A *Vállalkozók Lapjának* 1892. február 9-én megjelent száma terjedelmes cikkben számolt be a szlovák evangélikus templom köré tervezett épületegyüttesről, mely a Kerepesi út, Luther és Aggteleki utcák által határolt telken készülne el. Az evangélikus egyházközség egy négyemeletes, valamint hat háromemeletes bérházat szándékozott emelni a templom köré. Az építési engedély megadását ahhoz a feltételhez kötötték, hogy a templom Kerepesi úti (ma Rákóczi út) főhomlokzatát szabadon kell hagyni, de ezt a kitélt nem teljesítették.⁷² A tervek megvalósultak, továbbá felújították a templomot is. Az elkészült épületegyüttes az alábbi

Natur in Lichdruck : 60 Tafeln, (Budapesti Építészeti tanulmányok). Serie I., No. 43, Berlin, Ch. Claesen & Cie, 1890. Hasonmás kiadása: Bp., TERC, 2013. **(Képmelléklet 27. kép)**

⁶⁵ Ismeretlen személy fényképfelvétele, *Schweiger villa a Csömöri úton*, Budapest. (Lap az *Architektur der Gegenwart*ból.) A fotó készítésének ideje: 1893 után, FSZEK Fotótár, jelzet: 001870. **(Képmelléklet 26. kép)**

⁶⁶ DÉRY Attila, *Budapest eklektikus épületszobrászata*, Bp., Országos Műemléki Felügyelőség, 1991, 103.

⁶⁷ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 29227. hrsz.

⁶⁸ *Budapest neoreneszánsz építésze: Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*, szerk., CSAKI Tamás, HIDVÉGI Violetta, RITÓÓK Pál, Bp., BFL, 2009, 4.

⁶⁹ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 36552 hrsz. Engedélyezés száma: IV. 1407. b / 34048 -1890-III. (A tervrajzon a következő cím szerepel: Rakovszky Géza VIII. kerület, Józsefváros Eszterházy és Trefort utca sarkán 8. sz. A tervek jóváhagyása: 1890. október 8. **(Képmelléklet 21. kép)**

⁷⁰ BFL IV. 1407. b. / 28094 / 1889- III.

⁷¹ *Architektonische Rundschau*, 1885, I. évf., 12. füzet, Tafel 95. **(Képmelléklet 23–25.)**

⁷² *VL*, 1892. február 9., XII. évf., 2.

méltatásban részesült: „*A stílszerűen épült rengeteg nagy bérház, melynek homlokzatán Luther Márton szobra áll, villamos órával van ellátva és Luther-udvar nevet visel szépen sikerült s Schweiger Gyula műépítész, evangélikus hitsorsost, mesterét dicséri annyira, hogy Ő Felségének a királynak legmagasabb figyelmét is képes volt magára vonni. Ennek folytán jelent meg a Luther-udvarnak megtekintésére folyó év [1894] november hó 5-én Hieronymi Károly belügyminiszter Úr, Ráth Károly főpolgármester...* ”⁷³

Egy 1892. február 4-én keltezett adásvételi szerződésben – melyben Schweiger Gyula örök tulajdoni joggal eladta a Csömöri út 62/ b szám alatti ingatlanát Márkus Gusztávnak és nejének – az a megjegyzés áll, hogy az építésznek külön német nyelven is tolmácsolni kellett a szerződés szövegét, mert ezen a nyelven jobban értett.⁷⁴ A felesége, Fissinger Hermína, a leánykori neve alapján szintén német származású.⁷⁵ Egy, szintén német nyelven tolmácsol, 1892. február 15-én kelt szerződés esetében pedig ő vásárol telket a rajta lévő ingatlannal együtt, amely az akkori VI. kerület, Gyár utca 44. szám alatt állt.⁷⁶ Összefoglalva az eddigi forrásokat, Schweiger Gyula személyében evangélikus vallású és német anyanyelvű tervezőépítésről van szó.

A *Lexikongyűjtemény* alapján találtam magánépítkezési engedélyt is, amely az *Építő Ipar* 1910. július 10-i számában került közlésre. A Longis Watsch Parlophon Company nevű cég VI. kerület, Aradi utca 22. szám alatt álló négyemeletes házának terveit szintén Schweiger Gyula készítette, melyet a magánépítési bizottság 1910. július 4-én tartott ülésén fogadott el. Az *Építő Ipar* című szaklapban olvasható engedélyezés háromemeletes épületet említ, feltételezhetően félemelet magasságúnak vette az első emeletet, vagy a legfölső, kisebb lekerekített ablaknyílásokkal osztott emeletrészt.⁷⁷ A *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék* az Aradi utca 22. szám alatt nem jegyzi a fent említett céget, hanem Schlesinger Ávrám fonográf kereskedőt⁷⁸ nevezi meg háztulajdonosként.⁷⁹ A zárt sorú beépítésben álló ház stílusát tekintve

⁷³ *Evangélikus Egyház és Iskola*, Pozsony, szerk., TRESZTYÉNSZKY Ferenc, 1894. december 1., XII. évf., 48. szám, 392.

⁷⁴ BFL VII. 175 - 1892 - 0114, 1, 4.

⁷⁵ BFL VII. 173 - 1893 - 2351, 5.

⁷⁶ BFL VII. 173 - 1892 - 0364, 1, 3.

⁷⁷ *ÉI*, 1910. július 10., XXXIV. évf., 28. szám, 287. (Fővárosi ügyek: A magánépítési albizottság július 4-én tartott ülésén kapta meg az építési engedélyt. („1941. Longis Watsch Parlophon Comp., Aradi utca 3345. hrsz. [VI. kerület, Aradi utca 22.] háromemeletes ház, terv Schweiger Gyula”))

⁷⁸ Schlesinger Ávrám fonográf-kereskedő a Longis Watsch Parlophon Company Schlesinger Mór és Társa cég társtagja volt. A „Longis óra beszélőgép-társaság” néven nevezett céget képviselő másik társtag Schlesinger Mór műszerkereskedő, aki optikai és egyéb fényképészeti alkatrészekkel és késztermékekkel kereskedett. A cég a VIII. kerület József körút 11. szám alatt került bejegyzésre. (*Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, 1908, 20. évf., 623. a Schweiger Gyula tervezte ház felépülése után is maradtak a VIII. kerület József körút 11. szám alatt. *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék* 1913, 25. évf., 742.)

az osztrák szecesszió építészetének hatását mutatja. Az épületet díszítő geometrikus elemek különféle négyszögletes osztásokban jelennek meg, amelyekhez tervezője a történeti formakincsből merített ihletet. Jellemző példa erre a homlokzaton látható nagyszloprendes pilaszter utánzó díszítés, ahol a görög dór oszlop kannelúráit idéző függőleges elemek jelennek meg. Ennél az épületnél is megfigyelhető a zárt erkély, mint hangsúlyos és központi építészeti elem, mely itt a tetőtér irányába fut fel és szögletesen tört ívű oromzattal koronázott.

Összességében elmondható, hogy más korabeli építészekhez hasonlóan több korszakot lehet megkülönböztetni Schweiger Gyula budapesti építész életművében belül. Az 1880-as években döntően neoreneszánsz épületeket tervezett. A szlovák evangélikus templom épületegyüttese döntően a neoromán, illetve az ún. Rundbogenstil, (félköríves stílus) formakincsét mutatja. Ezt követően – az 1890-es évek végén – adatolhatóan neobarokk stílusjegyeket alkalmazott épületein, míg az 1910-es évek markánsan jellegzetes, osztrák szecesszió formajegyeire emlékeztető irányzat mutatkozik meg, az általa tervezett Aradi utcai ingatlanon.

A neobarokk stílusjegyeket mutató Takáts-ház művészettörténeti elemzése

A tervezőépítész Schweiger Gyula életművének vázlatos bemutatása után külön fejezetben emlékezünk meg – az alkotásai között eddig még ismeretlen – Duna utca és Váci utca sarkán álló bérházáról. A következőkben az épület részletes leírását adjuk, mely főként a homlokzat elemzését foglalja magába. A döntően neobarokk stílusjegyeket mutató saroképület mind a Duna utca, mind pedig a Váci utca felől zárt sorú beépítésben áll. Az elemzéshez az ingatlanról készült – a jelen kutatások szerint az egyetlen teljes épületet ábrázoló – archív felvétel szolgál alapul, melyen látható az egykori Zsolnay-képviselő portálja is. A BTM, Kiscelli Múzeum fényképtárában őrzött képen nem láthatóak a ma mellette álló, vele közel egy magasságban felépített házak.⁸⁰ A Takáts-ház az első, ami a rendezés után megépült ezen a részen, 1899 és 1900 között. Ezt követte a Váci utca 41/A szám alatt álló szecessziós stílusjegyeket mutató épület, melyet Malács Péter főügyész építtetett 1903-ban.⁸¹ A Duna utca

⁷⁹ *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, 1911, 23. évf., 130. (Schlesinger Ávrám) előtte például: *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, 1902–1903, 14. évf., 77. (Heitner Izrael); vagy *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, 1910, 22. évf., 125. (Heitner Izrael és neje)

⁸⁰ BTM, Kiscelli Múzeum, 21980.11 (Váci utca 39.–Duna utca 3.)

⁸¹ Váci utca 41/A alatt álló épületről: ANGIALOSI Gergely, *Házról házra, végig a déli Váci utcán I...* i.m., 26.

1. számú épület pedig Fellner Sándor tervei szerint épült 1904-ben.⁸² (A két szomszédos épület homlokzatának kialakításakor több olyan motívum is felhasználásra került, ami a Takáts-házra jellemző, elképzelhető, hogy az egységes utcakép kialakítása végett emeltek át bizonyos elemeket. Ilyen például a Duna utca 1-es szám alatt álló ház sávozása, füzérdíszei, valamint ívesen kiugratott középrizalitja. Szintúgy a másik szomszédos épületnél is meghatározó a sávozás.)

A Takáts-ház döntően vertikális tagolású homlokzatot kapott, a sávozott falfelület horizontális jellege miatt viszont függőleges-vízszintes tagolási rendszert mutat. Általánosságban elmondható, hogy a díszítőelemek az ablakok keretelésére és a szegélyekre koncentrálódnak, sőt egyes helyeken szinte a „horror vacui” elve érvényesül. Ezzel szemben a nagyobb falfelületet a sávozás uralja. A falfelületet a homorú és domború formák hullámozása jellemzi, ami a barokk építészetben igen kedvelt megoldás volt. Az organikus, lekerekített formák dominálnak. Az épület leghangsúlyosabb eleme a két oldalhomlokzat találkozásánál kialakított zárt erkély, mely barokk hagymakupolás lezárást kapott. A zárt erkély erőteljesen az épület sarka elé ugrik. Lekerekített élekkel rendelkező négyszögletes hasáb formája van. Felületét az emeleteknek megfelelő szinteken kettős kapcsolt ablakok törik meg. A két oldalon látható szimmetrikus homlokzat négytengelyes és négyemeletes. A félemelet szintjéig üzlethelyiségek kialakítására alkalmas helyiség épült. A félemeleten mindkét oldalon 4-4 kosáriréses ablak helyezkedik el. Megközelítőleg magasságuk háromnegyed részéig sávozott az ablakközöket kitöltő falfelület. A félemelet két középső ablaka között Zsolnay-reliefek kerültek elhelyezésre, melyek egy-egy munkafázist mutatnak be. A következő fejezetben tárgyalt Zsolnay-képviselőt eddig a félemeletig tartott. Szép kialakítású, igényes portálja a sarkon lévő zárt erkély alatt helyezkedett el. Közvetlenül felette volt a pécsi gyár öttornyos védjegye. Maga a védjegy egy szépen formált kartusban, díszpajzsban kapott helyet. A mostani üzlethelyiségek közül egy kávéház rendelkezik a sarkon kialakított portállal, ami lényegesen kisebb, mint a Zsolnay-képviselőt bejárata volt, így nem éri el a címer magasságát. A magánlakásokat a Duna utca felőli félköríves záródású kapun keresztül lehet megközelíteni, ez korábban is így lehetett a lépcsőház kialakítását tekintve. E mellett a Takáts Lajos nevéhez kapcsolódó közjegyzői okiratokban is a Duna utca 3. szerepel lakáscímként.

⁸² DÉRY Attila, *Belváros–Lipótváros... i.m.*, 2005, 72. Hasonló néhány soros megjegyzéseket találni az alábbi kötetben: *Adalékok a Belváros történetéhez I.*, szerk., MÉSZÁROS György, VÍZY László, Bp., Városvédő Egyesület, 1993, 72.

A földszint több ízben is átalakult, a második világháborút követő helyreállítás során például házmesteri lakás és orvosi rendelő volt itt, a portálok helyét pedig parapetmezőkkel burkolták a félemelet magasságáig. Ezekre a munkálatokra az 1950-es években került sor.⁸³

A két utcafrontra néző homlokzat kialakítása szimmetrikus. A legdominánsabb elem a homlokzat egyharmad részét kitöltő, enyhe kiülésű középrizalit, amely közvetlenül a félemelettől indul és egészen a manzárd tetőig fut az épület mindkét oldalán. A felülete nyhén hullámzó. Ezt az épületrészt említik az engedélyezési eljárásban, ahol „*zárt erkély szerű*” elemnek minősítették. Maga a kiemelkedés kétharmad részéig sávozott, ezt a részt egy hangsúlyos párkány választja el az oromzatos, freskóval díszített legfelső emelettől. A legkiemelkedőbb része a középtengelyben elhelyezett kovácsoltvas erkély, melyen virágdísz került kialakításra. A XIX. század végének bérház építkezéseinél megszokott elem volt hasonló erkélyek alkalmazása. Közvetlenül alatta tojássor fut végig. Az alátámasztásán két maszk látható, ezek az építető foglalkozását tekintve lehetnének Mercurius ábrázolások, mert a fejük felett látható kialakítás széles karimájú nemez fejfedőre emlékeztet. A fejek alatt folytatódik a díszítősáv, melynek vonalában elhelyezkedő rozettákkal ékesített konzolok tartják az erkélyt. A hangsúlyosan végigfutó párkányok három részre osztják a homlokzatot.

A kettős kapcsolt ablakok minden emeleten más és más kökeretelést kaptak. A középrizalit első emeleti ablakainak mellvédszerű kialakításában két-két puttó helyezkedik el. Ez az építészeti elem összeköti az első és a második szint nyílásait, ablakcsoportot hoz létre, amely magasztja a szintet. Ez fokozza a bérház vertikális jellegét és a tekintetet a harmadik szint irányába vezeti. A második és harmadik szint nyíláskeretelései felett barokkos ívben megtörő oromzatos lezárás került kialakításra. A második szinten az ablakok orommezejében gyümölcsökkel és volutákkal közrefogott medalion kapott helyet, benne női portréábrázolás látható. A tört íves szemöldökpárkányt volutákban végződő konzolok tartják, alatta fogsor motívum fut. A harmadik emeleti ablakok orommezejében maszkok helyezkednek el. A díszítőelemek többsége a kései barokk formakincséből merít, e mellett rokokó jellegű elemek is vannak. A füzérdíszek alkalmazása a klasszicizáló késő barokk egyik változatát, a copf stílus elemeit idézik. A barokk építészet kevésbé alkalmazott ilyen jellegű kapcsolt ablakokat, az egyes ablakformáknak viszont vannak barokk előképei. A kímászerű elemben végződő félköríves lezárást látható, például Ausztriában, a melki bencés apátsági templom homlokzatán és toronypárján. A barokk világi és szakrális építészetére is jellemző az egyes térrészek és elemek közötti hierarchia, például az ablakok egymáshoz viszonyított mérete és

⁸³ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864 hrsz. (műszaki leírás egy üzlet kialakításához, 11. o.)

díszítettsége meghatározó. A Takáts-házon is láthatóak méretbeli és keretelési különbségek az egyes szintek között. Az oromzatos lezárás túlfut a manzárd tető síkján, ami szintén enyhén kiugrik a középrizalittal egyvonalban. (Maga a manzárd tető jellegzetes barokk tetőtípus, amely a francia kastélyépítészet nyomán terjedt el.)

A rizalitot két enyhe kiülésű falpillér fogja közre, melyek nem a fal síkjával párhuzamosak, hanem enyhe szögben kifelé fordulnak. Antik mintákra emlékeztetően lábazattal és egyfajta fejezettel is rendelkeznek, melyet egy-egy váza koronáz. Nem kannelúrázott a felülete, hanem erre is ráfordul az egész falsíkot meghatározó sávozás.

Az oromzat középtengelyében egy-egy kosárisíves záródású fülke kapott helyet, ezeket voluták szegélyezik, palmettás elem koronázza és két kapcsolt ablak fogja közre. A fülke alsó kialakítása nem egyenes vonalban záródik. Egy plasztikusan megmunkált, az oroszlán bőrét viselő Herkules-maszk látható alatta. A maszk középtengelyének folytatásában egy öt virágból álló, egy pontban felfüggesztett füzérdísz lóg, melyet volutában végződő szalag köt át. A fülkékben rózsákat, vagy egyéb virágokat tartó nőalakok láthatóak. Mindkét szobor enyhén balra fordítja babérkoszorús, vagy másféle ékítménnyel koronázott fejét. Az egyik keblük fedetlen, testük enyhén, s alakban hajlik. Több értelmezése is lehetne ezeknek az oromzati fülkeszobroknak. Az épület neobarokk stílusjegyihez közelebb álló azonosítás szerint allegorikus nőalakok. A bal kezükben egy bőségszarura emlékeztető tárgyat tartanak, benne virágok és gyümölcsök. A másik kezükben tartott tárgy nem egyértelműen azonosítható attribútum. Ha a másik kezében búzakalászból font koszorút tart, akkor a bőséget személyesíti meg.⁸⁴ Ha a két fülkeszobor allegorikus nőalak, akkor lehetne Tükhé, illetve római megnevezéssel Fortuna, a szerencse, siker és a boldogság istenasszonya. Egy kereskedőnek minden bizonnyal nagy szüksége van mindezekre vállalkozása felvirágoztatásához. E mellett szól még, hogy Takáts Lajos bérházának léte az Erzsébet-híd megépülésének (1897–1903) köszönhető. A szerencse azonban forgandó, hiszen a híd miatt lebontásra került épületek tulajdonosai bizonyára nem érezték, hogy részük lenne hasonló kegyben.

Másik megközelítés leginkább az utcán közlekedők szemszögéből lehetséges. A részletek ismerete nélkül hasonlít Árpád-házi Szent Erzsébetre (1207–1231, ünnepe november 19.) is, azonban ennek ellentmond a nőalakok fedetlen keble, hiszen a szentek ábrázolására ez nem jellemző. A nőalak kezében lévő rózsákra emlékeztető faragványok miatt lehetne Szent Erzsébet. Érdekes szempont továbbá a szent életű Árpád-házi Erzsébet és Ferenc József

⁸⁴ BOBULA T., *Allegóriák és szimbólumok*, Budapesti Építészeti Szemle, szerk., BOBULA T., Bp., 1899, X. füzet, 137. „A termékenység(bőség) személyesítője télt mellű női alak, a kezében tartott bőségszaruból gyümölcsöket ontva, míg a másik kezében búzakalászból font koszorút tart.”

hitvesének szimbolikus azonosítása is.⁸⁵ A bérház felépítése előtt nem sokkal, 1898. szeptember 10-én egy merénylet következtében Genfben meghalt Erzsébet királyné (1837–1898). A császár-király és a Monarchia mélységesen gyászolta, a XX. századra az ország nagy részén Erzsébet-kultusz alakult ki. Az első tiszteletére emelt szabadtéri emlékszobrot 1899-ben, éppen a ház építésének évében avatták fel. Az új Erzsébet híd is a királynő nevét viseli (előtte Eskü téri híd). A Takáts-ház homlokzatán látható két profilban ábrázolt medalionos dombormű például olyan női alakot mintáz, amely lehetne akár Erzsébet királyné portréja is. Ez azonban pontos adatok és az építetői szándék ismerete nélkül nem bizonyítható. (Fontos az épített környezetet is figyelembe venni, hiszen a közvetlen közelében áll a barokk stílusú Nagyboldogasszony-plébániatemplom, melynek jelenleg van Szent Erzsébet ereklyéje. A neobarokk stílusjegyek dominanciájának is lehet magyarázata egyfajta párbeszéd a közelben álló barokk templommal.)

Az oromzatos részen látható freskó a már említett fekete elefántot és gyarmatárakkal megrakott kísérőit ábrázolja. Messze hirdette tulajdonosa gazdagságát és kereskedelmi vállalkozását. A tetőidomot elválasztó koronázó-párkányra emlékeztető lezárásának lehangsúlyosabb eleme a fogsor motívum. Ez a fogsor rézsútosan, élükkel előreálló kőlapokból kialakított fríz. Az oromzati rész formája kétféle irányba is mutathat. Az oromzat kialakításának lehetett barokk előképe, – például az egri minorita templom (1758–1778) lezárása hasonló ívet ír le, – ugyanakkor az 1900-as évek szecessziós irányvonalát is képviselheti.

A homlokzat egészét tekintve a piano nobile egyértelmű megállapítása nehéz, mert a díszítés szinte mindenhol hasonló. A legtöbb hangsúlyt és díszítést a harmadik emelet kapta, valószínűleg ez lehet a kiemelt emelet. A tekintetet a már említett mellvédszerűen összekapcsolt első és második emeleti ablakok is e szint felé vezetik. E mellett a legfelső emelet a fülkeszoborral és a freskóval szintén hangsúlyos kiemelést kapott, de itt az ablakok mérete kisebb.

Az épület körbejárása, homlokzatának leírása után a Duna utca 3-as számú bejáraton keresztül a belső tér jellemzése következik. Az eredeti alaprajz nem ismert, a földszinten

⁸⁵ Erzsébet királynő tragikus halálát követően vannak példák arra, hogy emlékezete összekapcsolódott Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletével. „Emlék a királynénak: Elhunyt nagyasszonyunk iránti kegyeletét méltóan örökölteti meg Torontál- Erzsébetlak római katolikus hitközsége, amely a hívek összerakott filléreiből Erzsébet királynénak emlékére a Budapesti szivattyú és gépgyár részvénytársaság (ezelőtt Walrer Ferencz) jóhírű harangöntődjében egy kb., 400 kg-os harangot rendelt meg, amelynek egyik oldalára magyarországi Szent Erzsébet a másik oldalára az elhunyt királynénk dombormű képét önteti megfelelő felirattal.” (VL, 1898. november 2., XIX. évf., 7.)

létesítendő üzlethelyiséghez készített tervdokumentáció pedig az 1950 után kialakított földszinti helyiségeket mutatja.⁸⁶ A dongaboltozatos előtérben, továbbá egyes lépcsőfordulóknál megmaradt az eredeti padló. A négyzetes lapokból álló, közepén geometrikus mintázatú terazzó lapokat organikus levéldíszes fríz foglalja keretbe. A mintázatok színe fekete és vörös. A légudvar a homlokzati falakkal nem határos belső fedetlen tér, mely az engedélyezési iratok szerint a telek 10%-át teszi ki. A főlépcsőház elemei a lépcsőket erősítő vastartók, valamint a fordulóknál kialakított vaspillérek. A vastartók – az engedélyezési iratok szerint – 16 cm vastagságúak, szabályos távolságonként egy-egy rozetta látható rajtuk. A pilléreken is hasonló virágok futnak. A pillér és a vastartók érintkezésénél teljes hosszában indadíszítmények vannak, mintázatuk szimmetrikus. A pillérhez és a falhoz közeli részeken sűrűbb, hálószerű minta van, közepén pedig egy-egy nagyobb inda fog közre két lecsüngő bimbót. Ezen egymásba fűzött bimbók emlékeztetnek a homlokzat füzérdíszekre. A főlépcsőház legimpozánsabb része a kovácsoltvas lépcsőkorlát, melyen organikus levél és virágdíszek kapcsolódnak egymásba. Terebélyes rózsalugas hatását keltik, leveleik rácsavarodnak az elválasztó elemekre. Az indamotívumokat egy-egy rozetta zárja. Az öntöttvas és a kovácsoltvas elemeket gyűrűk tartják össze, a felújítást követően zöld színűre festették őket.⁸⁷ A kovácsoltvas művesség korabeli népszerűségéről szükséges egy-két mondatban megemlékezni a lépcsőkorláttal kapcsolatban.

A klasszicizmus idején fejlesztették ki az öntöttvas elemeket, ami háttérbe szorította a vas hagyományos kézi kovácsolását. Az 1860-as évektől éli reneszánszát a kovácsoltvas művesség. Ezt követően gyakran kombinálva jelennek az öntött és a kézi eljárással készített elemek.⁸⁸ A barokkra jellemző testesebb, rusztikusabb vasanyagokkal szemben vékonyabb és finomabban hengerelt vasanyagokkal dolgoztak. Jungfer Gyula (1841–1908), a századforduló kiemelkedő mestere már az 1878. évi párizsi világkiállításon feltűnést keltett szépen megmunkált vasrózsáival, ennek nyomán egyfajta „vasrózsa-kultusz” alakult ki. A XIX. század második felében gyakori megoldás a lemezből csavart spirál, ennek közeibe gyakran kerültek vasgombos rozetták. A magyar mesterek leginkább „formák lágy összefonódására ügyeltek”. A levelek általában gazdagon erezettek, csipkés szélűek és gyakran megcsavarodnak egy igazi levélhez hasonlatosan. Magyarországon a kor legtöbb műlakatosa közvetve vagy közvetlenül Jungfer Gyulától tanult. A Takáts-ház lépcsőkorlátjának alkotója

⁸⁶ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864 hrsz. (műszaki leírás egy üzlet kialakításához, 1. o.)

⁸⁷ A lépcsőház kovácsoltvas díszítményeit lásd *Képmelléklet 44–45. kép*

⁸⁸ PUNDER Ildikó, *Kovácsoltvas-művesség és neoreneszánsz Budapesten = Budapest neoreneszánsz építésze: Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*, Bp., BFL, 2009, 149.

nem ismert, de a felsorolt motívumkincsek megtalálhatóak rajta. Jungfer Gyulán kívül a korszak kiemelkedő műlakatosai voltak például: Alpár Ede, Árkay Sándor, Hochmann József vagy Páder Nándor.⁸⁹

Az épület magassága indokolná, hogy liftet is kialakítottak benne, azonban erre vonatkozóan nincsen forrás. Jelenleg van lift az épületben, melynek kialakításáról 2004-es keltezésű adatok találhatók.⁹⁰ A belső térben a már említett részleteken kívül nem nagyon maradt eredeti elem.

Az épület elemzése után néhány mondatban szükséges a neobarokk terminus rövid ismertetése és az épület elhelyezése a stílusirányzaton belül. A XIX. század hetvenes és nyolcvanas éveire a neoreneszánsz volt jellemző, míg a kilencvenes években felvirágzik a neobarokk. A XIX. század második felében és a századfordulón az egyes irányzatok egymás mellett élése jellemző. A Habsburg-dinasztia és az arisztokrácia a történelmi folytonosság és az uralkodóház iránti lojalitásból előszeretettel alkalmazta a barokk építészet formakincseit. A főnemesség és a dzsentroid tudatú réteg a barokk formakincssel azonosította a világnézeti és politikai szerepkörét. Európa középső és keleti területeken a barokk építészetre Heinrich Wölfflin és Cornelius Gurlitt hívta fel újra a figyelmet a XIX. század utolsó negyedében, melyet egyfajta lehetséges alternatívának tartottak a „túltechnikázott neoreneszánsz” ellenében. Kezdetben csak egyes elemeket használnak fel (szemöldökpárkányok, zárókövek, ablakkeretelések), majd ezt követően a barokk stílus építészeti elemeit eredeti arányukból kiforgatva egyedi homlokzattagoló rendszereket alakítottak ki. Az egyes elemek esetében stilizációt is alkalmazhattak. A főnemesség egy része osztrák építészekkel dolgoztatott, a német példák váltak meghatározóvá. A magyarországi neobarokk építészet kiemelkedő példái közé tartozik például a Meinig Artúr (1835–1904) által tervezett Wenckheim-palota (1890, ma Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), Radvánszky-palota (1890), vagy a pilisszántói Orosdy-vadászkastély (1899-től). A barokk formakincset azonban nem tisztán alkalmazták, hanem általában rokokó, illetve gyakran a bécsi szecesszió elemei is keveredtek benne. Jellemző a szegmens- és kosáriréses ablakok használata. A stukkó- és szobordíszek, a belső térben kialakított intarziák sok esetben a rokokó formavilágához közelítenek.⁹¹ A Takáts-ház esetében se tisztán barokk elemek átvételéről van tehát szó, hanem egy újraértelmezett arányrendszerben felhasználva formakincsről, amelybe rokokó és copf elemek is beletartoznak.

⁸⁹ PEREHÁZY Károly, *Magyarországi kovácsoltvas-művesség*, Bp., Corvina, 1982, 43–50.

⁹⁰ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864. hrsz.

⁹¹ DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar építészet...* i.m., 2000, 72–76.

Összefoglalva elmondható, hogy a Váci utca 39. és Duna utca 3. szám alatt álló impozáns bérház méltán őrzi és hirdeti Takáts Lajos kereskedelmi vállalkozásának emlékét, a „Fekete elefánthoz” címzett kereskedelmi vállalkozás sikerét. A 2003-ban felújított épület teljes valójában azonban sosem elevenedhet meg, mert a manzárd tető és a jellegzetes hagymakupolás saroktorony nem került rá vissza, így csonkán kell emlékeztetnie a századforduló nagy városrendezésére.

A Schweiger Gyula tervezte Takáts-ház stíluskapcsolatairól

Az életmű eddig ismert alkotásaival való összevetés után szélesebb körű kitekintés következik. Schweiger Gyula építésze sok egyéni vonást mutat, melyhez nehéz konkrét előképet vagy stíluskapcsolatot találni. Ennek ellenére ez a fejezet kísérletet tesz erre a korabeli német nyelvű szaklapokban megjelent táblák segítségével. Az 1890-es évek végén kedvelt megoldásnak számított a homlokzat változatos ívvel lezárt, oromzattal való megkoronázása. Ennek tetejére gyakran helyeztek allegorikus szoboralakokat, barokk vagy copf stílusú vázákat. A homlokzat kiemelt helyén alkalmazott freskóra is vannak példák. A Takáts-ház pontos előképe nem ismert, de megoldásaiban sok hasonlatosságot mutat a Bécsben, 1897-ben épített Regensburgi udvar (Regensburgerhof) épületével, amelyet Franz Ritter von Neumann építész és műszaki tanácsos tervezett. A tervek készítésénél azt a feladatot kapta, hogy az egykori, lebontott Regensburgerhof mintáját kövesse. Az új épületet két zárt erkély szegélyezi, melyek az egykori épületből származó konzolokon nyugszanak. Az épület alsó traktusában látható monumentális ív két sarkában szoboralakokat helyeztek el, amelyek a hajózást és az üzleti tevékenységet szimbolizálják. Ezek az allegorikus alakok azért kerülhettek ide, mert az épület egykor a bajor kereskedők székháza volt. (Érdekesség, hogy ez az épület is a kereskedelemmel áll kapcsolatban.) A főbejárat felett, rézbaldachinnal fedett fölkében III. Frigyes (1415–1493) német-római császár szobra látható. A homlokzat egészének kialakítása, az aprólékos részletek stilisztikai megvalósítása a bécsi barokk stílus formáinak szabad felhasználásával történt. Az alakok megformálása a bécsi Friedl szobrásztól származnak. Az alaprajzon látható, hogy a helyiségek kellő megvilágítása érdekében üvegtetőt is alkalmaztak.⁹² Első pillantásra a Regensburgi udvar épülete nem hasonlatos a Takáts-házzal, de alaposabb szemrevételezéssel felfedezhető némi azonosság. A dolgozat az

⁹² *Architektonische Rundschau*, szerk. Ludwig Eisenlohr és Karl Weigle. 15. évf., 8. füzet, 1899, 1–2, továbbá Tafel 57. (*Képmelléklet 29. kép*)

összevetés során a bécsi épület főhomlokzatára és a Takáts-ház enyhe kiülési középrizalitjára koncentrál. Az ablakformák tekintetében csak a kosáríves megoldás jelent némi hasonlatosságot, ellenben az ablakok keretelését tekintve van egyezés. A Takáts-ház második és harmadik emeletének kettős nyílásai, melyek tengelyét puttókkal díszített dombormű köti össze, szinte teljesen azonos megoldást mutatnak a bécsi épület egybefűzött ablakaival. A nyílásokat szegélyező díszítések közül hasonlatos a szemöldökpárkány megoldása és íve, továbbá a falnyílásokat keretező szegély díszítése is. A sávózás szintén megegyezik. A főhomlokzatra helyezett fülkeszobor is megemlíthető, bár ezt Schweiger Gyula egy szinttel feljebb alkalmazta. A bécsi épület magas manzárdtetejének szintjén látható homorú ívben megtört oromzat – melyen az építés dátuma látható – szintén hasonlatos a két épület esetében, továbbá mindkét háznál három váza koronázza ezt a részt.

Az oromzat változatos használatára és hasonló jellegű megoldására példa továbbá a müncheni Bajor körúthoz (Bavariaring) csatlakozó Új utcába (Neue Strasse) tervezett épületegyüttes is. A tervrajzokat Hönig és Söldner építészek készítették. A változatos alaprajzi rendszert mutató épületben a teljesen felszerelt négyszobás lakások mellett kilenc szobás főúri lakosztály is elfér. A tervezetet az oromzati megoldásai miatt emeltem ki. Ezek mindkét utcára néző homlokzaton megjelennek, és más-más képet mutatnak. Rendszerint a középrizalit meghosszabbításai. A változatos ívekkel keretezett oromzatok tetejét szintén váza ékesíti.⁹³ Emellett színes freskóval díszített épületre példa a müncheni Staetler utcában álló iskolaház, melyet Carl Hocheder professzor tervezett. Az iskola – a már korábban említett – Bavariaring sarkán helyezkedik el, ennek következtében reprezentatív külső díszítést kapott. Az épületben harminc hálószooba található, emellett két tornacsarnok, két óvodai terem az óvónőknek kialakított szobával együtt. Az első emeleten van egy igazgatói szoba, egy tanszershelyiség, a második emeleten pedig kialakítottak egy kisebb konferenciatermet is. Az oromzatokon három freskó kapott helyet, ezek közül kettőre gazdagon díszített számlapokkal rendelkező óra került. Bár a Takáts-ház oromzata szögletesebb és merész ívben törik meg, az összehasonlítását tekintve hasonló a müncheni iskolaépülethez.⁹⁴

Olmützbén, az Elisabeth utcában álló ház homlokzati megoldása pedig a Kossuth Lajos utca 8. szám alatt felépített, Schweiger tervezte bérházzal mutat hasonlóságokat, főként a kváderezés és a nagy arányok tekintetében. A J. Joviński építész által 1893-ban készített terv 1895-ben jelent meg az *Architektonische Rundschau* német nyelvű folyóiratban, vagyis

⁹³ *Architektonische Rundschau*... i. m., 15. évf., 4. füzet, 1899, 1, továbbá Tafel 25. (**Képmelléklet 31. kép**)

⁹⁴ *Architektonische Rundschau*... i. m., 15. évf., 1. füzet, 1899, 1., továbbá Tafel 3 u. 4. (**Képmelléklet 32. kép**)

egy évvel a Dr. Gebhardt Lajos számára készített tervrajzok előtt. Az alkalmazott részletformák nem azonosak a két épület esetében.⁹⁵

A Zsolnay gyár új, reprezentatív képviselte a Takáts-házban

A Takáts-ház művészettörténeti elemzése után a bérházhoz tartozó Zsolnay-üzlethelyiségről lesz szó, melynek emlékét ma is őrzi homlokzata. Ez a fejezet arról számol be, hogy miként, illetve mikor kerülhetett ide a budapesti Zsolnay-lerakat.

Takáts Lajos a kereskedelmi vállalkozását reprezentáló bérház földszintjét és félemeletét üzlethelyiségek befogadására alakíttatta ki. Felmerülhet a kérdés, miért nem helyezte át saját vállalkozását az új bérpalotába, amely a fekete elefántot ábrázoló freskóval messziről hirdette tulajdonosa foglalkozását? Egyszerű válasz erre, hogy szüksége volt a helyiségek kiadásából származó jövedelemre. E mellett a vevőkör által jól ismert fűszerkereskedést nem helyezhette át a Kossuth Lajos utca 19. szám alatti ingatlanból, ahol ez az üzlet már a reformkor óta működött. A cím megváltozását követően a nyomtatott hirdetések cseréje is szükséges lett volna, valamint a külföldi partnerekkel folytatott kereskedelmi kapcsolat is fennakadásokkal járhatott volna. A Belváros rendezése során van példa ilyen jellegű problémára, melyet a Váci utca meghosszabbítása, majd átszámozása idézett elő. A páros oldalból páratlan, a páratlanból pedig páros lett, ennek következtében a kereskedések egyik pillanatról a másikra kerültek más számozás alá, a cégek nem kis bosszússágára.⁹⁶

A reprezentatív bérház befejezésének évében, 1900-ban Takáts Lajos már az ötvennegyedik életévében járt, feltehetően a fűszerkereskedés vezetését lassanként átruházta Lajos egyik gyermekére. Ebben szintén lehetett üzleti „fogás”, hiszen a vevők felé a megszokott nevet és állandóságot sugallta. Egy 1901. december 28-án keltezett közjegyzői okirat szerint a felépült négyemeletes bérházra és annak minden tartozékára 80.000 korona jelzáloghitelt vett fel tíz évig vállalt törlesztésre.⁹⁷ Idősb Takáts Lajos a bérház alsó traktusában kialakított üzlethelyiségeket igyekezett jutányos áron kiadni, 1901 után a vállalt

⁹⁵ *Architektonische Rundschau*,... i.m.,1895, Tafel 12. (**Képmelléklet 19. kép**)

⁹⁶ Ismeretlen szerző, *Napi hírek: Reform a Váci utcán*, *Pesti Napló*, 1900. február 11. vasárnap, 41. szám, 8. „A páros oldalból csináltak páratlant és megfordítva. Hát nem gondolták meg, hogy minő kiszámíthatatlan kárt okoznak egyes kereskedőknek, kiknek így sok kész nyomtatványa válik használhatatlanná, de meg igen sok vidéki vevő keres olyan céget, melyet reklám után ismer, és minthogy a régi szám alatt találja, odébb megy, és máshol vesz.”

⁹⁷ BFL VII. 216. 1901–1928. (Dr. Jeszenszky István közjegyző okiratai)

törlesztő részletek fizetéséhez is szüksége volt egy megbízható bérlőre. Katona Imre helytelenül említi, hogy 1908. november 19-én Zsolnay Vilmossal kötött bérleti szerződést, aki a pécsi Zsolnay-gyár számára régóta keresett megfelelő központi üzlethelyiséget.⁹⁸ A Telekkönyvben szintén az 1908. november 19-én keltezett megállapodás jegyzeték be. A bérleti jog a „földszint összes üzlet és mellékhelyiségére, továbbá összes félemeleti helyiségére és az üzlethelyiség alatt lévő összes pinczékre” vonatkozott. A Teherlap a bérlő kötelezettségét 1910. augusztus első napjától számított tizenkét egymást követő éven át, egynegyed évi részletekben előre fizetendő 19.000 korona évi bérösszegben rögzítette. E mellett a bérleti jog „Zsolnay Vilmos gyáros budapesti bejegyzett cég javára” került átírásra.⁹⁹ Katona Imre cikkében jól említi a két fél által kötött megállapodás, vagy szerződésmegújítás dátumát, azonban a bérlő személyét rosszul határozta meg. Erre már Mattyasovszky Zsolnay Tamás felhívta a figyelmet, aki a szerződéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy egy előzetes írásos megállapodás megújításáról lehet szó, mert Zsolnay Vilmos 1900. március 23-án elhunyt, így nem köthetett szerződést Takáts Lajossal. A cég vezetését 1900 decemberében fia, Zsolnay Miklós (1857–1922) vette át. Ő helyeztette át a budapesti képviseletet az Andrásy útról a Váci utca és a Duna utca sarkán álló Takáts-házba.¹⁰⁰ A Telekkönyv tanulmányozása során megállapítottam, hogy véletlen félreolvasásról van szó. A szerződés ugyanis nem személyt, hanem céget említ, amely megtartotta az alapító teljes nevét, hiszen Zsolnay Vilmos végrendeletében kikötötte, hogy csak az ő nevének megtartásával vihető tovább a gyár.¹⁰¹ Ezt egy 1900. december 30-án kelt meghatalmazás is alátámasztja, amelyben Zsolnay Miklós, mint a „Zsolnay Vilmos németül Vilhelm Zsolnay cég birtokosa” kerül említésre, a budapesti lakását pedig már ekkor IV. kerület Váci utca 39. szám alatt jegyzik.¹⁰² Zsolnay Miklós nem sokkal a Takáts-ház felépítése után helyezhette át cége lerakatát, a tárgyalások minden bizonnyal már az építési munkálatokkal párhuzamosan megindulhattak. Takáts Lajos 1900. június 20-án kelt folyamodványa is ezt bizonyítja, melyben kérte, hogy „az utcái boltban, a földszint és az I. emelet összeköttetése céljából”

⁹⁸ KATONA Imre, *Egy régi ház a Duna utcában...* i.m., *Heti Budapest*, 1990, 2. évf. 8. sz., 18.

⁹⁹ BFL, XV. 37. c. 00121, 13.

¹⁰⁰ MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak budapesti lerakatai*, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1996–1997, 41–42. sz., Pécs, 1998, 82–83.; Saját kezű bejegyzését lásd. „A Zsolnay Gyárak budapesti képviselete” dátum nélküli adatgyűjteményben. MNL, Baranya Megyei Levéltár, (továbbiakban: Ba ML) XIII. 15./ 9. doboz, II. b, 13. tétel. (**Képmelléklet 37. kép**)

¹⁰¹ VARGHA Dezső, *Zsolnay Miklós életútja (1857–1922) = Angstertől Zsolnayig: ipartörténeti tanulmányok*, szerk. SZIRTES Gábor, VARGHA Dezső, Pécs, Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 2007², 218.

¹⁰² BFL VII 186. 1900. / 1559. I. 0188135. (**Képmelléklet 33. kép**) Zsolnay Miklós 1897-től már cégvezetőként dolgozott apja, Zsolnay Vilmos mellett (= MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, Dr. VÉCSEY Esther, VÍZY László, *Zsolnay épületkerámiák Budapesten*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005, 21.

egy vaslépcsőt építhessen.¹⁰³ Tehát elmondható, hogy a Zsolnay-képviselet 1900. június 20. előtt már az épületben működött.

Az 1908-as dátummal ellátott szerződés biztosan nem lehet az elsődleges, ezt cáfolják a korabeli folyóiratok, valamint a BTM Kiscelli Múzeumában őrzött archív felvétel¹⁰⁴ is, amely biztosan 1903 előtt készült – feltehetően 1900 körül – és látható rajta a Zsolnay-képviselet portálja. A datálását segíti, hogy ekkor még nem áll mellette a Váci utca 41/A számú épület, amely 1903-ban épült.¹⁰⁵

Az új képviseletről a *Vállalkozók Lapja* 1900. november 28-ai száma is tudósított: „A „Zsolnay”-féle pécsi kerámiagyárak budapesti üzletvezetősége irodáit és raktárait az Andrassy útról a IV. Váci utca 39. alá helyezte át.”¹⁰⁶

További fontos forrás – erre vonatkozóan is – a már korábban említett Komor Marcell által 1901-ben írt cikk, amely az Eskü tér környékéről szól. A lerakat csupán említés szintjén kerül elő a rendezés és a tér arányainak kritikájába rejtve. Az alábbi megjegyzés olvasható róla: „Rajzban igen jól fest a Kígyó utca és a hozzá baloldalt szimmetrikus utcácska, de természetben nem nyitnak a szemnek szabad perspektívát; utóbbi csak azt a házat mutatja, amelyben Zsolnay-üzlete van és amely elfoglalja a Gellérthegyre való kilátást...”¹⁰⁷

A *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék* 1901. évi XIII. kötetében szintén olvasható, hogy Zsolnay Miklós budapesti lakása itt volt.¹⁰⁸ Ettől a szerződéskötéstől kezdve megvalósult a Zsolnay-gyárak önálló képviselete és a Takáts-ház elválaszthatatlanul egybeforr a Zsolnay-képviselettel. A lerakat és az üzlet vezetését a budapesti Zsolnay-féle Porcellán-fayence gyár Rt. egyik tisztviselője, Sonnenschein Miksa látta el.¹⁰⁹ Az új üzlethelyiség megnyitását Mattyasovszky Zsolnay Margit is megemlíti visszaemlékezéseiben: „Miklós a pécsi gyár képviseletét és lerakatát az Andrassy útról a Váci utca és a Duna utca sarkán álló Takáts-bérházba telepítette át, és olyan nagyra növelte, hogy az üzlet, a raktárhelyiségek és az irodák

¹⁰³ BFL IV 1407.b. 47327/1900-III.

¹⁰⁴ Az archív felvétel jelzete: BTM, Kiscelli Múzeum, 21980.11. (*Képmelléklet 28. kép*)

¹⁰⁵ Váci utca 41/A alatti épületről: ANGALOSI Gergely, *Házról házra...* i.m., 26.

¹⁰⁶ *VL*, szerk., ZSIGMONDY L., 1900. november 28., XXI. évfolyam, 48. szám, 7. A MNL, Baranya Megyei Levéltár iratai között található egy levélboríték, melynek címezésén a Váci utca 39. szám látható. A feladásának dátuma: 1907. augusztus 5. MNL, Ba ML, XIII. 15. /7. doboz, II. b. 1. tétel. (*Képmelléklet 36. kép*)

¹⁰⁷ EZREY = KOMOR Marcell, *Az Eskü tér környéke* = *VL*, főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4.

¹⁰⁸ *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, 1901–1902, 13. évf., 1744. (Zsolnay Miklós gyáros IV. Váci utca 39.) 1903–1904, szintén, Duna utca 3. szám alatt van feltüntetve, mint lakástulajdonos, 1914-ben (2505. o.) az első világháború elején a következőképpen szerepel: Zsolnay Miklós főrendiházi tag, gyáros, IV, Duna utca 3. ezt követően halálának évében, 1922-ben (1549.o.) IV. Váci u. 39.

¹⁰⁹ MATTYASOVSZKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak...* i. m., 1998, 84.

elfoglalták a saroképület földszintjét és első emeletét. Itt végezte irodai munkáját, megosztva a szobáját a képviselővel vezetőjével.”¹¹⁰

A Zsolnay-gyár által támogatott, 1906-ban megrendezett Milánói Világkiállítás alkalmával megjelent katalógusban is olvasható olyan, olasz nyelvű hirdetés, mely a budapesti lerakatot a Váci utca 39. szám alatt jelöli.¹¹¹

Egy, Zsolnay Miklós életéről megemlékező cikk közli, hogy 1919. február 15-én Pécsről Budapestre utazott néhány napra, – ezt a távot rendszeresen meg kellett tennie az üzleti ügyek miatt – ahonnan már nem tért vissza, mert egyre súlyosabb idegi betegség kínozza és retteget attól, hogy a Pécszet megszálló szerb csapatok elfogják. Itt tartózkodott a Tanácsköztársaság (1919. március 21.–1919. augusztus 1.) ideje alatt is. Ezt követően Budapesten maradt, ahol vezette a budapesti gyárat és az üzletet. Minden bizonnyal ilyenkor is a bejelentett pesti lakásában tartózkodott a Takáts-ház valamelyik emeletén.¹¹²

Maga az üzlet és raktár a harmincas években szűnhetett meg, de a központi iroda az épületben maradt. (M. Zsolnay Margit erről csak egy sorban emlékezett meg az 1930-as évek eseményeinek tárgyalásakor: „*Megszüntettük a pesti üzletet.*”¹¹³) A változás gazdasági okokra vezethető vissza.¹¹⁴ A Pécsről érkező árut innentől kezdve az iparvágánnyal rendelkező budapesti gyárban tárolták. A vasúti kocsikon közvetlenül érkező eladásra szánt termékeket már nem szállították a Belvárosba, hanem innen továbbították a megrendelőknek. A szállítási költségek csökkentésével jelentős összeget takaríthattak meg. A végleges megszűnés a második világháború, valamint az 1948-as államosítás után következett be.¹¹⁵ Az épület egykori múltjára három színezett pirogránit relief emlékeztet. A saroktorony alatt látható a pajzsba foglalt relief a Zsolnay-gyár öttornyos kerámiacímerét ábrázolja. Ez közvetlenül az egykori üzlethelyiség portálja felett helyezkedett el. A Váci utca felőli oldalon egy korongozó férfi és segédje, míg a Duna utca felőli oldalon két festő hölgy látható. Az erősen megkopott

¹¹⁰ ZSOLNAY Teréz, M. ZSOLNAY Margit, *Zsolnay: A gyár és a család története 1863–1948*, Bp., Corvina, 1974, 191. (A képviselőről lásd *Képmelléklet, 34–35. kép*)

¹¹¹ L’Ungheria all’ esposizione Internazionale di Milano 1906: Catalogo Generale, 146. Olasz nyelvű felirata: Fabrica Ceramiche Artistiche Zsolnay Pécs e Budapest: vasi, ceramiche di Lusso. Rivestimenti artistici. Deposito: Budapest, Váci utca 39.” (*Képmelléklet 38. kép*)

¹¹² Ismeretlen szerző, *Zsolnay Miklós*, Dunántúl, 1922. február 28. 3. (= MNL, Ba ML, XIII. 15. b. 3. doboz, II. b. 1. tétel); ZSOLNAY Teréz, M. ZSOLNAY Margit, *Zsolnay: A gyár és a család... i. m.*, Bp., Corvina, 1974, 196.

¹¹³ ZSOLNAY Teréz, M. ZSOLNAY Margit, *Zsolnay... i. m.*, 1974, 209.

¹¹⁴ A gazdasági nehézségekről lásd. „*A Budapesti Zsolnay-féle Porcellán-Fayence-Gyár R. T.*” iratait az 1930-as és 1940-es évekből (MNL, Ba ML, XIII. 15. b. / 14. doboz, VII. g. 2. tétel)

¹¹⁵ MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak... i. m.*, 1998, 83–84. Az igényesen kialakított üzlethelyiséget gyakran látogatták magas rangú vendégek. A *Pécsi Napló* 1900. szeptember 25-ei száma például a következőkről számol be: „*A budapesti perzsa főkonzul, Tószegi Freud Ferencz értékes ajándéktárggyal kedveskedik a sahnak, akiknek részére a pécsi Zsolnay-gyár budapesti fiókjánál két darab remek kék színben tartott, aranydíszítéssel ellátott dístárgyat vásárolt...*”

kerámia-plaketteket a 2003-as restaurálási munkálatok során megtisztították és újra színezték. A címeren az öt torony élénksárga színt kapott kék háttérrel. A figurális ábrázolásokat pedig lakkozással is ellátták.¹¹⁶

Kortárs vélemények a Belváros rendezéséről és az új bérpalotákról, köztük a Duna utca és Váci utca sarkán álló Takáts-házról is

Az épület bemutatása után röviden meg kell említeni, hogy a várva várt városrendezés milyen reakciókat váltott ki a budapesti polgárok részéről, miként fogadták az egykori alacsony házak helyén emelkedő égbetörő palotákat, köztük a Takáts-házat is. Milyen mentalitással álltak hozzá a rendezéshez kezdetben és elvárásaik megvalósítást nyertek-e. A következőkben röviden az 1900 körüli évek általános nézeteiről, a korábban megindult bérházellenes megnyilvánulásokról, továbbá a folyóiratokból, valamint visszaemlékezésekből leképezhető véleményekről lesz szó. Ez a fejezet igyekszik az adatokon túl és a Főváros és a Közmunka Tanácsának álláspontja mellett a polgárok szemszögét is megmutatni.

Ney Béla az *Építő Ipar* szerkesztője már 1890-ben indított egy cikksorozatot a bérházak és bérpaloták építése ellen, miután átadásra került a városszerte ünnepezt V. kerület, Alkotmány utca 16. szám alatt álló bérpalota, melyet az Országos Hírlapírók Nyugdíjintézete emeltetett. A cikkekben ostromozta a tisztviselők által megfizethetetlen áru bérlakások kialakítását. Említi, hogy a világvárossá fejlődő fővárosban élőknek csekély száma a háztulajdonos, a nagyobbik része bérlakásokba kényszerül, amit gyakran alig tud megfizetni. Kiemeli, hogy a díszített és tetszetős homlokzat csak az árak emelését segíti elő, ugyanakkor a megnyerő külső mögött gyakran egészségtelen, szűk, sötét és levegőtlen lakások és belső udvar húzódik meg. Említi, hogy a reprezentatív utcákban legyenek bérpaloták, de a kevésbé indokolt helyeken szerényebb bérházakat emeljenek.¹¹⁷ Ezt erősíti meg egy korabeli, kisebb terjedelmű szaktanulmány is, mely beszámol arról, hogy 1899 végéig a főváros lakosságának száma közel 700.000 főre emelkedett, mintegy 400.000 lélekkel több lakosa lett, mint 1874-ben volt. Ehhez viszonyítva a lakóházak száma nem megfelelő arányban nőtt, mivel csak 7.582-vel gyarapodott, így az adatok szerint megközelítőleg 45 ember jutott egy-egy házra. Ezzel pedig Budapest a „testvér főváros” Bécs és Berlin lakásmódját igyekszik leképezni. Az egy család életterét biztosító magánlakások rendszere helyett, mely eddig jellemezte a

¹¹⁶ MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, Dr. VÉCSEY Esther, VÍZY László, *Zsolnay... i.m.*, 2005, 116.

¹¹⁷ NEY Béla, *Bérházak II.* =*ÉI*, 1890. december 7., XIV. évf., 49. (726.) sz., 509.

Belvárost, bérházak rendszerét igyekszik kialakítani.¹¹⁸ Ney Béla jól látta a bérházak problémáját és helyesen ítélte meg azt, hogy a világvárossá váló Budapestnek szüksége van a reprezentatív jellegű bérpalotákra is, mely a külföldről érkezőket és a magasabb rangú vendégek számára színvonalasan szállást tud nyújtani. A város telekpolitikájáról 1901. márciusban Lord Albert tartott felolvasást, ebben a bérházakkal kapcsolatban megjegyzi: „(...) a családi lakokat már a főváros területén kívül építi a lakosság és annak soraiban a városnak tisztviselői is. Ez az egy pont szinte lehetetlenné teszi, hogy Budapest szülővárosához ragaszkodó (...) érzelmű polgársága legyen.”¹¹⁹ Említette továbbá, hogy az építésügyi szabályzat revíziójára lenne szükség, mert az a teleknagyságot 300 négyszögöltől engedélyezi, holott egy családi ház estében sokkal kisebb méret elegendő volna. A polgárság ebből következően vagy a bérházakban él, vagy pedig a székesfőváros határán kívül építkezik, ahogy a tisztviselők egy része is tette.¹²⁰ Lord Albert fontos problémát vázolt fel ezen a felolvasáson, többek között a polgárok pesti szülőföldről való kötődését lazította fel a történelmi Belváros egykori házainak felszámolása is. Az építésügyi szabályzatban feltehetően azért adták meg a 300 négyszögöl minimum teleknagyságot, mert egységes városkép kialakítására törekedtek, illetve el akarták kerülni a székesfőváros belterületén, az egykori Belvárosra jellemző átláthatatlan, kis házak tömeges építését.

A *Vasárnapi Újság* 1897. július 11-én terjedelmes cikket jelentetett meg a Belvárosban folyó bontási munkálatokról. Nostalgiaival emlékezik meg az olyan helyekről, melyek szimbolikus többlettel rendelkeztek. Ezek közé sorolta például a Sebestyén téren egykor álló „*Csiga*” vendéglőt, – melyben Vörösmarty Mihály gyakran megfordult az 1840-es években, – vagy az egykori Kúriát. Összesen százhusz épület pusztulásáról beszél és a helyükön emelendő bérpalotákról, melyek több jövedelmet hoznak majd.¹²¹

Salamon Ödön hírlapíró 1898-ban a következő sorokat írja a Belvárosról: „*Mert néhány évtized alatt annyira megváltozott Budapest, annyira átalakult, hogy minden új*

¹¹⁸ EDVI Illés Aladár, *Budapesti építkezések*, A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, szerk., EDVI Illés Aladár, Bp., 1901, XXXV. kötet, XII. füzet, 688–689.

¹¹⁹ Beszámoló Lord Albert felolvasásáról, melyet a Magyar Építőmesterek Egyesületének ülésén tartott, *VL.*, 1901. március 20, XXII. évf., 12. szám, 7.

¹²⁰ *Budapest telekpolitikája*, *Pesti Napló*, 1901. március 15., 52. évf., 74. szám, 10. Az adatok részletes vizsgálatához lásd: **Melléklet 49–51. o.** (Táblázatok az 1901. január 26-án, a fővárosi statisztikai hivatal által közzétett budapesti népszámlálási eredményei alapján)

¹²¹ *A Belváros romjai*, *Vasárnapi Újság*, július 11., 44. évf., 28. szám, 449–454.

épülettel, minden utca keletkezésével az emberek lelkülete is átváltozott. (...) A szülői ház és vele az utca eltűnt, s helyébe új palota emelkedik dacosan az ég felé.”¹²²

A XIX. század végéhez közeledve a *Pesti Napló* 1900. április 13-án igen kritikusan nyilatkozik a Belvárosban zajló munkálatokról, ekkor már szinte teljesen kirajzolódott az új környezet. A „háromnegyed részben készen lévő” rendezésről elítélően ekképpen nyilatkozik: „Mintaváros ígértek az ódon, rendszertelen és szűk háztömegek helyett, a forgalom, az esztétikai tetszetőség és a parkozás kérdésének teljes figyelembevételével. Hogy mennyi vált be ebből az ígéretből? (...) A Kossuth Lajos utca egyenes nem lett. A városrész feltöltése addig fokozódott, hogy kaptunk a sík földre egy pár erős lejtésű hegyi utat. Park nincs, csak néhány nagy aszfalt-folt. Az új házak – no, azokat nem a hatóságok építik. Ha szépek nem az ő érdemük. Ha ormótlanok, nem az ő hibájuk. (...) Mert hitünk, hogy az egész városrendezést sokkal jobban csinálta volna meg egy egész ember, mint ahogyan a számos jeles jogi, pénzügyi és műszaki férfiból összehozott ezernyi szaktanács összetákolta. (...)”¹²³

A rendezések kapcsolatban írja, hogy három tervet ütköztettek és végül ezekből alkottak egy kevésbé sikerült negyediket. A három kiemelt terv alkotóit megnevezte: Palóczy Antal, Devecis Ferenc, Hauffel Adolf. A közgyűlésben mindhárom elgondolásnak volt támogatója, így elfogadni egyiket sem sikerült. A *Pesti Napló* úgy értékelte, hogy a megvalósulás során sikerült mindegyikből a helytelen elgondolásokat kölcsön venni, mint például a görbe Kossuth Lajos utcát, a „utcanívók túlságos emelését és a meredek feljárókat”.¹²⁴ Devecis Ferenc műszaki tanácsos a szerkesztőséghez beküldött levélben igyekezett megvédeni jó hírnevét és az általa készített szabályozási tervet: „Az általam készített esküteri szabályozási terv a kivitel alapjául elfogadott s Hauffel Adolf által elfogadott tervvel és az utóbbi nyomán folyamatba tett rendezéssel csak annyiban állhat kapcsolatban, hogy tőlem a rakpart (Ferenc József rakpart, [mai neve: Belgrád rakpart]) rendezését és a forgalomnak minden irányú levezetését átveszi, amelyekért a felelősséget elvállalom. Egyébként én a jelenlegi rendezéssel szolidaritásban nem állok.” Kifejti, hogy tervezetében a hídtengely és a Kossuth Lajos utca egyenes, a hidat a budai oldalon nem vezeti neki a Gellért-hegynek és a belvárosi plébániatemplomot nem veszélyezteti. Ezzel szemben a

¹²² JALSOVSZKY Katalin, TOMSICS Emőke, *Budapest világváros*, Bp., Helikon, 1996, 51. A pesti Belváros átalakításával kapcsolatban lásd még: TOMSICS Emőke, *Az elsüllyedt Belváros: Koncepció és vízió*, Budapesti Negyed 2., 1993, 1. évf., 2. szám, 31–48. TOMSICS Emőke, *A pesti Belváros átalakulása az 1860-as és az 1900-as évek között: Tervek, képek, megvalósulások*, PhD disszertáció, Bp., ELTE, 2010. (A védés időpontja: 2010. dec. 13.)

¹²³ Ismeretlen szerző, *Napi hírek: Az épülő Belváros*, *Pesti Napló*, 1900. április 13. péntek, 51. évf., 102. szám, 4. (Az új Belvárosról lásd a korabeli képeslapokat és felvételeket: **Képmelléklet 10–14. kép**)

¹²⁴ Ismeretlen szerző, *Napi hírek: Az épülő Belváros*, *Pesti Napló*, 1900. április 13. péntek, 51. évf., 102. szám, 4.

mostani szabályozásnál „az új tengely a Kossuth Lajos utca irányához képest oly nagy törést szenved, hogy az átlátás Budára már a Gránátos utcától [mai neve: Városház utca] se lehetséges.”¹²⁵

Szomaházy István¹²⁶ a boltok átalakulásáról szóló tárcájában említi, hogy: „*A piszkos házak helyén fényes bérpaloták emelkednek (...) a primitív boltok helyett pedig a kirakatkészítés technikája ejti ámulatba az utcai járókelőket. A belváros, mely a mi szemünkben még életet és virulást képviselte (...) beteg, szomorú sorsra jutott. Ki lakik immár a Belváros házaiban? A patrícius családok kiköltöztek a körutakra és az emeletek ablakaiban sötét árnyékok ijesztegetik éjjélkor az odatévedt budapestit. (...) Fáj nekem a Belváros pusztulása (...) A Belváros tisztas hagyományai is mintha kipusztulnának lassankint a roskadozó házakkal. Nem a magánember tisztességére gondolok, hanem az alkuvást nem ismerő kereskedői becsületre.*”¹²⁷

A pesti Belváros rendezése vetette fel az ötödik emelet engedélyezésének kérdését is, ugyanis Klotild főhercegnő monumentális bérpalotái ötemeletesek voltak. Az építésügyi szabályzat előírta, maximálta, hogy egy épület magassága sem haladhatja meg a négy emeletet. Ennek értelmében a hercegasszony palotáin túl nem volt ötemeletes épület Budapesten. A kivitelezést engedélyezték, de az ötödik emeleten nem volt szabad lakni. A magassági korlátozás szintén a várostervezés tudatosságát mutatja, továbbá – esztétikai szempontokon túl – korlátozta az épület méreteiből származó nyereszkesedés lehetőségét is. Látható, hogy Takáts Lajos is ésszerűen igyekezett kihasználni a rendezés során csonkított telkét, nemcsak a beépítésben, hanem a négyemeletes magasságban is a maximumra törekedett. A Pucher József¹²⁸ és a Korb és Giergl cég által javasolt indítványt végül elfogadták, de az ötödik emelet csak mezzanin (hátraugratott félemelet) lehetett.¹²⁹

A Klotild paloták előtt egykor két szobor is állt, melyek ma nem láthatóak. A Ferenc József által a fővárosnak ajándékozott tíz szobor közül Pázmány Péter és Werbőczy István

¹²⁵ DEVECIS Ferenc, *Az épülő Belváros címmel minap megjelent cikke*, Pesti Napló, 1900. április 18, 51. évf., 106. szám, 5.

¹²⁶ Szomaházy István (eredeti neve: Steiner Arnold) 1864. február 28-án született Veszprémben. A tanulmányait szülővárosában és Budapesten végezte, majd 1881-től hírlapíróként tevékenykedett. Megközelítőleg háromszáz kisebb elbeszélés és tárca fűződik a nevéhez, munkáinak döntő többsége a fővárosi sajtóban (pl.: *Nemzet*, *Pesti Napló*, *Magyar Hírlap*, *Hét*) jelent meg. Budapesten hunyt el 1927. november 10-én. (SZINNYEI József, *Szomaházy István* = Uő., *Magyar írók élete és munkái*, XIII. kötet, Bp., 1909, 1049–1051.

¹²⁷ SZOMAHÁZY István, *Budapest boltok: a Pesti Napló eredeti tárcája*, Pesti Napló, 1901., március 16., 52. évf., 75. szám, 1–2.

¹²⁸ Pucher József építész és építőmester, az ő tervei alapján épült fel például a pesti (1871. V. kerület, Hold utca 11.) Strelisky-ház. (=DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar Építészet 1867–1945*, Bp., Urbino, 2000, 48.)

¹²⁹ *Az ötödik emelet* = Pesti Napló, 1901. március 1., 52. évf., 60. szám, 11.

szobra került ide, Ponori Thewrewk Emil¹³⁰ (az egyetem rektora) indítványát követően. Az Eskü térrel kapcsolatban megjegyezte: „*Budapest egyik legimpozánsabb tere ez (...) A környéken lüktet az előkelő élet, nyüzsgő a színes déli korzó, ott ékeskedik a nagy áruházak sok káprázatos kirakata. Budapest székesfővárosnak egy része sincs olyan nagyvárosi jellegű, mint éppen ez, és mégis a kopárság bántó hatását kelti ez a tágas térség, bármilyen szép paloták szegélyezik is. Mert valójában ez a terület egy jókora aszfaltfolt, hol hiába keres a szemlélő valami színeset, ami változatosságot hozzon az egyhangú szürkeségbe. Próbálnak is ezen segíteni úgy, hogy a Klotild paloták előtt egy kis háromszögnyi térséget pázsittal ültetnek be (...) E két szobor jelentősebb díszé volna a térnek és pompás díszül szolgálna Klotild főhercegnő barokk stílusú palotája (...)*” Ezt követően kiemeli még a két szobor helyi vonatkozásait, mert a Pázmány Péter alapította egyetem egy ideig az egykori Kúria épületében működött, továbbá Werbőczy István szintén a Kúria épületéhez köthető.¹³¹ Pázmány Péter alakját, álló helyzetben, szónoklat közben ábrázolta Radnai Béla, Werbőczy Istvánt pedig – a Tripartitummal együtt – Donáth Gyula mintázta meg. Mindkét szobor carrarai márványból készült, a talapzatuk pedig neobarokk kialakítást kapott, hogy összhangban legyen az épített környezettel.¹³² A rektor javaslatát József főherceg is támogatta.¹³³ Végül a király Klotild főhercegnő közbenjárása másította meg korábbi rendeletét, mely Pázmány Péter szobrának helyét a Ferencvárosban, Werbőczy Istvánét pedig Óbudán jelölte ki.¹³⁴ Széll Kálmán (miniszterelnök 1899–1903) 1900 szeptemberében elfogadta a rektor indítványát, majd a fővároshoz fordult véleményadás végett.¹³⁵ A Székesfővárosi Tanács támogatta a szobrok Kígyó-téren való felállítását, de elsőként azok másolatait helyeznék el, hogy az összképet megítélhessék.¹³⁶ Az álláspontok egyeztetését követően elsőként, 1908. december 15-én Werbőczy István szobrát, majd 1914. augusztus 19-én Pázmány Péter szobrát leplezték le és adták át a fővárosnak.¹³⁷

¹³⁰ Ponori Thewrewk Emil (1838–1917) klasszika-filológus, műfordító. Alapító tagja az 1874-ben létrehozott *Budapesti Philologiai Társaságnak*. A Budapesti Tudományegyetemnek 1877-től kezdve rendes tanára klasszika-filológia szakon. A budapesti egyetem rektora 1899 és 1900 között, 1901-től megkapta a királyi udvari tanácsos címet. (= *Új Magyar életrajzi Lexikon*, V. kötet, főszerk., MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub, 2004, 430–431.)

¹³¹ *Pázmány és Werbőczy szobrai a Belvárosban* = *Pesti Napló*, 1900. április 20, 51. évf., 108. szám, 4.

¹³² LIBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., 1934, 293, 296.

¹³³ *József főherceg támogatja a rektor javaslatát* = *Pesti Napló*, 1900. április 22., 51. évf., 110. szám, 5.

¹³⁴ LIBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., 1934, 294.

¹³⁵ *Pázmány Péter és Werbőczy szobra* = *Pesti Napló*, 1900. szeptember 11., 51. évf., 249. szám, 8.

¹³⁶ *Pázmány és Werbőczy szobra* = *Pesti Napló*, 1900. november 25., 51. évf., 324. szám, 10.

¹³⁷ LIBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., 1934, 296–297. Werbőczy István szobrát lásd: **Képmelléklet: 14–15. kép**

A belvárosi munkálatokról Ferenc József több ízben is érdeklődött a budapesti látogatásainak alkalmával. A fővárost képviselő Márkus Józsefnek (főpolgármester 1897–1906) és Halmos Jánosnak (polgármester 1897–1906) jelezte, hogy a válságos hírek ellenére a fővárosban még mindig sokat építenek, főként a Belváros szabályozásának nyomán, továbbá elismerően nyilatkozott az általa építtetett királyi bérpalota terveiről is.¹³⁸

Ezt követően egy szakértő, Komor Marcell, a *Vállalkozók Lapja* szerkesztőjének véleményét idézzük. Az Eskü tér rendezésével kapcsolatban terjedelmes cikket jelentetett meg 1901 januárjában. Komor a világvárossá lett Budapest legszebb pontjának nevezi a kialakított Eskü teret. Elsőként a hídtengely kijelölésének problémáit vette sorra, majd kijelentette: „*papíron, rajzban jobban mutatott a szabályozó terv, többet ígért, mint amennyit a tényleges beépítés beváltott.*” A Klotild-palotákat méltatja, de az előttük elhelyezett, parknak nevezett „*apró zöldséges helyeket*” kritizálja. A Kígyó utca a tervrajzon szépen mutatott, szemlélődésre alkalmas teret nyithatott volna, azonban a „*szabad perspektívát*” megtöri a Takáts-ház, mivel kitakarja a Gellért-hegyre való kilátást. A Kossuth Lajos utca felől érkezők szemszögéből pedig a Klotild-paloták azt a vizuális élményt nyújtják, mintha földbe süllyednének az út lejtése miatt. Az útrendezést elismerő szavakkal méltatta. A Takáts-házról azt a megjegyzést tette, hogy a polgárok elítélő magatartással viseltettek a bérpalotával szemben. Véleménye szerint ebben közrejátszott az előnytelennek minősített, az épület saroképítményén látható hagymakupola. Ezen az általa megnevezett szépséghibán túl azonban egészében véve jól sikerült alkotásnak tartja az épületet.¹³⁹

A Takáts-házba bejelentett lakók a Budapesti Cím-és Lakásjegyzék alapján (1900–1928)

A mentalitástörténeti fejezetet követően a házban lakást bérlő személyek vizsgálatáról lesz szó. A Takáts-ház társadalomtörténeti vizsgálatának keretében, megkezdtem a korabeli bérlők felkutatását, az időkört 1900 és 1928 között határoztam meg. Az egykori lakókra vonatkozóan, primer forrásként a *Budapesti Cím-és Lakásjegyzék*et használtam fel, melynek segítségével 37 lakók sikerült azonosítanom és táblázatba foglalnom.¹⁴⁰

A táblázat alapján elmondható, hogy a Takáts-házban döntő többségében a jómódú polgári középosztály tagjai béreltek lakást. Legtöbben az értelmiségi (ügyvéd, egyetemi tanár,

¹³⁸ *A király Budapesten = Pesti Napló*, 1900. február 23., 51. évf., 53. szám, 6.; *A főváros polgármesterei a királynál = Pesti Napló*, 1900. május 18., 51. évf., 135. szám, 6.

¹³⁹ EZREY = KOMOR Marcell, *Az Eskütér környéke = VL*, főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4–5.

¹⁴⁰ A táblázatot lásd a **Mellékletek 52. oldalán**

orvos, királyi főmérnök) és a kereskedő (üzletvezető, gyáros, gabonabizománys) réteget képviselik. Kivételt jelent az alsóbb társadalmi osztályba sorolható gyári szolga, Tischler József, – aki feltehetően más bérkategóriájú lakást bérelt, vagy valamely tehetősebb bérlőnek az albérlője volt – továbbá Sólyom József hivatali szolga. Esetükben csak egy hozzávetőleges évszám szerepelt a *Cím-és Lakásjegyzék*ben, a következő években már nem található meg a nevük. Feltehetően rövid ideig tartózkodtak e házban, elképzelhető, hogy csak néhány hónapot. Az esetek többségében a tartózkodás időtartama csak néhány évet jelent, de adatolható tíz évet meghaladó időtartam is, például: dr. Schmidt Károly ügyvéd 13 évet biztosan ebben a házban töltött el.

A táblázat további elemzéséhez az eddig beazonosított 37 személy közül példaként kettőt választottam ki. A kijelölés szempontja a róluk fellelhető források (közjegyzői okiratok, peres iratok) felhasználhatóságán alapult. (Zsolnay Miklósról – akiről a legtöbb forrás áll rendelkezésre – ebben a fejezetben nem esik szó, mert a Zsolnay-képviselőnél részletesebben említésre került.) Ennek függvényében az alábbi személyeket vizsgáltam meg: Gündisch Guidó (dr., ügyvéd), valamint Schmidt Károly (dr., ügyvéd, országgyűlési képviselő).

Elsőként dr. Gündisch Guidó ügyvéd társadalmi és vagyoni helyzetéről lesz szó. A források szerint német anyanyelvű lehetett, erről tanúskodnak a megtekintett közjegyzői okiratok.¹⁴¹ Feltehetően a vagyonos polgári középosztályhoz tartozott, igazgatósági tagja volt a Magyar-Német Bank Részvénytársaságnak,¹⁴² továbbá tagja volt a *Belvárosi Polgári Kör*nek is, ez utóbbi a közeli Eskü tér 8. szám alatt működött.¹⁴³

Több életrajzi adatot találtam dr. Schmidt Károly ügyvédről, aki Brassó vármegye vidombáki kerületének országgyűlési képviselője volt. A Takáts-ház egykori lakója 1866-ban született Brassóban, felsőfokú tanulmányait –1884 és 1885 között – a müncheni Műegyetemen kezdte. Ezt követően jogot tanult Budapesten, melynek eredményeképp 1892-ben sikeres jogdoktori, majd 1893-ban ügyvédi vizsgát tett. 1893 után a szülővárosában nyitott ügyvédi irodát. A magyar és szász lakosságú vidombáki kerületben három magyar falu: Barcaújfalu (román neve: Satu Nou, német neve: Neudorf), Krizba (román neve: Crizbav, német neve: Krebsbach) és Apáca (román neve: Apața, német neve: Geist) választóinak segítségével nyerte meg az 1895-ös választásokat. Ettől az időponttól számítva

¹⁴¹ BFL, VII. 193 - 1924 - 0686 (Német nyelvű válóperes egyezség Gündisch Guidó és felesége Zintz Zelma Paula között 1924-ben. Az első világháború utáni gazdasági válságra utal, hogy gyermektartási díjként havonta „Két millió magyar koronát kellett kifizetnie, mely összeg huszonöt dollárnak legyen megfelelő.”)

¹⁴² *Budapesti Cím-és Lakásjegyzék*, 1922–1923, 28. évf., 1. rész, 213.

¹⁴³ *Budapesti Cím-és Lakásjegyzék*, 1928, 29. évf., 1. rész, 329.

képviselte a vidombáki kerületet.¹⁴⁴ Az országgyűlésen kezdetben a szabadelvű párt tagjaként volt jelen, majd 1897-ben, a helyiségneveket érintő törvény elfogadását követően kilépett a szabadelvű pártból és pártonkívüli lett. Ettől az évtől kezdve a fővárosban ügyvédként tevékenykedett. A szabadelvű pártba 1903 novemberében lépett vissza. A képviselőházban a pénzügyi és az összeférhetetlenségi bizottság, majd az igazságügyi bizottság tagja volt.¹⁴⁵ Lakásmobilitás szempontjából adathozható, hogy 1901-ben a IV. (mai V.) kerület Koronaherceg utca 12. szám¹⁴⁶ alatt, 1902 és 1903 között pedig a IV. Koronaherceg utca 18. szám alatt lakott.¹⁴⁷ Innen költözhetett át 1903-ban a Takáts-házba, tehát továbbra is a pesti Belvárosban élt. A bejelentés feltételezett évében harminchét éves volt, a Takáts-házban tizenhárom éven át, – ötven éves koráig – bérelt lakást.¹⁴⁸

A táblázatban az egykori házmesterek nevei is láthatóak, akik egy-két évet töltöttek el a belvárosi bérházban (például Szabó Lajos vélhetően 1903 és 1905 között látta el a házmesteri feladatokat). A házmesterek általában a földszinten kaptak szoba-konyhás lakást. Feladatkörükhöz tartozott – többek között – a ház „szolgálati szektorának” felügyelete, vagyis az egyéb helyiségek (például a mosókonyha, fűskamra, mángorló) rendben tartása. A bérházak szociálisan is több szintre tagolódtak, általában az első emeleten voltak a legnagyobb alapterületű lakások, ahol vagy a háztulajdonos, vagy a vagyonosabb polgárok éltek.¹⁴⁹ A Takáts-ház esetében a homlokzat kialakítása alapján a harmadik emelet a piano nobile, azonban az ablakok külső keretelése nem feltétlenül a legnagyobb és rangosabb lakásokat rejtik. A XIX. és XX. század fordulóján már elterjedt a lifthasználat, ezért a rangosabb bérlők a magasabb emeleteken is szívesebben béreltek lakást. Négyemelet magassága miatt a Takáts-házban is indokolt volt a lift beépítése, de erről nincs levéltári adat az építésekor.

¹⁴⁴ *Az új képviselőház tagjai: Pártonkívüliek = Vasárnapi Újság*, 1902. április 20., 49. évf., 16. szám, 253, 255–256.

¹⁴⁵ *Sturm-féle Országgyűlési Almanach*, 1910–1915, 409. internetes elérés http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al910_15/409.htm, letöltés ideje 2015. április 12. 21: 55.

¹⁴⁶ BFL, VII. 176-1901-1387.

¹⁴⁷ *Budapesti Cím-és Lakásjegyzék*, 1902–1903, 14. évf., 9. rész, 1557.

¹⁴⁸ Schmidt Károly arcképét lásd: **Képmelléklet 39.**

¹⁴⁹ HANÁK Péter, *A házak = Így laktunk Pannóniában*, szerk., LÉDERER Pál, Bp., T–Twins Kiadó, 1992 (Társadalomtörténeti Olvasókönyvek) 63. A budapesti bérházak társadalomtörténeti vonatkozásáról lásd még: GYÁNI Gábor, *Az utca és a szalon: A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*, Bp., Új Mandátum Kiadó, 1998.; *Budapesti Negyed*, 1998 tél, VI. évf., 4. szám (Hanák Péter–A város polgára, szerk., PETŐ Andrea)

Összegzés

A belvárosi Takáts-ház történetét társadalom-, mentalitás- és művészettörténeti szempontból vizsgáltuk e dolgozatban. A tanulmány az általam átnézett levéltári forrásokra (BFL; BFL Tervtár; MNL, Ba ML); a korabeli szakfolyóiratokra (pl. *Vállalkozók Lapja*, *Építő Ipar*, *Architektonische Rundschau*), periodikákra (mint a *Pesti Napló*, *Vasárnapi Újság*, *Evangélikus Egyház és Iskola*), archív fényképfelvételekre és egyéb forrásokra (pl. *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*) támaszkodik. A dolgozat hangsúlyosan kiemelte az épülethez köthető személyek életútját is. Célja volt továbbá, hogy hűen, adatgazdagon és sokszínűen mutassa be a bérház korabeli tárgyi és emberi környezetét. Külön fejezet szólt az építetőjéről, a zilahi származású Takáts Lajos (1846–1918) fűszer-, és gyarmatáru kereskedőről, akinek „*Fekete elefánthoz*” címzett üzlete a Hatvani (1894-től Kossuth Lajos) utca 19. szám alatt működött. A kutatás új eredményeket hozott, mivel az épület eddig ismeretlen tervezőjeként Schweiger Gyulát nevezte meg, továbbá a német anyanyelvű építész eddig még feldolgozatlan életművét is vázlatosan bemutatta. Az építész személyére vonatkozó állítás alátámasztására a Komor Marcell által 1901. január 9-én, a *Vállalkozók Lapjában* közétett cikk szolgált. E mellett a dolgozat stíluskritikai alapon vetette össze a Váci utca és Duna utca sarkán álló bérházat Schweiger Gyula egyéb, azonos időben tervezett épületeivel (1896: Gebhardt Lajos számára tervezett bérház, V. kerület, Kossuth Lajos u. 8; 1898: „*Folies Caprice*” épülete, VI. kerület, Révay utca 18). A különleges és egyedi homlokzatalakítású Takáts-ház stíluskapcsolatait is igyekezett feltárni, elsősorban német és osztrák párhuzamokat keresve. Pontos előképet nem tudott meghatározni, de jelentős hasonlóságokat tárt fel az 1897-ben épült bécsi *Regensburgerhof* (Regensburgi udvar) épületével, melyet Franz Ritter von Neumann tervezett. Emellett – a Belváros rendezésével összefüggésben – elsőként részletesen tárgyalta a telektörténetet is. A tanulmány a korábbi, 1898. február 24-i kisajátítást megelőző épületről is megemlékezik, amely nagykárolyi gróf Károlyi Melindának, – gróf Károlyi Gyula (1871–1947) feleségének – tulajdonában volt 1894. február 23-tól, akkor még Duna utca 13. szám alatt. Az engedélyezési iratok fényében közelebbi időpont adható meg az egykori Zsolnay-képviselő kialakítását illetően is, mely az eddigi nézetek szerint 1900 novemberében költözött a Takáts-ház alsó szintjére és a félemeletre. Az iratok alapján erre már korábban, 1900 nyarán sor kerülhetett. A mentalitástörténeti fejezetben a századforduló jellegzetes problémáiról esett szó, amelynek keretében az egykori budapesti polgárok fejtették ki véleményüket a Belváros rendezésével kapcsolatban. Ez a fejezet rávilágít a fejlődő Budapest

árnyoldalaira, mint például a fővároshoz, mint szülővároshoz való kötődés fellazulására, továbbá a reprezentatív bérházak egészségtelen belső tereire. Az utolsó, társadalomtörténeti fejezetet, a Takáts-ház egykori bérlőit a jómódú polgári középosztály képviselőivel azonosította.

* * *

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK ÉS FOLYÓÍRATOK

BFL = Budapest Főváros Levéltára (a források időrendi sorrendben)

- BFL XV. 37. c. 00121.
- BFL XV.17. b. 312 1621/1869.
- BFL IV. 1305. 1869. 1621.001.
- BFL VII.183 -1878-0477.
- BFL IV. 1407.b 28094 / 1889-III.
- BFL IV. 1407. b / 34048 -1890-III.
- BFL VII. 173 - 1892 - 0364, 1, 3.
- BFL VII. 175 - 1892 - 0114, 1, 4.
- BFL VII. 173 - 1893 - 2351, 5.
- BFL IV. 1407.b 56403/ 1898-III.
- BFL IV. 1407. b 37022/ 1899-III.
- BFL IV. 1407.b 26720/ 1899-III.
- BFL IV. 1407.b 32778/ 1899-III.
- BFL IV. 1407.b 47928/1899-III.
- BFL IV. 1407.b 47327/ 1900-III.
- BFL VII. 186. 1900. / 1559. I. 0188135.
- BFL VII. 216. 1901–1928.
- BFL VII.7. d -1908-353.

BFL, Tervtár anyagai

- BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864 hrsz.
- BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 36552 hrsz.
- BFL, Tervtár, XV.17. d. 329 / 24256 hrsz.
- BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/29227. hrsz.

***BFL, Térképtár anyagai* (képmellékletben)**

- BFL Térképtár, BFL XV.16. e. 256/29a.
- BFL, Térképtár, XV.16. e. 256/32.
- BFL, Térképtár: XV.16. e. 256/5.
- BFL, Térképtár, XV.17. d. 322a/88

MNL, Ba ML. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (Pécs)

- XIII. 15. Zsolnay-Mattyasovszky család iratanyaga
- 3. doboz, II. b. 1. tétel (Zsolnay Vilmosról, a gyár termékeiről és az utódokról szóló, 20. század elején keletkezett újságtudósítások, ismertetések gyűjteménye)
- 7. doboz, II. b. 1. tétel („Zsolnay család, Pécs, üzletek”: újságcikkek, márkajelzések, védjegyek.)
- 9. doboz, II. b, 13. tétel („A Zsolnay Gyárak budapesti képviselte” című német nyelvű kézírásos adatgyűjtemény, évszám nélkül)
- 14. doboz, VII. g. 2. tétel (A „Budapesti Zsolnay-féle Porcellán-Fayence-Gyár R.T.” feliratú dosszié, 1930-as, 1940-es évek: jegyzőkönyvek)

További átnézett dobozok felsorolása (negatív eredmény):

- 5. doboz (Zsolnay gyár); 8. doboz (cikkek, Zsolnay produktumok); 10. doboz (családi levelezések); 19. doboz (Mattyasovszky Zsolnay Tamás hagyatéka);

20. doboz (Mattyasovszky Zsolnay Tamás hagyatéka II.); 25. doboz (Mattyasovszky Zsolnay Tamás hagyatéka III., ebben a *Zsolnay épületkerámiák Budapesten* c. kötet forrásai, itt említve az épület.)

Korabeli folyóiratok, szaklapok

Német nyelvű szaklap

1. *Architektonische Rundschau*, szerk. Ludwig Eisenlohr és Karl Weigle

- 1885, 1. évf., 12. füzet, Tafel 95.
- 1895, Tafel 12.
- 1889, 15. évf., 1. füzet, 1.; Tafel 3 u. 4.
- 1899, 15. évf., 8. füzet, 1–2; Tafel 57.
- 1899, 15. évf., 4. füzet, 1; Tafel 25.

Magyar nyelvű szaklapok

1. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője*, szerk., MIHÁLYFI József, Bp.

- 1900. március 11, XIX. évf., 6. szám, 47–51. (SEEFELNER Gyula, *A budapesti eskütéri híd gyártása és szerelése*)

2. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, szerk., EDVI Illés Aladár, Bp.

- 1901, XXXV. kötet, XII. füzet, 688–689 (EDVI Illés Aladár, *Budapesti építkezések*)
- 1899, XXXIII. kötet, I. füzet, 45–47. (MEISSNER Alajos, *Az eskütéri híd építése és a Belváros szabályozása három szövegábrával*)

3. *Budapesti Építészeti Szemle*, szerk., BOBULA T., Bp.

- 1899, X. füzet, 137. (BOBULA T., *Allegóriák és szimbólumok*)

4. *ÉI = Építő Ipar: Műszaki Hetilap*, szerk., PÁRTOS Gyula, Bp.

- 1890. december 7., XIV. évf., 49. sz., 509. (NEY Béla, *Bérházak II.*)
- 1898. május 4., XXII. évf., 18. szám, 129.
- 1899. július 1., 23. évf., 168.
- 1910. július 10. vasárnap, XXXIV. évf., 28. szám, 287.

5. *VL = Vállalkozók Lapja*, szerk. ZSIGMONDY L, majd főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell

- 1892. február 9., XII. évf., 2.
- 1898. április 13., XIX. évf., 4.
- 1898. május 4., XIX. évf., 18. szám, 6.
- 1898. június 1., XIX. évf., 22. szám, 5–6.

- 1898. november 2., XIX. évf., 7.
- 1898. december 7., XIX. évf., 49. szám, 7.
- 1899. május 31., XX. évf., 22. szám, 8.
- 1899. június 14., XX. évf., 24. szám, 6.
- 1900. november 28., XXI. évf., 48. szám, 7.
- 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4–5. (EZREY = KOMOR Marcell, *Az Eskütér környéke*)
- 1901. március 20., XXII. évf., 12. szám, 7.
- 1920. június 9., XLI. évf., 2–3. (EZREY = KOMOR Marcell, *Kauser Gyula*)

Magyar nyelvű egyéb folyóiratok

1. *Evangélikus Egyház és Iskola*, szerk., TRESZTYÉNSZKY Ferenc, Pozsony

- 1894. december 1., XII. évf., 48. szám, 391–392. (Ismeretlen szerző, feltételezhetően TRESZTYÉNSZKY Ferenc, *Vegyesek: Budapesti Luther-udvar*)

2. *Pesti Napló*, fel. szerk., SENYVEY József, Pest (Bp.)

- 1900. január 9., 8. szám, 7. (*Az eskütéri híd építkezései*)
- 1900. február 11. vasárnap, 41. szám, 8. (Ismeretlen szerző, *Napi hírek: Reform a Váci utcán*)
- 1900. február 23., 51. évf., 53. szám, 6.
- 1900. április 13. péntek, 102. szám, 4. (Ismeretlen szerző, *Napi hírek: Az épülő Belváros*)
- 1900. április 18, 51. évf., 106. szám, 5.
- 1900. április 20, 51. évf., 108. szám, 4.
- 1900. április 22., 51. évf., 110. szám, 5.
- 1900. május 18., 51. évf., 135. szám, 6.
- 1900. szeptember 11., 51. évf., 249. szám, 8.
- 1900. november 25., 51. évf., 324. szám, 10.
- 1901. március 1., 52. évf., 60. szám, 11.
- 1901., március 16., 52. évf., 75. szám, 1–2.

3. *V-VL = Vadász - és Verseny-Lap*, szerk., BÉRCZY Károly, Pest (Bp.)

- 1883. január 18., 27. évf., 3. szám, 22.
- 1883. november 22., 27. évf., 47. szám, 440.
- 1883. december 6., 27. évf., 49. szám, 456.

- 1883. december 13., 27. évf., 50. szám, 463.

4. *Vasárnapi Újság*, szerk., NAGY Miklós, Bp.

- 1897. július 11., 44. évf., 28. szám, 449–452. (*A Belváros romjai*)
- 1902. április 20., 49. évf., 16. szám, 253, 255–256. (*Az új képviselőház tagjai*)

Egyéb források

1. *A Váci utca 39 és Duna utca 3. számú ház, a földszinten a Zsolnay gyár képviseletével*, 1900 körül, Ismeretlen felvétele BTM, Kiscelli Múzeum, 21980.11.
2. *A Zsolnay-gyár képviseletéhez címzett boríték, 1907. augusztus 5.* Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (továbbiakban MNL, Ba ML) XIII. 15. /7. doboz, II. b. 1. tétel. (képmellékletnél)
3. *Az Erzsébet híd* FSZEK, Fotótár, jelzet: 023277. (képmellékletnél)
4. *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve, 1885. október 15. rendes folytatólagos közgyűlés jegyzőkönyve, 20. (823. pont)*
5. *Budapest, Kígyó tér a Klotild palotákkal 1911.* (képeslap) MKVM, LTSZ. 474.643.1.(képmellékletnél)
6. *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék (1880–1928)*
7. *Donáth Gyula: Werbőczy István szobra az Apponyi téren 1908 körül* FSZEK, Budapest Gyűjtemény, Fotótár, jelzet: 010362. (képmellékletnél)
8. Ismeretlen személy fényképfelvétele, *Schweiger villa a Csömöri úton*, Budapest. (Lap az *Architektur der Gegenwart*ból.) 1893 után, FSZEK Fotótár, jelzet: 001870.
9. *Képeslap a Klotild-palotáról, háttérben a Takáts-házzal (1903 után)* FSZEK, Fotótár, jelzet: K000933.; FSZEK, Fotótár, jelzet: K000941 (képmellékletnél)
10. LIBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., 1934.
11. L'Ungheria all' esposizione Internazionale di Milano 1906: Catalogo Generale
12. *Mattyasovszky Zsolnay Tamás saját kezű bejegyzése a budapesti képviselettel kapcsolatban a „Zsolnay Gyárak budapesti képvislete” német és magyar nyelvű, dátum nélküli adatgyűjteményben.* MNL, Baranya Megyei Levéltár, XIII. 15./ 9. doboz, II. b, 13. tétel. (képmellékletnél)
13. MTA Művészettörténet Intézet, Lexikongyűjtemény, jelzet: S32.
14. RÜCKWARDT, Hermann fényképfelvétele, *(VI. ker.) Teréz körút 5., lakóház homlokzata*, fényképfelvétel ideje: 1889, FSZEK, Fotótár, jelzet: 000661.
15. *Takáts-számla*, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, LTSZ. K 80.65.26.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. *Adalékok a Belváros történetéhez I.*, szerk., MÉSZÁROS György, VÍZY László, Bp., Városvédő Egyesület, 1993.
2. ANGYAL Gábor, *Házzól házra, végig a déli Váci utcán I.*, Népszabadság, 2001. január 15., 59. évf., 12.sz., 26.
3. *Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma (1879–1919): A Magyar építőművészet és építőipar ötven éve*, szerk., LAKATOS Mihály, MÉSZÁROS L. Edgár, ÓRIÁS Zoltán, Bp., 1929.
4. BARÓTI Judit, *Belváros: Die Innenstadt Inner town*, Bp., Századvég, 1993.
5. BÖLÖNY József, *Magyarország kormányai 1848–1992*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1992.
6. *Budapest köztéri szobrai 1692–1945.*, szerk., SZÖLLÖSSY Ágnes, Bp., Budapest Galéria, 1987.
7. *Budapest neoreneszánsz építésze: Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*, szerk., CSÁKI Tamás, HIDVÉGI Violetta, RITOÓK Pál, Bp., BFL, 2009.
8. *Budapesti üdvözet*, szerk., KOLLIN Ferenc, Bp., Helikon, 1983.
9. BUZA Péter, *Három fekete elefánt, avagy egy cégér vándorútja a Hatvani kapunál*, Heti Budapest: A főváros lapja, 1999. május 18., II. évf., 18.sz., 15–17.
10. DÉRY Attila, *Belváros – Lipótváros, V. kerület*, Budapest építészeti topográfia 2., Bp., TERC, 2005.
11. DÉRY Attila, *Budapest eklektikus épületszobrászata*, Bp., Országos Műemléki Felügyelőség, 1991 (Művészettörténet–Műemlékvédelem I).
12. DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar Építészet 1867 – 1945*, Bp., Urbino, 2000.
13. Dr. GÁLL Imre, *A budapesti Duna-hidak*, Bp., Műszaki Könyvkiadó, 1984.
14. GERLE János, KOVÁCS Attila, MAKOVECZ Imre, *A századforduló magyar építésze*, Bp., Szépirodalmi Kiadó – BONEX, 1990.
15. GYÁNI Gábor, *Az utca és a szalon: A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*, Bp., Új Mandátum Kiadó, 1998.; *Budapesti Negyed*, 1998.
16. HANÁK Péter, *A házak = Így laktunk Pannóniában*, szerk., LÉDERER Pál, Bp., T–Twins Kiadó, 1992 (Társadalomtörténeti Olvasókönyvek).
17. HÁRS Éva, *Zsolnay: Pécs*, Bp., Helikon, 1996.
18. HORLER Miklós, *Általános helyzetkép: Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye I.: Adattár*, Bp., 1988.

19. HORNETT Ágnes, *Centrál Színháztörténet*, internetes forrás:
<http://www.centralszinhaz.hu/component/content/article/457-central-szinhaztortenet>,
(letöltés ideje, 2014. május 11., 0:11.)
Internetes elérés: http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al910_15/409.htm, letöltés
ideje 2015. április 12. 21: 55.
20. JALSOVSZKY Katalin, TOMSICS Emőke, *Budapest világváros*, Bp., Helikon, 1996.
21. KATONA Imre, *Egy régi ház a Duna utcában: A köznyelv Zsolnay-háznak nevezi a házban lévő reliefekről*, Heti Budapest, 1990, 2. évf. 8. sz., 18.
22. LIBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1934.
23. *Magyar szobrászok adattára a szobrok aukciós és műkereskedelmi áraival*, szerk., SZEGEDI László, Bp., Alinea Kiadó, 2000.
24. MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak budapesti lerakatai*, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1996–1997, 41–42. sz., Pécs, 1998, 71–86.
25. MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, Dr. VÉCSEY Esther, VÍZY László, *Zsolnay épületkerámiák Budapesten*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005.
26. PEREHÁZY Károly, *A régi Belváros*, Bp., Képzőművészeti Kiadó, 1982.
27. PEREHÁZY Károly, *Magyarországi kovácsoltvas-művesség*, Bp., Corvina, 1982.
28. PUNDER Ildikó, *Kovácsoltvas-művesség és neoreneszánsz Budapesten = Budapest neoreneszánsz építésze: Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*, Bp., BFL, 2009.
29. ROMVÁRY Ferenc, *Zsolnay*, Debrecen - Pécs, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2011.
30. ROZSNYAI József, *Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára*, PhD-disszertáció, Bp., ELTE, BTK, 2011. (A védés időpontja: 2012. június 18.)
31. RÜCKWARDT, Hermann Oskar: *Architektonische Studienblätter aus Budapest: eine Sammlung der schönsten Façaden und architektonischen details der in der Neuzeit in Budapest ausgeführten öffentlichen und privaten Bauten: photographische Aufnahmen nach der Natur in Lichdruck : 60 Tafeln*, (Budapesti Építészeti tanulmányok). Serie I. (I. Sorozat) No. 43.(43. szám), Berlin, Ch. Claesen & Cie, 1890. Hasonmás kiadása: Bp., TERC, 2013.

32. SIKLÓSSY László, *Hogyan épült Budapest? (1870 – 1930)*, Bp., Fővárosi Közmunkák Tanácsa, 1931.
33. *Sturm-féle Országgyűlési Almanach*, 1910–1915.
34. *Szeecesszió Budapesten*, szerk., DITTRICHNÉ Vajtai Zsuzsánna, Bp., 2013.
35. TARR László, *A régi Váci utca regényes krónikája*, Bp., Helikon, 1984.
36. TOMSICS Emőke, *A pesti Belváros átalakulása az 1860-as és az 1900-as évek között: Tervek, képek, megvalósulások*, PhD disszertáció tézisei, Bp., ELTE, 2010. (A védés időpontja: 2010. dec. 13.)
37. TOMSICS Emőke, *Az elsüllyedt Belváros: Konceptió és vízió*, Budapesti Negyed 2., 1993, 1. évf., 2. szám, 31–48.
38. TÓTH Vilmos, *A Kerepesi úti temető 1999-ben* = Uő., *A Kerepesi úti temető II.*, Budapesti Negyed, 1999 őszi, VII. évf., 3. szám, 174–524.
39. TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata avagy a „fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés története*, kézirat, 2011–2012. (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, LTSZ: kad 134.2012.)
40. *Új Magyar Életrajzi Lexikon III.*, főszerk., MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub, 2002, 774–775.
41. VARGHA Dezső, *Zsolnay Miklós életútja (1857–1922) = Angstertől Zsolnayig: ipartörténeti tanulmányok*, szerk. SZIRTES Gábor, VARGHA Dezső, Pécs, Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 2007², 213–227.
42. VÖRÖS Károly, *Egy pesti család regénye 4.*, Élet és tudomány, 1970, 36. sz., 1715–1718.
43. ZSOLNAY Teréz, M. ZSOLNAY Margit, *Zsolnay: A gyár és a család története 1863–1948*, Bp., Corvina, 1974.

MELLÉKLETEK

<i>Telekkönyv 121. számú betét (jelzete: BFL, XV. 37. c. 00121.) Birtoklap vázlata</i>		
<i>bejegyzés dátuma</i>	<i>jogcím</i>	<i>a tulajdonos(ok) neve</i>
1850. augusztus 27.	vétel közárverezésem	Bayer Márton és Krank Mária hitestársak
1866. május 25.	örökösödés	Bayer Mártonné, szül. Krank Mária, egyhatodrészt: kiskorú Bayer László egyhatodrészt: kiskorú Bayer Ilka
1878. július 22.	törvényes öröklés	Bayer Mártonné nevére írott részt öröklők: özv. Giszter Rudolfné, szül. Bayer Hemina; özv. Müller Jánosné, szül. Bayer Mária; Pinszker Venczelné, szül. Bayer Augusta
1880. június 24.	vétel jogcímén (az adásvételi szerződés kelt 1880. május 7-én és 22-én) vételtár: 22 000 ft.	Drucker József és neje született Uhl Anna
1894. március 10.	vétel jogcímén (közjegyzői okirat kelt 1894. február 23-án) vételtár: 51 000 ft.	kiskorú gróf Károlyi Melinda
1894. december 28.	kiskorúság törlése (1894. december 6-án kelt házassági bizonyítvány)	Károlyi Gyula grófnő Nagykárolyi gróf Károlyi Gyula (1871 – 1947; miniszterelnöksége 1931. aug. 24. – 1932. október 1.) unokahúga és felesége
1898. február 24.	kisajátítás vételtár: 62 000 ft.	Fővárosi Közmunkák Tanácsa
1899. február 6.	vétel jogcímén (adásvételi szerződés kelt 1899. január 23-án.) vételtár: 78 941 ft.	Takács Lajos és neje, szül. Horváth Ilona

1926. január 11.	örökösödés (1918. évi bírósági végzés alapján)	Takács Lajos tulajdonát képező részt egyenlő arányban öröklik: Takács István; Takács Lajos, Takács Ödön; Ichindele Józsefné szül. Takács Margit; Trohner Józsefné, szül. Takács Ilona; Dr. Pintér Gézáne szül. Takács Rózsi és Venczel Tiborné szül. Takács Flóra
------------------	--	--

Budapesti Cím- és Lakásjegyzék				
Évszám / évfolyam	Pontos cím (IV. kerület, Belváros)	Tulajdonos neve	Helyrajzi szám	Oldalszám
1885–1886 / 4. évf.	Duna utca 13. (= a mai Duna utca 3.) a Váci utca 30-ig számozott	Drucker József és hitestársa Uhl Anna	Hrsz. 122	35. o.
1896–1897/9. évf.	Duna utca 13.	Gróf Károlyi Melinda	Hrsz. 122	53.o.
1898./10. évf.	Duna utca 13.	Özv. gróf Károlyi Istvánné ¹⁵⁰	Hrsz. 122	62.o.
1899./ 11. évf.	Duna utca 13.	Takáts Lajos és neje	Hrsz. 122	54.o.
1900–1901/ 12. évf.	Duna utca 3. (itt már Váci utca 39 = Duna utca 3.)	Takáts Lajos és neje	Hrsz. 122	58.o. (61.o.=Váci utca 39.)
1903–1904 / 15. évf.	Duna utca 3 – Váci utca 39.	Takáts Lajos és neje	Hrsz. 122	67.o.
1922–1923 / 28. évf.	Duna utca 3 – Váci utca 39.	Id. Takáts Lajos és neje (itt már magánzó) ¹⁵¹	Hrsz. 122	1360. o.

¹⁵⁰ Gróf Károlyi Istvánné gróf Károlyi Melinda édesanyja került bejegyzésre. Feltehetően Károlyi Melinda a házasságkötést követően költözött el.

¹⁵¹ A két táblázat kiegészíti egymást és fontos az egybevetésük. Látható, hogy a *Cím – és Lakjegyzék* Takács Lajos 1918. június 23-án bekövetkezett halála után is őt említi tulajdonosként. Ez részben figyelmeztethet arra,

1928/ 29. évf.	Duna utca 3 – Váci utca 39.	Özvegy Takáts Lajosné	Hrsz. 122	821. o.
----------------	--------------------------------	-----------------------	-----------	---------

Táblázatok az 1901. január 26-án, a fővárosi statisztikai hivatal által közzétett budapesti népszámlálási eredményei alapján¹⁵²

A táblázatokon belül külön kiemelésre került a pesti Belváros, a IV. kerület (ma V.), melyben az általam tanulmányozott Takáts-ház áll. A két határpont jól használható a gyakorlati rendezés előtti (1891) és a végéhez közeledő szabályozás (1901) összevetésére. Az 1901. év választás oka továbbá az, hogy ekkor már teljesen elkészült a dolgozatban fókuszként kiemelt Takáts-ház. A táblázatok alapján levonható következtetés, hogy a IV. (Belváros) az egyetlen olyan kerület Budapesten, amely negatív mérleget mutat fel, mind a lakosságszám, mind pedig a lakások számának tekintetében. A házak számának csökkenését a szabályozás során lebontott számtalan egyszintes épület eltűnése befolyásolta. A lakosságszám csökkenését pedig az indokolta, hogy a tisztviselők által nehezen megfizethető bérpaloták helyett a lakosság egy része a kültelkekre költözött a könnyebb megélhetés céljából, ahonnan bejárt dolgozni, ha munkája a központi kerületekhez kötötte.

1. A lakosságszám kerületenkénti megoszlása

Kerületek	a lakosságszám 1901-ben
I. kerület	44 363
II. kerület	36 506
III. kerület	36 593
Budai oldal összesen	117 462
IV. kerület	24 361
V. kerület	50 129
VI. kerület	131 464

hogy kritikailag kell kezelni a jegyzéket, mint forrást, továbbá hogy a Telekkönyvbe való átírásig, 1926-ig nem változott a tulajdonos neve.

¹⁵² Budapest 729 383 lélek = *Pesti Napló*, 1901. január 27., 52. évf., 27. szám, 5. Az adatok ellenőrzéséhez lásd. *Budapest fővárosa az 1901.-ik évben: a népszámlálás és a népleírás eredményei*, szerk., KÖRÖSY József, THIRRING Gusztáv, Bp., 1904–1905.

VII. kerület	157 174
VIII. kerület	135 021
IX. kerület	65 987
X. kerület	31 785
Pesti oldal összesen	595 931
katonaság	kb. 16 000
Budapest összesen	729 383

2. A beltelkek népességének gyarapodása

Megfigyelhető jelenség a külterkek népességének gyarapodása a beltelkek rovására, ami legfőképpen a drága bérlakások rendszerének következménye, mely elől a lakosság egy része a megfizethető és könnyebb megélhetést biztosító külterületre költözött.

Beltelkek népessége	1891	1901	A növekedés százalékban (kerekítve)
I. kerület	27 267	80 794	+ 196%
II. kerület	28 776	33 269	+ 13%
III. kerület	28 314	33 779	+19%
Budai oldal összesen	84 357	147 842	+43%
IV. kerület	28 059	24 361	-13% (csökkent)
V. kerület	35 008	41 525	+16%
VI. kerület	80 086	103 613	+23%
VII. kerület	78 301	142 827	+45%
VIII. kerület	92 327	135 021	+32%
IX. kerület	39 575	57 356	+31%
Pesti oldal összesen	353 356	504 703	+30%
Mindkét oldal összesen	437 713	652 545	+34%

3. Lakásviszonyok: a házak eloszlása kerületek szerint:

A statisztika alapján 152 569 a lakott lakások, és 19 322 az üresen álló lakások, boltok és egyéb helyiségek (pl. nyári lakás, villa) száma. A házak száma az 1891. évhez viszonyítva 3021 házzal nőtt 1901 januárjára.

Lakásviszonyok	1891	1901	A növekedés százalékban (kerekítve)
I. kerület	2 132	2 570	+17%
II. kerület	1 194	1 377	+13%
III. kerület	1 609	1 928	+17%
Budai oldal összesen	4 935	5 875	+16%
IV. kerület	599	537	-12% (csökkent)
V. kerület	565	850	+34%
VI. kerület	1 596	2 182	+27%
VII. kerület	1 716	2 146	+20%
VIII. kerület	1 864	1 995	+7%
IX. kerület	944	1 135	+17%
X. kerület	847	1 367	+38%
Pesti oldal összesen	8 131	10 212	+20%
Mindkét oldal összesen	13 066	16 087	+19%

A lakosság és a házak száma nem egyenlő arányban növekedett, a városképet egyre inkább a többemeletes bérházak jellemezték. A XIX. és a XX. század fordulóján emelkedett a négyemeletes épületek száma és a vertikális irányú növekedés a továbbiakban is fokozódott. Szintenként eltérő volt a bérlakások árkategóriája, általában a legfelső emeleten laktak a szegényebb társadalmi rétegekhez tartozó bérlők.¹⁵³

¹⁵³ GERGELY András, *A budapesti lakásviszonyok = Így laktunk Pannóniában*, szerk., LÉDERER Pál, Bp., T–Twins Kiadó, 1992 (Társadalomtörténeti Olvasókönyvek) 45.

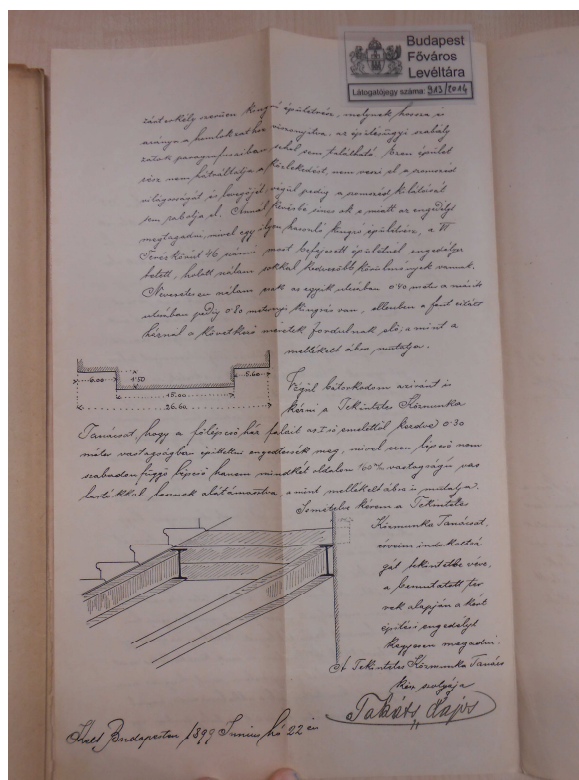
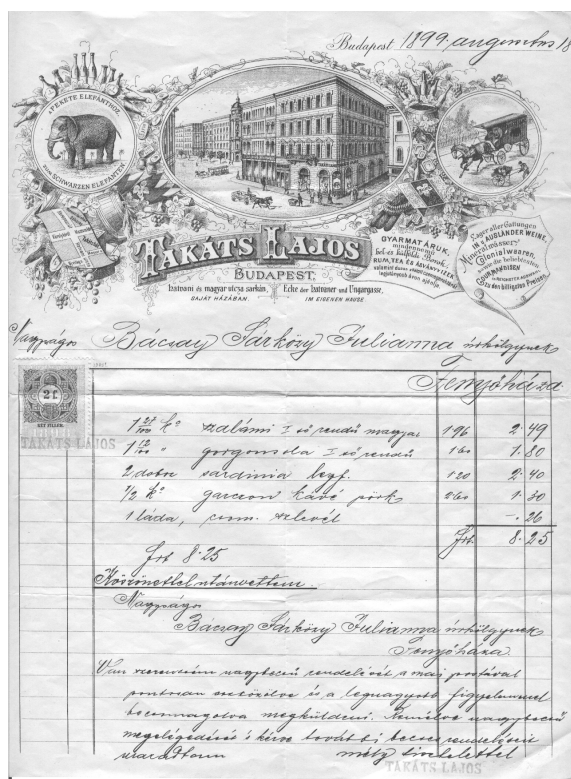
A Takáts-házba bejelentett lakók a Budapesti Cím-és Lakásjegyzék alapján (1900–1928)

A lakó/bérlő neve	foglalkozása	A bejelentett cím	A tartózkodás/a bejelentés feltételezett időtartama
Takáts Lajos	fűszerkereskedő	IV. Duna u. 3.	1900–1918
Zsolnay Miklós	gyáros, főrendiházi tag	IV. Váci u. 39./ Duna u. 3.	1900–1922
Schwarz Mihály	házfelügyelő	IV. Duna u. 3.	1901–1902
Tischler József	gyári szolga	IV. Duna u. 3.	1901–?
Sólyom József	hivatali szolga	IV. Duna u. 3.	1902
Picker Ernő, dr.	ügyvéd	IV. Duna u. 3.	1902–1904
Picker Frigyes	magánhivatalnok	IV. Duna u. 3.	1902–1904
Picker Mór	gabonabizományos	IV. Duna u. 3.	1902–1903
Picker Rezső, dr.	orvos	IV. Duna u. 3.	1902–1905
Schmidt Károly, dr.	Brassó vm. ogy. képv., ügyvéd	IV. Duna u. 3.	1903–1916
Gager Emil	részvénytárs. igazgató	IV. Duna u. 3.	1902–1905
Rauscher György	látszerész	IV. Duna u. 3.	1903–1905
Szabó Lajos	házmester	IV. Duna u. 3.	1903–1905
Baráth András	házmester	IV. Duna u. 3.	1905–1906
Herzogh Árpád, dr.	közjegyző, ügyvéd	IV. Duna u. 3.	1905–1912
Tischler Antónia	házvezetőnő	IV. Duna u. 3.	1905–1906
Zsivkovits Milán, dr. br.	miniszteri fogalmazó	IV. Duna u. 3.	1906–1909
Berkovits Izidor	irodai gyak.	IV. Váci u. 39.	1907–1908
Marsovszky Imre, marsófalvi	nyug. kir. főmérnök	IV. Duna u. 3./ Váci u. 39.	1907–1909
Takáts István	tkptári. tisztv.	IV. Duna u. 3.	1907–1911
Tisler Józsefné	özv., kegydíjas	IV. Duna u. 3.	1907–1911
Hanny Ferencz, dr.	egyetemi tanár	IV. Duna u. 3.	1908–1913

Pintér Imre	kereskedő	IV. Váci u. 39.	1908–1909
Tóth Ádám	házmester	IV. Duna u. 3.	1908
Fábri Henrik	kávéház tulajdonos	IV. Duna u. 3.	1910–1914k.
Tisler Lajos	műszaki hiv.	IV. Váci u. 39.	1912–1923
Szifring Zsigáné,	özv., magánzó	IV. Duna u. 3.	1912–1916
Fekete Miklós	táborszernagy/ altábornagy	IV. Duna u. 3.	1913–1914
Kalamenovits Aladár	magánhivatalnok	IV. Duna u. 3.	1914–1923
Gündisch Giudó, dr.	ügyvéd	IV. Duna u. 3.	1922–1928
Rosenauer János	m. tisztviselő	IV. Duna u. 3.	1922–
Sonnenschein Miksa	üzletvezető	IV. Duna u. 3.	1922 ?–1928
Alrich Hermann, dr.	ügyvéd	IV. Duna u. 3.	1922 ?–1928
Holdy Ernő	fogtechnikus	IV. Duna u. 3.	1928
Posta Sándor, dr.	orvos	IV. Duna u. 3.	1928
Takáts Lajosné	özv. háztulajdonos	IV. Duna u. 3.	1928
Schnöpf József, ifj.	csokoládékereskedő	IV. Váci u. 39.	1928

KÉPMELLÉKLET

Takáts Lajos „Fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedése, és fellebbezése

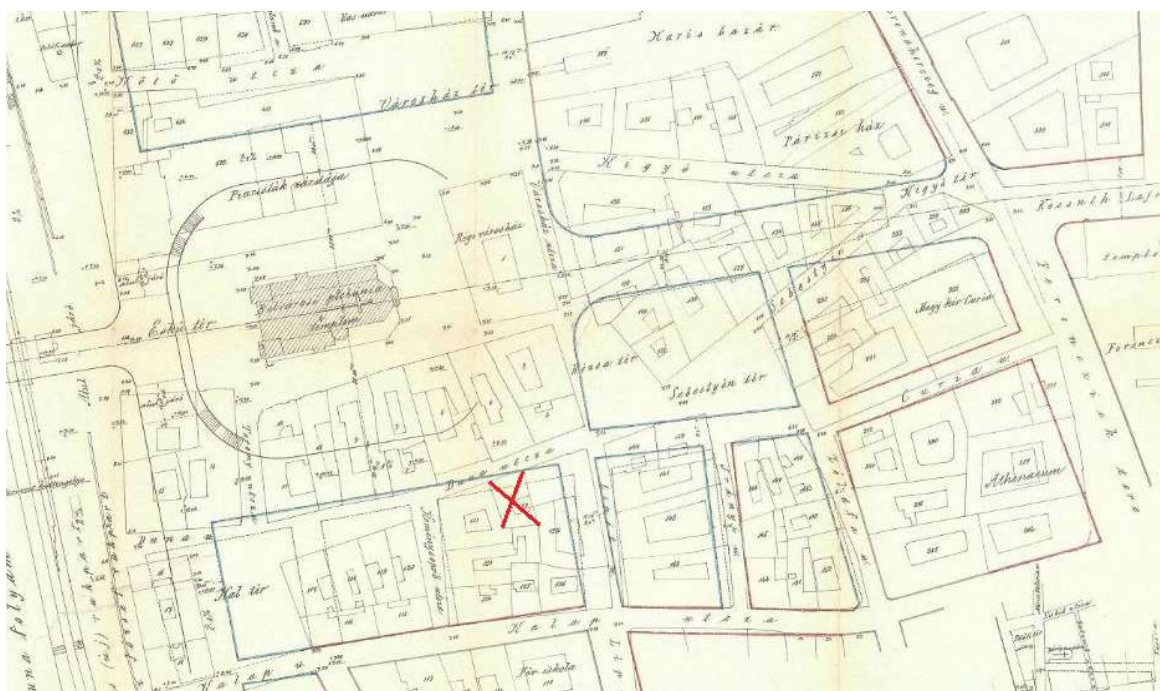
1. Takáts Lajos (1846–1918) számlája

2. Takáts Lajos fellebbezése, (vastartók)

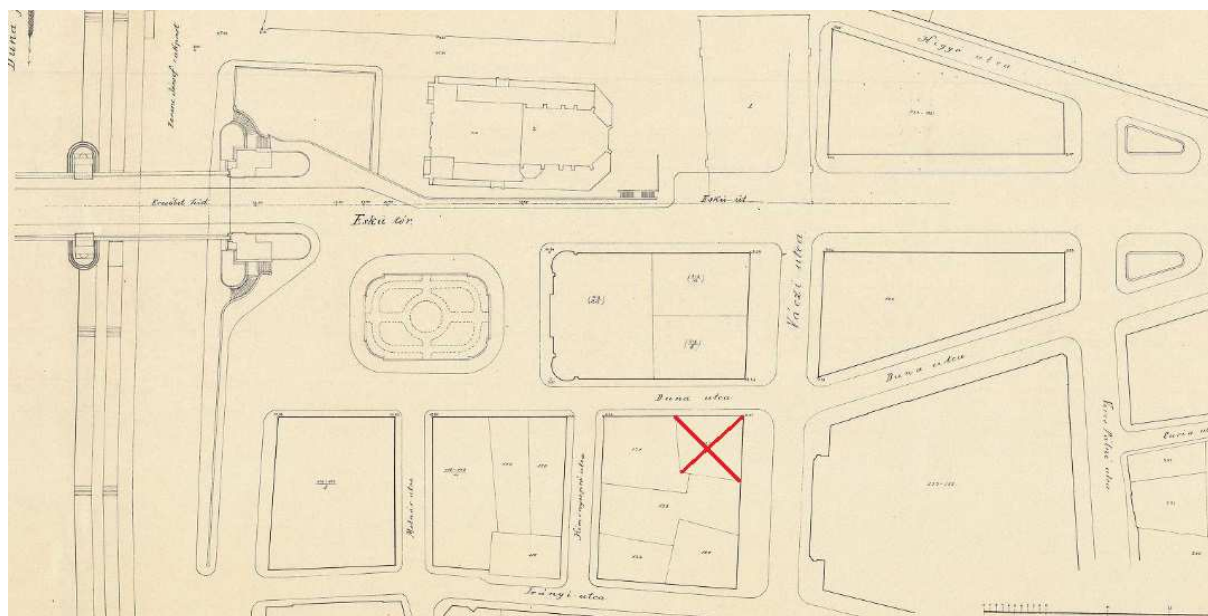

3. Mészáros Alajos üzlete a Hatvani és Magyar utca sarkán

Térképek a pesti belváros rendezéséről

4. Devecis Ferenc, *Az „Esküteri hídő” és környékének szabályozási terve*, 1894. Klösz György és Fia Térképészeti Műintézet (forrás: BFL Térképtár, BFL XV.16.e.256/29a)

5. Wohlfarth Henrik, *Az Eskü tér és környékének helyszínrajza, 1900-as évek eleje, Fővárosi Közmunkák Tanácsa.* (forrás: BFL, Térképtár, XV.16.e.256/17.)

8. Klösz György, Pesti látkép a Gellért-hegyről, 1876.
(Látkép a Belvárosról a rendezést megelőzően)

Részletek a telekkönyvből

28 29	Ben 1899-eri február 6-án 3290-án a Vételek 3294-ig tart A Budapesten 1899-eri január hó 25-én kelt és a Kőművelésügyi Minis- teriummal közösen a városi és a községi adókörrel a munkások alapjain, a tulajdonosok és a 122. és 123. számú számon és egymáshoz együtt a városban Takács Lajos és neje asszony Horvath Klára javára birtokosok	3290/99 3292 örökl. 3290-99
------------------	---	--

Budapestben 1908. évi november 19-án kelt bérleti szerződés alapján ezen 122. számú ingatlan-nyilvántartási önkormányzat, és melléklet helyiségei, továbbá önkormányzati helyiségei és az irattartó helyiség alatt lévő önkormányzati 1910. évi augusztus 10-én napjaitól kiadott egy mára köztársasági 12. évi törvény 1/4. évi törvényében előre fizetendő 1900. évi bérszorzó mellett a bérleti jog Zsolnay Vilmos gyáros budapesti kézműves javainak bérbeadására.

21. Zsolnay Vilmos gyáros budapesti kézműves javainak bérbeadására.

Felülső rész: Takáts Lajos és neje Horváth Ilona 1899. január 23-án kelt adás-vételi szerződéséről. Lent: Takáts Lajos bérleti szerződése Zsolnay Miklóssal.

9. Felül: Takáts Lajos és neje Horváth Ilona 1899. január 23-án kelt adás-vételi szerződéséről. Lent: Takáts Lajos bérleti szerződése Zsolnay Miklóssal.

Archív fényképfelvételek, levelezőlapok

10. Winkle reklámlap 1900-ból. A Takáts-ház a Kígyó utca végén látható Klotild főhercegnő egyik palotája mögött. A reklámlaphoz készített fényképfelvétel idején még épül, jelenleg fel van állványozva.

11. „Az 1902-ben épült Klotild paloták a Kígyó, illetve az Eskü út sarkán. Háttérben az épülő Erzsébet híd.”

12. Képeslap a Klotild-palotákról, háttérben a Takáts-házzal (1903 után)

13. Képeslap Klotild főhercegnő palotáiról, háttérben a Takáts-házzal (1903 után)

14. Budapest, Kígyó tér a Klotild palotákkal, 1911

15. Donáth Gyula: Werbőczy István szobra az Apponyi téren 1908 körül

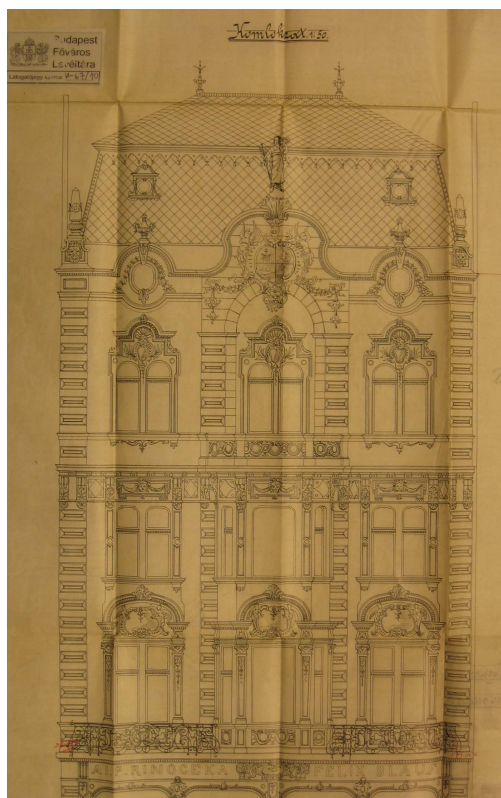

16. Az Erzsébet híd, mögötte a pesti Belváros új házai magasodnak

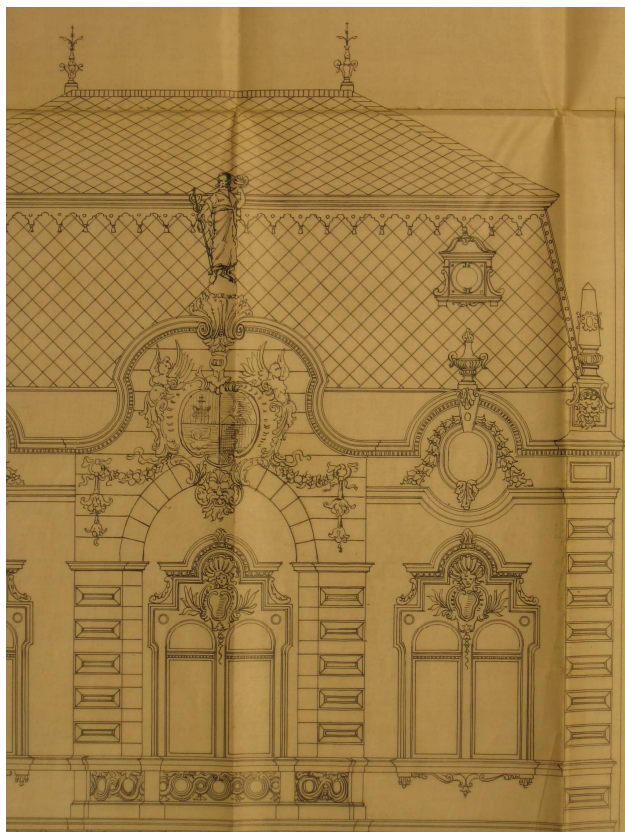
17. Zsigmondy Béla (1848–1916) gépészmérnök, hídépítő,
Az épülő Erzsébet híd, 1903. szeptember 26.

Schweiger Gyula budapesti építész tervei, megvalósult épületei és stíluskapcsolatuk

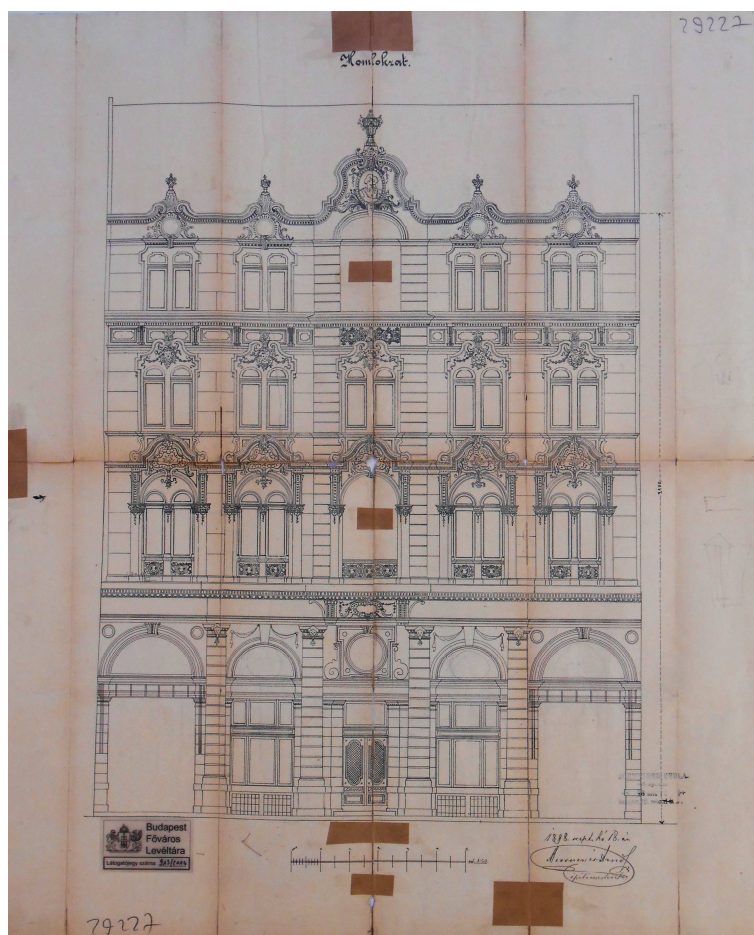
18. Schweiger Gyula, Dr. Gebhardt Lajos bérházának terve, IV. Kossuth Lajos utca 8. 1896

19. Mellette: J. Joviński által 1893-ban készített terv, megjelent 1895-ben az *Architektonische Rundschau* nevű német szaklapban

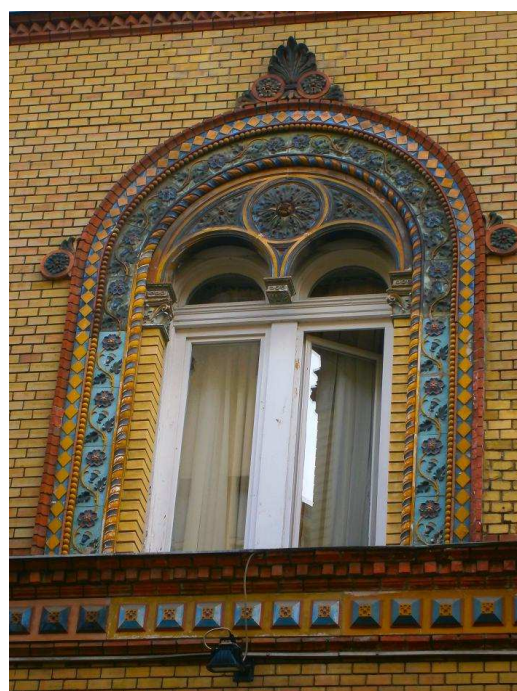
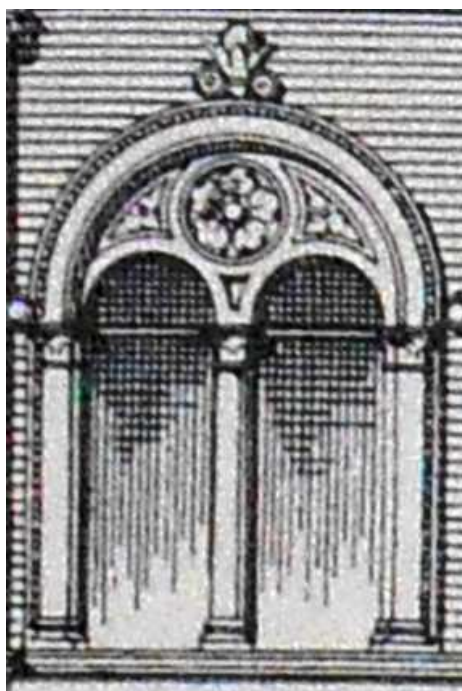
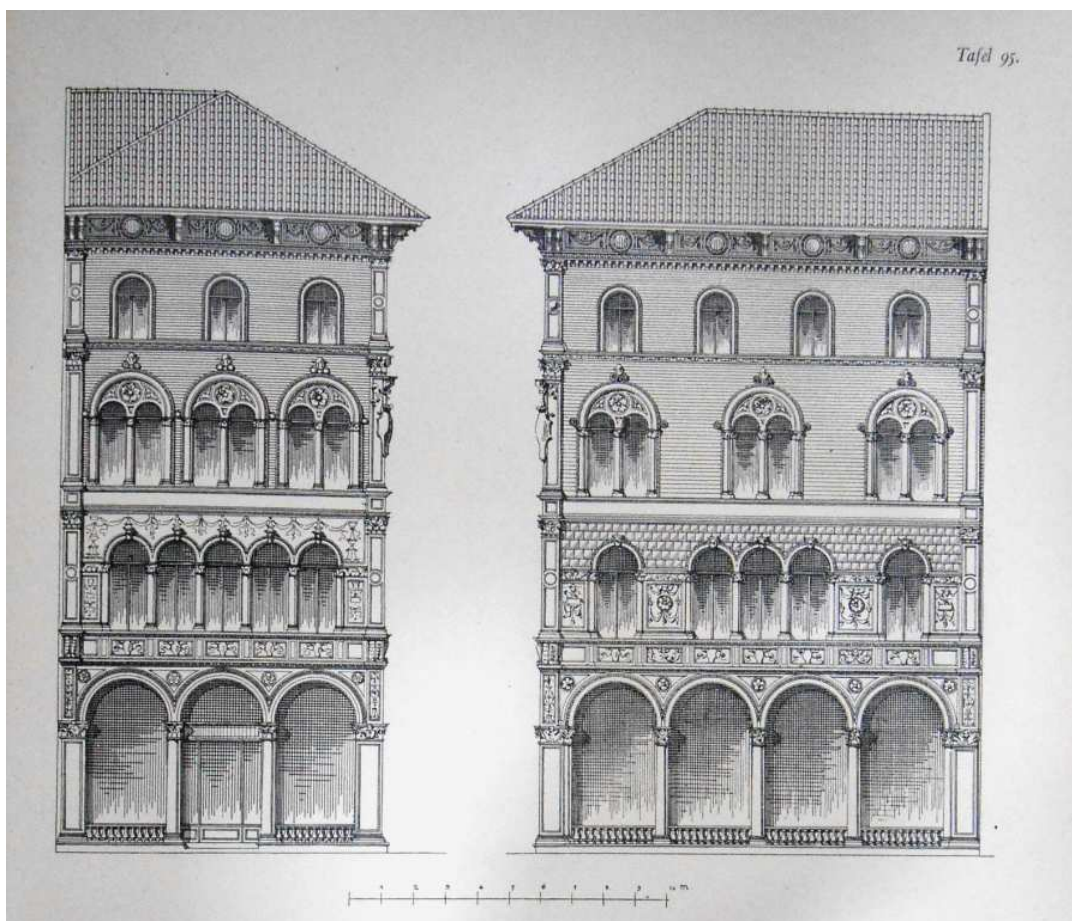

20. A Schweiger Gyula tervezte „Folies Caprice” a mai Centrál Színház korabeli képe
1900 körül (Révay utca 18. szám)

21. Schweiger Gyula, A „Folies Caprice” homlokzatának tervrajza, 1898.
(A jelenlegi homlokzat jelentősen átalakított)

24.L. Theyer, Bécsi üzletház terve és kettős kapcsolat ablaka

(Architektonische Rundschau, 1885.)

25. Schweiger Gyula, Rakovszky Géza bérpalotájának ablaka (VIII. kerület Trefort utca 2.)

26. Schweiger villa a Csömöri úton (Egykori címe: Csömöri út 90.) Az építész a saját családjának tervezte. A fényképfelvétel 1893 után készült.

27. Lakóház homlokzata, (VI. kerület) Teréz körút 5. Tervezte: Schweiger Gyula, a felvételt készítette Rückwardt, Hermann porosz és bajor királyi udvari fényképész, 1889.

28. A Takáts-házról készített legteljesebb archív fénykép (Ismeretlen felvétele) 1900 körül

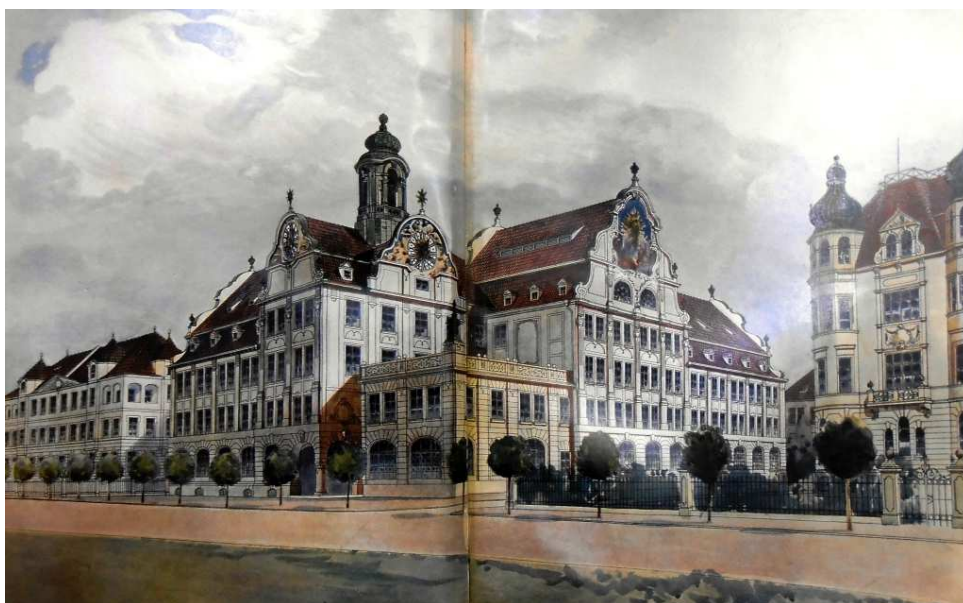
29. Bécs, a Regensburgi udvar (Regensburgerhof) épülete.

Tervezte: Baurat Franz Ritter von Neumann, 1897.

30. A Takáts-ház Váci utca felé néző homlokzata (részlet)

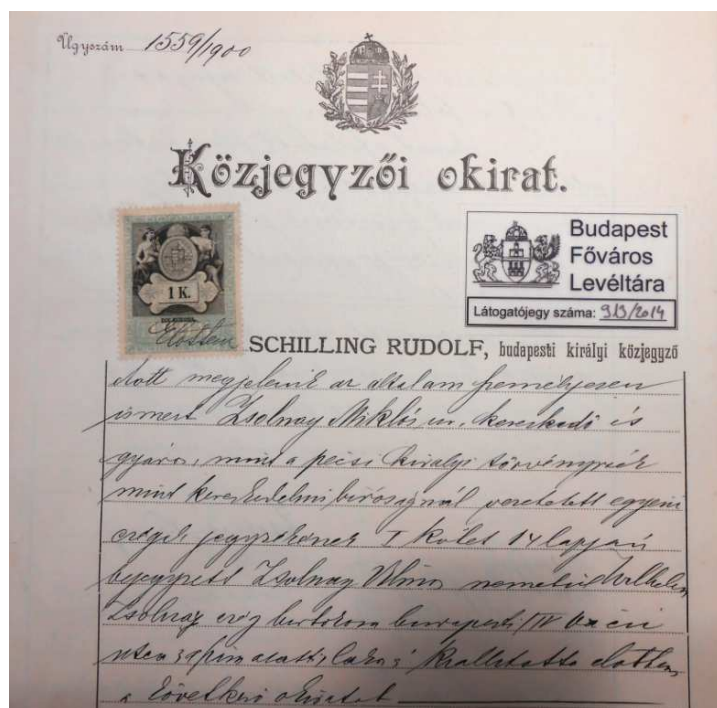

31. A müncheni Bajor körúthoz (Bavariaring) csatlakozó Új utcába (Neue Strasse) tervezett épületegyüttes. A tervrajzokat Hönig és Söldner építészek készítették.

32. A müncheni Staetler utcában (Bavariaring sarkán) álló iskolaház, melyet Carl Hocheder professzor tervezett

A Zsolnay gyár reprezentatív képviselője a Takáts-házban

33. Zsolnay Miklós meghatalmazása (Schilling Rudolf közjegyző okirata)

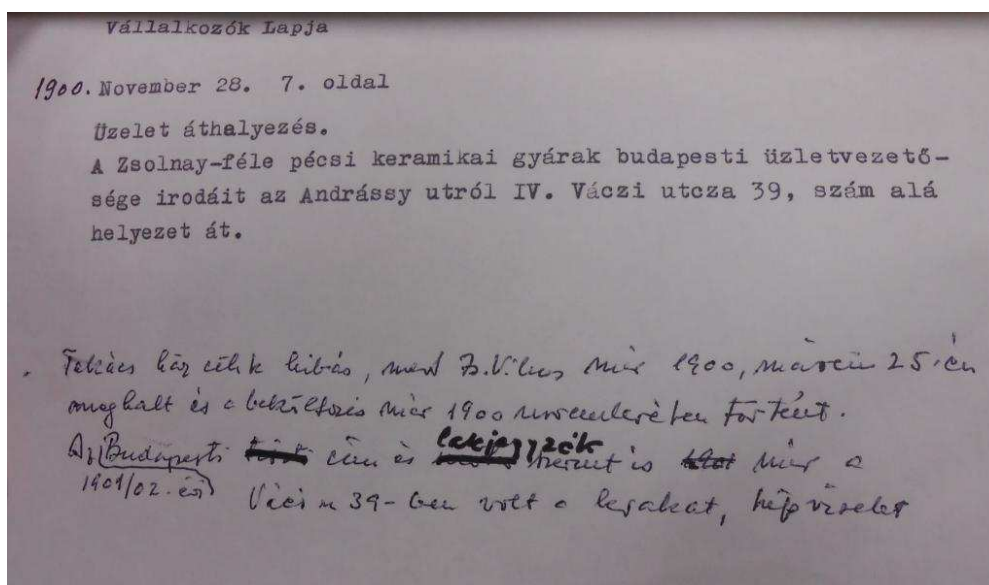
34. Zsolnay-üzlet Budapesten a Váci utca 39. szám alatt, 1905.

35. A pécsi Zsolnay-gyár címere az egykori lerakat portálja felett

36. A Zsolnay-gyár képviseletéhez címzett boríték, 1907. augusztus 5.

37. Mattyasovszky Zsolnay Tamás saját kezű bejegyzése a budapesti képviselettel kapcsolatban a „Zsolnay Gyárak budapesti képviselete” német és magyar nyelvű, dátum nélküli adatgyűjteményben. (A bejegyzés KATONA Imre, *Egy régi ház a Duna utcában* című cikkére vonatkozik.)

38. Olasz nyelvű forrás a Zsolnay-képviseletről az 1906-os Milánói Világkiállítás katalógusában

39. Dr. Schmidt Károly ügyvéd, Brassó vármegye vidombáki kerületének országgyűlési képviselője

XXII. évfolyam (4. oldal.)

Változatok Lapja

Budapest, 1901. január 9-én.

Arany Aladár hangsúlyozta, hogy tudomása szerint a bécsi építész-cég már is dolgozik a kiviteli terveken s hogy éppen ezért a legnagyobb sürgősség ajánlatos.

Francsek Ilrre külön szeretné választani a színházak ügyét az állami építkezésektől s előbbie tekintetében a mérnök-egylet súlyát és befolyását venné igénybe.

Mihályfi József titkár azonban fölvilágosítást közli, hogy a mérnök-egylet memoranduma már el is ment a miniszterekhez.

A felirat nem irányul az állami hivatalnokok érdeke ellen, mert hiszen ezek is részt vehetnek a pályázatokon, csupán egyszerű megbízatásukat helyteleníti.

Ig. Nagy István Jakab Dezső, Marton Ákos és Kopeckek György hozzászólása után az értekezlet Palóczy módosítását egészen elfogadta. A tizes bizottság gondoskodik a memorandum tömeges aláírásáról; legközelebb fogja az építészek deputációja miniszterei elé vinni, akiknek hazafias elhatározására soha akkora szükségünk nem volt, mint ezúttal.

Adjá az ég, hogy meg is legyen.

Az Eskü tér környéke.

Rendezetlen mivoltából mindjobban bontakozik ki. A hid és utépítő mérnökök a palotaépítő művészekkel egyesülve ezernyi munkát és jövedelmet rövid időn világvárosunk legszebb pontját varázsolják elő az üdött-kopott házikok ódon tömlékeiből.

Rögen túl vagyunk azokon a vitákon, amelyek az eskütéri hid hovatartozását illetőleg izgalták a kedélyeket. A közmonika tanácsa oly elhelyezést javasolt, amely a jelenleginél vagy harmincz méterrel távolabb volt a belvárosi plébánia-templomtól és így fenntartatóságát biztosította volna. Amde ezzel a hidtengelyével a Kossuth Lajos-utca sehogy sem volt összekötött, ha csak kőszáza lépésnyi távolságban kétszer nem törik volna meg az utvonulat. Eljették tehát a tervet s a jelenlegi végleges irányban vezették a hid vonalát, amely az előbbiől mindössze annyiban tér el, hogy a Kossuth-utca irányát csak egyszer törli meg, a Ferencziek temploma mellett és Budán méginkább neki megy a Gellérthegy szikláinak, a plébánia-templom megtartását pedig egyenesen lehetetlenné teszi.

E templom a pesti oldalnak legrégibb emlékműve, jóformán csakis történelmi becse van, amelyről rásszólhat arra, hogy tovább is fentartassék, bár művészi szempontból nem valami jelentékeny épület, de ha már lemondottak a fenmaradásáról, bizvást folytathatták volna szigorúan egyenes irányban a Kossuth-utca felé a Kerepesi-ut egész hosszáig sőt a közönségnek s ezt annál is inkább tehetné volna, mert a budai hídfő a Döbrentey-térre került volna s így a hid budai forgalma összehasonlíthatatlanul kényelmesebben bonyolódott volna le. Egyéb nehézség nem állott ez ideális megoldás útjában, mint az a körülmény, hogy mindennek előtt a paristák zárdáját, a templomot és a régi városházát kellett volna lebontani, ami egyébként most is meg fog történni. Nem mondható komoly érvek a teljesen egyenes út ellenében, hogy a hid ferdeán állott volna a Duna sodrára. Hiszen pillér anuy sem áll szabadon a Duna medrében tehát nem bántják a hullámok. S hogy a hid huszonöt méterrel hosszabb lett volna költség tekintetében figyelmet nem érdemel.

Felrendezésvolt az az egyszerű ut-megtorés, amely a templom lebontását szükségessé teszi anélkül, hogy a városszabályozás tökéletességét eredményezze volna.

A pesti hídfő jóformán csak a ferencziek temploma mellett jöveknak tűnik szemébe, míg a Kerepesi-utról és a Kossuth-utca elejéről nyoma sem látható.

Egyelőre még kétséssé mit veszt vele a szemlélő. A láncszemek egyra szorgalmasan rakódnak egymás fölé s már már elcsúsz a parti pillér csúcsa, de az észlelők megoldás jövede még egyáltalában nem látható meg.

Most, hogy bele kell törődnünk a hidvonálnak hamisan történt elhelyezésébe, a környék utcáinak terjedezésének csak részletét fogadjuk szóba. Papiron, rajzban jobban festett az a szabályozó terv, többet ígért, mint amennyit a tényleges beépítés beváltott. A régi Kigó-tér helyen létesített „Király-tér” magában grandiózus s hatalmas fokozása szempontjából még a két pikoló-parkocskára sincsen szükség. De a térnek nagy dimenziói folytán a hidhoz vezető széles út aránytalanul megrövidült, annál is inkább, mert a hídfő előtti nagy Eskü-tér szintén jökezt vesz el a hosszából. Az utcák kiszabásánál figyelemmel kell lenni a hosszúság és szélesség helyes arányaira s nem szabad olyant építeni, amely térnek keskeny, utcáinak pedig rövid. Oly apró zöldeségek helyeként, mint amennyit a Klotild-paloták előtt és az Eskü-téren ültetnek, kár a publikum szemét kitörölni. Amugy sem veszi senki komolyan nagyoló „p r k” elnevezésüket. Rajzban igen jól fest a Kigó-utca és a hozzá beoldalt szimmetrikus utcácska, de természetben nem nyílnak a szemnek szabad perspektívák; utóbbi csak azt a házat mutatja, amelyben Zsolnay-üzlete van és amely elfojja a Gellérthegyre való kilátást, a Kigó-utczába néző szem tekintete pedig a városház-téren építendő kolosszuson fog megakadni. A térnek szép hatása elvész, mi helyt a Kossuth Lajos-utczáról akarjuk élvezni, mert a Klotild-paloták felé annyira lejt, hogy a szép épületek a földbe látszanak süllyedni, a szimmetria pedig egyáltalában nem érvényesül. A Kossuth-utczáról nézve jobban esnek egy az utca meghosszabbított tengelyében álló, magában szimmetrikus épületek, amely felé a talaj emelkedik, nem pedig esik.

Az utcavonatok a tervező természetesen nem lehetett ura, mert hiszen a hídfőjárhoz és a környező régi talajszínekhez kellett alkalmazkodni, de most már látható, hogy a hatalmas tér létesítésében van a hiba. Magában igen szépen kell elismerni a óriási költségeit nem sajnálnók, ha a környezőre való tekintetből egyébként megfelle. Ha kisebbre szabják, ha a Klotild-palota homlokzatát közelebb áll a Kossuth Lajos-utca végéhez, el lehetett volna érni, hogy emlékezőtér helyén épüljön a nagy a Kerepesi-utól kezdve a Kossuth-utczáig végig kellemes, megnyugtató képet nyújtson.

A térrel kapcsolatos félbenmaradt szimmetria-ról szintén lemondottunk volna, mert alig is érvényesül.

A városszabályozásnak ne a telektömbök szabályos alakítása legyen az alapelve, hanem az utvonalak helyes vezetése; hiszen a telektömbök alakját csak az alaprajzban láthatjuk, de a természetben soha. Ellenben, ha az utcák nem nyílnak perspektívákra távolabb eső szép pontok felé, hanem két-három épületből állva, hamarosan harántutczákba kényszerítik a járókelőt, a szemnek csak zsákutcák azok, ha mindjárt nem is akad meg beuók a közlekedés.

A kényelmes közlekedés praktikus szempontjából az Eskü-tér környéki szabályozás igen jónak mondható, ami annál jobban esik, mert a közlekedés azelőtt tudvalegőleg istentelenül rossz volt. Különösen a váci-utczát és a Lipót-utczát összekötő girbe-görbe utcák elűnésének örülhetünk. Helyüket egyetlen egyenes irányu, huszonhárom méter széles gyönyörű út foglalja el, amely mitsem veszít vele, hogy részben a városház-tér beépítése folytán keletkezik.

A huszonhárom méter széles Kossuth Lajos-utca a „Kigó-téren” irányt változtatva, harmincz méter szélességben folytatódik a hid felé. Ez utvonala mentén mindössze csak a két Klotild-palota és még két telektömb helyezkedik el teljes szimmetriával; utóbbi két lömb közül csak a baloldali építették meg be, míg a jobboldali, amely részben a régi városháza helyét foglalja el, csak a templom lebontása után kerülhet sorra.

A régi Eskü-tér jelentékenyen megnagyobbodott; ez idő szerint a végleges 130 méter széles térnek csak a fele látszik, másik fele elkészítésének útját állja a nagymérvű feltöltés által besü-

gédrt templom, amelyet a Hegyelet, no meg a környezőség még ideig-öröig fenntart. Nem tagadható, hogy ez a darab régi Pest az új paloták közepette igen jól hat s a festői hatást fokozta volna a szabályozásnak oly megoldása, amely a Kossuth-utca folytatását esetleg a t e m p l o m t e n g e l y é n e k irányában vezette volna, s amilyent többen-proponáltak is; de a közlekedés és a városszerendezés egyéb szempontjaiból a mainál is rosszabb lett volna az állapot. Jóllehet a templom miatt most még gyalogjáró van a hid tengelyében s az ut egyelőre nagyon összezavarul, mégis bizonyos aggodással távol szeretnők tartani a bontó csákányt, amely pedig irgalmatlanul neki fog esni egy a templomnak, mint a paristák zárdájának, de meg a Klotild és Galamb-utca sarkán álló gyönyörű kis barokk palotának is, amely — bár rakott a homlokzata — megfőrdelmét, hogy a régi Pest egyik legszebb építményét, amelytől a városnak sokat lehet tanulni, a múzeum kertjében megőrkítsék a főhomlokzatát. Finom művészi vonások, kapu-, oromzat-, s szép szobrászati részletei, valamint összes arányai nagyon is rászólálnak arra, hogy a modern építkezések radikálisuma végleg el ne feledtesse.

Ugyancsak megérdemli a további fenntartást a Ferencziek templomának főhomlokzata is. Egyezőségében szép barokk kompozíció ez s valóban kár volna az utca-szűkület szimétrája érdekében — amely teljességgel amugy sem érhető el — ezt a műemléket lerombolni és a sarkot kiépíteni.

Nem szép azonban a Ferencziek bazárjának kiszéllő dísztelen sarka, amelynek zavaró hatását a sok ozimtable sem képes eloszlatni. E falat, amely a Kossuth Lajos-utczából kilépve szemet sértő módon tűnik elénk, dekorálni kellene valami emlékmű-architektúrával, vagy fali kuttal, mely célra az épületből vagy 2-3 méter volna igénybe veendő.

Egyébként a régi Ferencziek-tere eltűnt zegzugos alakjában s huszonhátméter széles szabályos út foglalja el a helyét, összeköti az egyetem-utczát a Koronaherceg-utczával.

Bár a régi Kigó-tér már megnagyobbodott dimenzióival szokatlan formát mutat, a tölcseralak nines hatványra. Teljér világváros képet fog nyújtani, amelyet egy csekélye fantáziával megadott szemlélő már most is élvezhet. El kell képzelnünk, hogy a „Királyphaza” teljességében ugyanazzal a szolid luxussal fog felépülni, amely élig kész állapotán már most is megáztás és képzelnünk hozzá a lerombolándó parisi ház helyén hasonló modorban konstruált szép művet.

Nagy szerencse, hogy a két „Klotild”-palota telke egy kézbe került, s hogy egy-egy ugyan a tervező elme vagy mondjuk ezrés állapotba meg mindkettőnek beépítését olyan formán, hogy a két palota egymásnak tükrözve legyen. Csakis így volt lehetséges a két keskeny, mindössze alig 15-15 méteres frontot építészetiileg összefüggő egy egészesen egyesíteni, mintegy hatalmas kapuzatot képezve, a mely a hidhoz vezető utat megnyitja. A két torony erőteljes és díszes kapubástya módjára hat. A paloták részletei rendkívül finomak s meg kell bocsátanunk, hogy az a két tömör test, a melyet a tornyok lágy konturjai közrefognak, egy kissé gyengének tetsző földszinti pillérekre nyugszik. A modern bérpalota-építkezés ugyanis legalul mentől nagyobb ablakokat és minél vékonyabb pilléreket kíván a kellő értékesítés okaiért. Egyébként e föuri paloták minden részét nagyon átgondolták a tervező művészek, K o r b és G i e r g l építészek, megoldották az architektúrát, alaprajzokat egyaránt, ámbar az utóbbiak talán még az architektúráról is nagyobb nehézségeket okoztak.

E paloták stílusát nehéz meghatározni. A tornyok megoldása angol stílus, a homlokzat gazdagságán némi spanyol is ömlik el, a részletek barokkokok, a finom párkánytagozások klasszikus stílusok alapos tanulmányozásának eredményei. A kompozíció egészében pedig „modern” és a szó legnemesebb értelmében egyéni alkotás.

Csak valóban nagy tehetség képes arra, hogy az oly keskeny épület belsejében a szép tért hatást, az izlés határait túl nem lépő igen gazdag részletképzéssel egyesítse a Klotild-paloták harmonikus, előkelő mértékében. A módjával al-

CRISTOFOLI VINCZE

Csementgyáros. — Alapítvási 1868. — Budapest, VII. kerület, Ilka-utca 34. szám. (Csömör-ut-mellett).

Vállal: Terazzo-granitto, mozaik és beton, valamint csementlap, keramitlap, mozaiklap és 4 méteres lap burkolatoknak

Betoncsatornák, gép és falalapozások, földm. folyosó és léposó szerkesztések.

Csement vízelők, kéményfedők, járólapok, székfüntak és vízmedencék. Költségvetések és rajzok díjtalanul készíttetnek.

Száritó telepek
ipari és gazdasági szellőztetésre.

(A losoncivásztól h. 6. vasút) részvénytársaság alakuló közgyűlése január 5-én összehívották. A részvénytársaság elnökeik Török Zoltán Nográd vármegye főispánját, alelnökéik Neumann Rafaelet, budapesti ügyvédet választották meg. Az építendő vasút Losoncától—Polgárig és szárnyonala Beszterczéig—Szinnobányáig fog vezetni. A részvénytársaság 2.934.600 koronában jeli megállapítva. Az építés előkészítését Pállós Lőrinc budapesti mérnök-vallalkozó cég vég megkezdte. A munkálataikat haladéktalanul megindítják, hogy a vasutat az év őszén átvehessen adni a forgalomnak.

Arjegyzék és költségvetés ingyen és bérmentve.

A szerző saját fényképfelvételei az épületről (2014.)

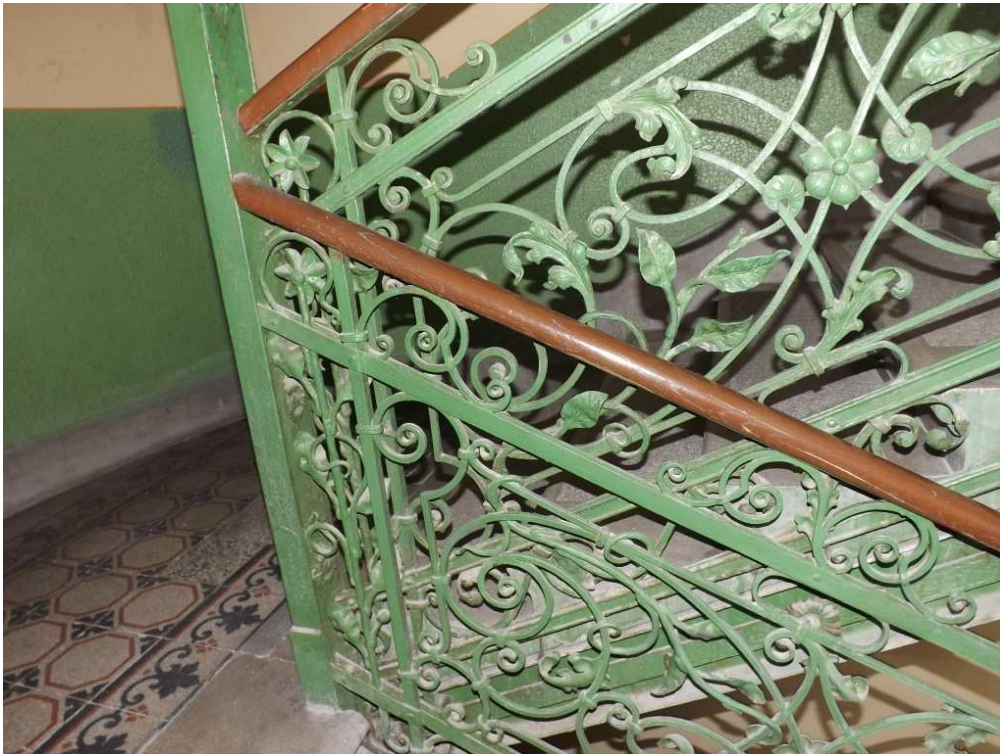

41. A Takáts-ház sarkán lévő zárt erkély és a Váci utca felőli homlokzat
A jelenlegi állapotot mutató fényképek.

42. A Duna utca felé néző, megtört ívű szemöldökpárkánnyal lezárt kettős ablak

43. A Takáts-ház az Erzsébet hídról nézve (Duna utca felé néző homlokzat a stukkóelefánttal)

44. Kovácsoltvas lépcsőkorlátok a belső térben

45. Kovácsoltvas díszítéssel ellátott vasoszlop és vastartók a lépcsőházban

KÉPJEGYZÉK

1. *Takáts Lajos (1846–1918) számlája.* A díszes fejléccel rendelkező számlán a „*Fekete elefánthoz*” címzett fűszerüzlet látható. Forrás: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (továbbiakban MKVM) LTSZ. K 80.65.26. (A számla „*Nagyságos Bácsay Sárközy Julianna úrhölgynek*” címezve).
2. *Takáts Lajos fellebbezése, (vastartók).* Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) IV. 1407.b. 32778/1899-III. (engedélyezési iratok)
(A szerző saját fényképfelvétele, 2014. április 14.)
3. *Mészáros Alajos üzlete a Hatvani és Magyar utca sarkán.* Fényképfelvételt készíttette: Klösz György. BARÓTI Judit, *Belváros (Die Innenstadt Inner Town): Budapesti Photographiák*, Bp., Századvég Kiadó, 1993. (képek forrása a BTM, Kiscelli Múzeum) 69. és 70. kép. A kötetben szereplő eredeti cím: „*A Fekete elefánthoz címzett gyarmatárüzlet a Hatvani (Kossuth Lajos) utca és Magyar utca sarkán, a mai Astoria szálló helyén.*”
4. *Az „Esküteri híd” és környékének szabályozási terve.* BFL Térképtár, BFL XV.16. e. 256/29a (1894), 1:720, DEVECIS Ferenc, nyomta: Klösz György és Fia Térképészeti Műintézet, 110×74, színes, nyomtatott. Jelmagyarázat: kék színnel jelölt az új, pirossal pedig a megtartandó korábbi szabályozás.
5. WOHLFARTH Henrik, *Az Eskü tér és környékének helyszínrajza*, 1900-as évek eleje, Fővárosi Közmunkák Tanácsa. (forrás: BFL, Térképtár, XV.16.e.256/17.)
6. *Az Erzsébet híd pesti hídfőjének szabályozási terve (1903).* BFL, Térképtár, XV.16. e. 256/32. A Kegyesrendűek telektömbjének és az Eskü téri templom elhelyezési, valamint az építkezés sorrendjét megállapító vázlatrajz, 1:720, Budapest Székesfőváros Mérnöki Hivatala, 74×52, színes, nyomtatott.
7. *Az Erzsébet híd pesti hídfőjének útépitési terve, 1898–1904.* BFL, Térképtár, XV.17. d. 322a/88. (A 122. hrsz. alatti teleknél az új tulajdonos, Takáts Lajos neve feltüntetve.) A IV. kerület Eskü téri hídfeljáró és ezzel kapcsolatosan végrehajtandó útrendezések, útépitések helyszínrajza, Fővárosi Közmunkák Tanácsa, 151×85, színes, nyomtatott utólagos kézírással.
8. KLÖSZ György (1844–1913), *Pesti látkép a Gellért-hegyről*, 1876. FSZEK, Budapest-képtárház, jelzet: 000096. Internetes elérés:
<http://database.fsze.hu:2006/ftopt/ft0301.htm?v=fototar&q=SZO%3D%28Pesti%20>

[%E1tk%E9p%20a%20Gell%E9rthegyr%u0151l%29&s=EV_&m=0&a=rec](#) letöltés ideje, 2015. április 13. 23:24.

9. *Részletek a Telekkönyvből. Felül: Takáts Lajos és neje Horváth Ilona 1899. január 23-án kelt adás-vételi szerződéséről. Lent: Takáts Lajos bérleti szerződése Zsolnay Miklóssal.* Telekkönyv 121. számú betét (jelzete: BFL, XV. 37. c. 00121.)
10. *Winkle reklámlap 1900-ból.* A Takáts-ház a Kígyó utca végén látható Klotild főhercegnő egyik palotája mögött. A reklámlaphoz készített fényképfelvétel idején még épül, jelenleg fel van állványozva. Az Eskü téri (Erzsébet) híd munkálatai nem láthatóak. Interneten elérhető forrás.
<http://meselokepeslapok.wordpress.com/category/magyarorszag/budapest/>, (letöltés ideje, 2014. április 20., 19:40)
11. „Az 1902-ben épült Klotild paloták a Kígyó, illetve az Eskü út sarkán. Háttérben az épülő Erzsébet híd.” A kép forrása: BARÓTI Judit, *Belváros (Die Innenstadt Inner Town): Budapesti Photographiák*, Bp., Századvég Kiadó, 1993. 65. kép részlete. (A kötetben közölt képek forrása: BTM, Kiscelli Múzeum)
12. *Képeslap a Klotild-palotákról, háttérben a Takáts-házzal.* (1903 után) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (továbbiakban FSZEK) Budapest Gyűjtemény, Fotótár (jelzet: K000933)
13. *Képeslap Klotild főhercegnő palotáiról, háttérben a Takáts-házzal.* (1903 után) FSZEK, Budapest Gyűjtemény Fotótár (jelzet: K000941)
14. *Budapest, Kígyó tér a Klotild palotákkal 1911.* (képeslap) MKVM, LTSZ. 474.643.1.
15. *Donáth Gyula: Werbőczy István szobra az Apponyi téren 1908 körül.* Háttérben a Takáts-ház Váci utca felé néző homlokzata. FSZEK, Budapest Gyűjtemény, Fotótár (jelzet: 010362)
16. *Az Erzsébet híd, mögötte a pesti Belváros új házai magasodnak.* Köztük látható a Takáts-ház hagymakupolája is. FSZEK, Budapest Gyűjtemény Fotótár (jelzet: 023277)
17. ZSIGMONDY Béla (1848–1916) gépészmérnök, hídépítő, *Az épülő Erzsébet híd*, 1903. szeptember 26. FSZEK, Budapest-képtár, jelzet: 001510. (Internetes elérés http://database.fsze.hu:2006/ftopt/ft0301.htm?v=fototar&q=SZO%3D%28Erzs%E9b et%20h%E9d%29&s=EV_&m=49&a=rec. letöltés ideje: 2015. április 13. 23:20.

18. *Schweiger Gyula, Dr. Gebhardt Lajos bérházának terve, IV. Kossuth Lajos utca 8. 1896. BFL, Tervtár XV. 17. d. 329. /24256 hrsz. Az engedélyezési iratok: BFL, IV. 1407. b. 51621 / 1896- III. (a fényképfelvételt készítette: Dr. Rozsnyai József, 2014.)*
19. *Mellette: J. Joviński által 1893-ban készített terv, megjelent 1895-ben az Architektonische Rundschau nevű német szaklapban. A ház Olmützben, az Elisabeth utcában épült fel. Forrása: Architektonische Rundschau, szerk. Ludwig Eisenlohr és Karl Weigle, 1895, Tafel 12.*
20. *A Schweiger Gyula tervezte „Folies Caprice” a mai Centrál Színház korabeli képe 1900 körül (Révay utca 18. szám). KATONA Ferenc, DÉNES Tibor, A Thália története (1904–1908), Bp., Művelt Nép Könyvkiadó, 1954, 65.*
21. *Schweiger Gyula, A „Folies Caprice” homlokzatának tervrajza, 1898. (A jelenlegi homlokzat jelentősen átalakított) BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329. 29227. hrsz. (a szerző saját fényképfelvétele, 2014. november 15.) Engedélyezési iratok:
BFL IV. 1407. b. 28254/ 1898-III.
BFL IV. 1407. b. 42646/ 1898-III.
BFL IV. 1407. b.56403/ 1898-III.*
22. *Schweiger Gyula levele a Fővárosi Tanácshoz, 1898. március 30. (VI. Révay utca 18.) (a szerző saját felvétele, 2014.)*
23. *Schweiger Gyula: A Trefort és Eszterházy utca sarkán álló, Rakovszky Géza számára tervezett neoreneszánsz palota alaprajza, 1890. BFL, Tervtár XV. 17. d. 329. /36552 hrsz. Engedélyezési iratok: BFL IV. 1407. b. 28094/ 1889-III. (a szerző saját felvétele 2014. november 15.)*
24. *L. Theyer, Bécsi üzletház terve és kettős kapcsolat ablaka (Architektonische Rundschau, szerk., EISENLOHR, Ludwig, WEIGL, Carl, Stuttgart, 1885, I. évf., 12. füzet, Tafel 95.)*
25. *Schweiger Gyula, Rakovszky Géza bérpalotájának ablaka (VIII. kerület Trefort utca 2.)http://multmento.blog.hu/2013/11/22/a_palota_negyed_buszkesege_lehetne, letöltés ideje: 2015. április 13. 23:38.*
26. *Schweiger villa a Csömöri úton (Egykori címe: Csömöri út 90.) Az építész saját családjának tervezte. A fényképfelvétel 1893 után készült. FSZEK, Fotótár, jelzet: 001870. Ismeretlen felvétele. Az eredeti megjelent az Architektur der Gegenwart című szaklapban.*

27. *Lakóház homlokzata, (VI. kerület) Teréz körút 5. Tervezte: Schweiger Gyula, a felvételt készítette Rückwardt, Hermann porosz és bajor királyi udvari fényképész, 1889. FSZEK, Fotótár, jelzet: 000661.*
28. *A Takáts-házról készített legteljesebb archív fénykép (Ismeretlen felvétele). BTM, Kiscelli Múzeum, jelzete: 21980.11. A Váci utca 39 és Duna utca 3. számú ház, a földszinten a Zsolnay gyár képviselőjével, 1900 körül*
29. *Bécs, a Regensburgi udvar (Regensburgerhof) épülete. Tervezte: Baurat Franz Ritter von Neumann, 1897. Forrás: Architektonische Rundschau, szerk. Ludwig Eisenlohr és Karl Weigle, 1899, 15. évf., 8. füzet, 1–2; Tafel 57.*
30. *A Takáts-ház Váci utca felé néző homlokzata (részlet). Forrás: BTM, Kiscelli Múzeum, jelzete: 21980.11. Ismeretlen személy felvétele 1900 körül*
31. *A müncheni Bajor körúthoz (Bavariaring) csatlakozó Új utcába (Neue Strasse) tervezett épületegyüttes. A tervrajzokat Hönig és Söldner építészek készítették. A kép forrása: Architektonische Rundschau, szerk. Ludwig Eisenlohr és Karl Weigle, 1899, 15. évf., 4. füzet, 1; Tafel 25.*
32. *A müncheni Staetler utcában (Bavariaring sarkán) álló iskolaház, melyet Carl Hocheder professzor tervezett. A kép forrása: Architektonische Rundschau, szerk. Ludwig Eisenlohr és Karl Weigle, 1899, 15. évf., 8. füzet, 1. Tafel 3 u. 4.*
33. *Zsolnay Miklós meghatalmazása (Schilling Rudolf közjegyző okiratai) BFL VII 186. 1900. / 1559. I. 0188135.*
34. *„Zsolnay-üzlet Budapesten a Váci utca 39. szám alatt, 1905.” HÁRS Éva, Zsolnay: Pécs, Bp., Helikon, 1996, 44. lásd még: ROMVÁRY Ferenc, Zsolnay, Debrecen - Pécs, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2011, 17.*
35. *A pécsi Zsolnay-gyár címere az egykori lerakat portálja felett (a szerző saját felvétele, 2014. február 15.)*
36. *A Zsolnay-gyár képviselőjéhez címzett boríték, 1907. augusztus 5. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (továbbiakban MNL, Ba ML) XIII. 15. /7. doboz, II. b. 1. tétel. (a szerző saját felvétele, 2014.) A borítékot nyomtatásban közölte: MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak budapesti lerakatai, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1996–1997, 41–42. sz., Pécs, 1998, 84.*
37. *Mattyasovszky Zsolnay Tamás saját kezű bejegyzése a budapesti képviselővel kapcsolatban a „Zsolnay Gyárak budapesti képviselője” német és magyar nyelvű, dátum*

nélküli adatgyűjteményben. MNL, Baranya Megyei Levéltár, XIII. 15./ 9. doboz, II. b, 13. tétel. (a szerző saját felvétele, 2014.)

38. *Olasz nyelvű forrás a Zsolnay-képviseletről az 1906-os Milánói Világkiállítás katalógusában, L'Ungheria all' esposizione Internazionale di Milano 1906: Catalogo Generale*, 146.

39. *Dr. Schmidt Károly ügyvéd, Brassó vármegye vidombáki kerületének országgyűlési képviselője, Vasárnapi Újság*, 1902. április 20. 49. évf., 16. szám, 253.

40. Ezrey = Komor Marcell, *Az Eskütér környéke, Vállalkozók Lapja*, Bp., 1901. január 9., XXII. évf., 4–5. (A Takáts-házra a piros színnel kiemelt részek vonatkoznak.)

41. *A Takáts-ház sarkán lévő zárt erkély és a Váci utca felőli homlokzat. A jelenlegi állapotot mutató fényképek.* (a szerző saját felvétele, 2014. április 6.)

42. *A Duna utca felé néző, megtört ívű szemöldökpárkánnyal lezárt kettős ablak.* (a szerző saját felvétele, 2014. december 12.)

43. *A Takáts-ház az Erzsébet hídról nézve. A Duna utca felé néző homlokzat a stukkóelefánttal.* (a szerző saját felvétele, 2014. december 12.)

44. *Kovácsoltvas lépcsőkorlátok a belső térben.* (a szerző saját fényképfelvétele, 2014. február 14.)

45. *Kovácsoltvas díszítéssel ellátott vasoszlop és vastartók a lépcsőházban.* (a szerző saját felvétele, 2014. február 14.)